784.4
D78n

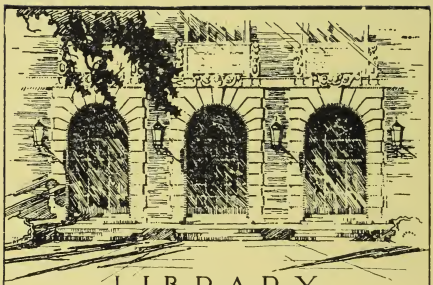

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

784.4
D78n

НОВІ УКРАЈІНСЬКІ ПІСНІ

ПРО ГРОМАДСЬКІ СПРАВИ

(1764—1880)

РУССКОЕ АКАДЕМИЧЕСКОЕ
„БУКОВИНА"
* ВЪВЕНЪ *

М. Драгоманова.

ЖЕНЕВА

ПЕЧАТНЬА „РАБОТНИКА" Ј „ГРОМАДИ"

1881

784.4
D78n

ПОКАЗ

Нові украјінські пісні про громадські справи . . . . . 1—124
Додатки ј поправки . . . . . 125—126
Про виданьньа списків украјінських пісень про громадські справи в XVIII і XIX ст. . . . . 126—132

Slav. Sec.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/noviukrajinskipi00drah

Русское Академическое Общ. „Буковина" въ Львовѣ

НОВІ УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ

ПРО ГРОМАДСЬКІ СПРАВИ

(1764—1880)

Малороссія — страна поэтическая и оригинальная въ высшей степени..... Тутъ въ жизни простаго народа имѣютъ мѣсто всѣ чувства, которыми высока натура человѣческая.....

В. Гр. Бѣлинскій.
(Сочиненія, т. V. 303).

Більш јак за дві тисьачі років тому назад, розумниј грек, Арістотель сказав, шчо „льудина — звір громадськиј", — то б то, шчо льуде не можуть инакше прожити, јак в громадах. Коли подивитись на житьтьа льудське за тисьачі років, за котрі вже списано воно в книгах, то побачимо, шчо де далі, льуде збірајутьсьа все в більші купи, громади та спілки: сімјі скупльајутьсьа в хутори, в села ј городи,—села ј городи льудеј однiјі мови, чи породи, — складајутьсьа в держави, котрі впјать скупльујутьсьа проміж себе. Те ж саме побачимо, коли погльанемо на теперішнье житьтьа льудське по всім крајінам на світі од лісів в Австраліјі, де льуде живуть громадами не більше јак в 15—20 родин, до Англіјі, де в одному городі, Лондоні, живе чотирі мильони голов і де иноді на збори (по јіхньому, мітінги) зходитьсьа по 250,000 чоловіка, шчо б порадитись про јаку небудь громадську справу. Звісно, шчо јак більше льудеј у спільці, то вони зможуть ліпше всьаку громадську справу влагодити: чи ворога одбити, чи заборонити себе од сироји природи: од голоду, води, пошести ј другого. От через те ми бачимо, шчо серед тих народів, котрі скупились в більші купи, льуде живуть ліпше ј довше, ніж серед тих, шчо живуть тільки маленькими купками.

Тільки ж біда льудська в тому, шчо чоловік доходить до всього не зразу, не самоју тільки думкоју, а потроху, та пробоју. Так по троху, та пробоју дійшли льуде ј до того, шчо великими спілками легше можна прожити, — і та проба обійшлась јім гірко. Спершу, коли льуде хотіли мати поміч других льудеј, то рідко було погодьатьсьа проміж себе, шчоб помогати одни другим, а силувались поневолити других та примусити јіх робити дльа себе. Так почалась віјна між льудьми, а віјна потрібује начальників, — і з тих начальників повиходили з часом *пани*, котрі землью льудську захопили, ј *царі*, котрі потім поставили над льудьми чиновників. Мајже всі городи ј держави ј усьакі великі громади ј спілки проміж льудьми пороблені віјноју ј неволеју. З віјни ж, з грабунків, почавсьа і торг проміж льудеј, через котриј виросло шче одно панство, — *купецьке*, грошове, котре держить в руках своіх бідних льудеј. Ці пани, та царі з чиновниками, та купці—јесть *світське* панство. А до того льуде спершу не мали спробованоји науки ј не знали, шчо то ј од чого вітер, дошч, засуха, болість, смерть, — і думали, шчо то все вільні живі истоти, боги, котрих можна замовити ј замолити, — і стали шанувати тих, хто, здавалось јім, ліпше вмів так замовльати ј замольувати ті истоти. Так почались знахарі, з котрих потім виробились *попи,—панство церковне*, котре ј собі почало підбивати льудеј на віјни, шчоб більше підданних до својеји віри пригорнути.

Так то, коли льуде поскладались в великі спілки, от јак теперішні держави: Англіја, Франціја, Німечина, Цісаршчина, Россіја, — то більше неволеју, ніж по волі, або дльа того, шчоб вкупі ліпше було жити јім. Од того ј тепер в инших диких льудеј, котрі живуть в Америці, в Африці ј Австраліјі побачимо де в чому більше волі ј більше рівности, ніж в великих державах по нашим сторонам, — в Европі. І в нашіј Украјіні в старовину було вільнішче, јак льуде жили маленькими громадами, городами, ј спілками, от такими, јак напримір козацьке Товариство Запорожське, в котрому звичајно було тілько шість або десьать тисьач, та всі братчики, товариші. Тепер же, от хоч би ј у нас бачимо, јак хлібороби в руках панів, најмити в багатирів, — усі в неволі в попів та начальства, — а до того шче над усіма льудьми украјінськими панујуть держави московська, польська, венгерська. Так само дїјетьсьа, або недавно дїјалось і по других сторонах Европи.

Тільки ж спробовавши, јак то не добре бути в неволі ј без рівности, та дїјшовши по троху науки, льуде в Европі почали пробовати, јак би так впорьадкуватись, шчоб і великими спілками жити, ј без неволі бути. Такі проби здавна робились. Особливо льуде часто повставали проти неволі під чужими державами. А ось вже років більш, јак триста, скрізь по Европі льуде ворушатьсьа і навіть повстајуть, шчо б усьаку невольу скасувати: перш повставали протів попівськоји неволі, шчоб то кожниј міг вірити, чи не вірити, јак він собі хоче, — потім проти неволі царськоји, шчоб то царі та јіхні чиновники не могли вправльати громадами та державами, не спитавши думки громадськоји, а далі

стали повставати ј проти неволі панськоји та купецькоји, — багатирськоји, — шчо б то не було не світі льудеј багатих та бідних, а всі б були рівними. Перше думали льуде так, шчо можна неправду скинути зразу: згодитись кільком чоловікам, напасти на лихе начальство, скинути јого, чи навіть вбити, поставити друге з льудеј розумнішчих, чи добрішчих, або більше вчених,—то вони ј упорьадкујуть все, јак слід.

Проби показали, шчо так не можна скасувати стару невольу ј неправду в громадах, — шчо нове начальство само не може мати дльа того сили ј навіть само може завести нову невольу ј неправду. Особливо ніјаке начальство не може скасувати нерівність в багатстві, бо дльа того треба, шчоб льуде не ділились багатством навіть і порівному, а треба, шчоб вони господарьували над усім громадами. А дльа цього треба, шчоб коли не всі льуде, то більша јіх частина розуміла сама, шчо треба так, а не инакше жити.

Так значить і виходить, шчо ніхто не може увільнити громади од неволі ј неправди, јак не вони сами. Коли до того дішли ј ті льуде, котрі пробовали повставати проти неволі ранішче, ніж решта громадьан зрозуміла правду, — тоді дльа них најважнішчим ділом стало: довідатись, шчо таке справди думајуть громадьане про громадські справи, та дішти до того, јак би можна було најліпше та најскорше довести громади до думок про переміну теперішніх порьадків, і в купі з ними додуматись до того, јак зробити ту переміну?

От уже більш, ніж пјатидесьат років, јак учені льуде працьујуть пильно над тим, шчоб довідатись, јакі думки мајуть најпростішчі льуде про віру, про громадське житьтьа, господарство, родину ј т. и? Шчоб довідатись, роспитујуть льудеј неписьменних, шчо вони думајуть про теперішнье житьтьа, јак вони порьадкујуть своји сварки, спілки ј усьакі справи проміж себе, шчо споминајуть про старовину, јак гадајуть про те, шчо буде? Між инчим дуже помогајуть довідатись про льудські думки ті пісні, котрі співајуть льуде неписьменні. Пісньа дльа неписьменного чоловіка все одно, шчо книга дльа письменного, та часом шче важнішча, бо власне через те, шчо пісньу неписьменниј держить в памјати, а не на папері, треба було, шчоб вона дуже јого вразила, шчоб він јіјі памјатав, та шче ј не один чоловік, а цілі тисьачі.

Давно вже вчені льуде запримітили, шчо украјінські льуде дуже льубльать співати, мајуть багато пісень, в котрих в де јаких росказујуть і про те, шчо робилось на Украјіні од старих часів і доси, проте, јак льуде украјінські отбивались од усьакоји неволі. З тих пісень можна бачити ј те, шчо думајуть украјінські льуде про громадські порьадки, а значить і те, јак треба приступати до украјінських льудеј тим, хто хоче битись з неволеју на јіхніј землі? Ось наприклад ми сказали в „Громаді“, шчо бажајемо, шчоб на Украјіні не було неволі ні одноји породи льудеј під другоју, ні льудеј під начальством, ні бідних під багатими, ні світських під попами. З пісень простих украјінських льудеј ми бачимо, чи прості льуде бажали ј бажајуть того ж, чи иншого?

На цеј раз ми візьмемо тільки новішчі пісні, котрі склали украјінські мужики за остатньу сотньу, або сто-двадцьать років, з того часу, јак в кінець запанували на Украјіні ті порьадки, јакі ми бачимо тепер. Про ранішчі пісні, хто хоче, може прочитати книги д. Антоновича ј Драгоманова *„Историческія Пѣсни Малорусскаго народа“* т. I и II (Кіевъ. 1874, 1875), а далі працьу д. Костомарова; *„Исторія козачества въ памятникахъ южнорусскаго народнаго пѣсеннаго творчества“* (Русская Мысль. 1880, №№ I, II V, VI, VII, VIII).

Коли ми погльанемо на теперішньу Украјіну ј порівньајемо јіјі житьтьа з житьтьам більшоји части других крајіи в Европі, то побачимо перш усього таку одміну, шчо Украјіну держать в руках чужі начальства: московське в Россіјі, польське та німецьке в Галичині ј Буковині, венгерське в Мукачевськіј Крајіні. Сто двадцьать же років назад шче були на Украјіні хоч на половину вільні крајі: козацька *Гетьманшчина* (в теперішніх губернијах Черниговськіј і Полтавськіј) *Слобідські козацькі полки* (в теперішніј Харьківськіј губерніјі і в украјінських частинах Воронежськоји ј Курськоји губерніјі) ј *Вольности*, або Вільні землі *Товариства Запорожського* (в теперішніј Катеринославськіј і в сусідніх частинах Херсонськоји ј Таврическоји губерніјі). Ці крајі вправльались тоді своіми виборними льудьми, хоч і були під верхом московських царів. Решта тодішньоји украјінськоји землі: Холмшчина, Галичина, Волинь, Подільльа, Кијівшчина (без самого города Кијіва) була під Польшчеју, а Буковина, належучи до Молдавіјі, була під Туречиноју. Мукачевська ж Крајіна тоді, јак і тепер, була під державоју венгерськоју. В усіх украјінських земльах і сто двадцьать років назад було вже досить нерівности ј неволі між льудьми, а особливо в тих, котрі належали до Польшчі. Тільки в Буковині, через часті віјни Туречини з сусідами, не сиділо стале панство ј начальство, і через те народові там було доволі вільно, а надто в горах; а в Запорожьжі так і зовсім була велика вільність і рівність між козаками, січовими братчиками, і навіть між козаками ј простими, котрі осідали не в Січі, а в хуторах, шчо січове братство давало своіјм товаришам. В Гетьманшчині ј у Слобідських полках, хоч уже старшина козацька позахопльувала собі багато громадськоји землі ј багато льудеј повернула в підданство, — та все таки більша половина народу зоставалась вільноју, ј між льудьми багато шче зоставалось старосвітськоји рівности. В крајінах, шчо були під Польшчеју, неволья ј нерівність була најбільша, та ј тут в крајах південних, в Брацлавшчині, в Уманьшчині ј Білоцерковшчині, — де близче до Січі, — пани бојались дуже нальагати на мужиків, бо Польшча не мала великого віјська ј не могла скоро вправльатись з мужицькими бунтами, а надто коли мужикам помога-

ли січові козаки. [1]) В Крайіні Мукачевськіј здавна панували венгерські пани, — та сто років тому назад крайіна та шче мала не багато льудеј і жили вони більш з лісу та випасів, ніж з хліборобства; господарьувати там, а надто серед гір, панам було не вигодно, — от того вони там сиділи в замках і більше думали про војацтво, ніж про господарство, — і льудім було доволі вільно. [2])

Післьа того ж, јак московська держава, Россіја, скасовала Гетьманшчину (в 1764 р.), Слобідські полки (в 1765 р.), та Січу Зопорожську (в 1775 р.) та вмісті з цісарськоју, австріјськоју державоју поділила Польшчу (в 1773, 1793, 1795), а Цісаршчина забрала собі Буковину (1775 р.) то старе житьтьа украјінське зразу обірвалось: в Россіјськіј Украјіні скрізь заведено крепацтво (з 1783 р.), багато вільноји землі без льудеј, а часто ј з льудьми, царицьа Катерина ј царь Павло пороздавали панам московським, польским і иншим. Скрізь поставлено над льудьми царських чиновників; скрізь заведено рекрутчину. В Цісаршчині ж хоч крепацтво ј зразу вменшено волеју начальства, котре було тут більш вчене, ніж в Россіјі, та земльа зосталась в руках панських,—а вільні, а часом і громадські, землі казна записала за себе ј потім понајмала, а то ј попродала багатирьам; в Буковині ж багато вільноји землі записано на церкви. З часом і тут пани ј попи засіли за господарство та нальагли на мужиків. В 1848 р. в Цісаршчині скасовано паншчину, — в 1861 р. в Россіјі скасовано крепацтво, — а в 1863 р., післьа повстаньньа польських панів проти московського царьа, на правім боці Дніпра теж зовсім скасовано паншчину; на лівім боці вона зосталась тільки там, де крестьане не пристали на чинш та на викуп землі. Тільки ж скрізь велика частина землі зосталась в руках панів, по більшіј части чужих дльа украјінських сельан, — чужих зроду, або помалу попольачених, помосковлених, повенгрених, понімечених. Скрізь також над украјінськими сельанами сіли ј чужі багатирі ј чиновники. По троху одчужилось од народу в Россіјськіј Украјіні ј попівство, починајучи з архијерејства, — та мајже ј усі письменні льуде, вивчені по чужих школах, бо украјінських школ закладати в Россіјі стало невільно. В Цісарськіј Украјіні попівство близче держалось до народу, та ј школ украјінських је там чимало, — а надто післьа 1848 р., — та тільки ј там попівство, і навіть світські письмені льуде більше стали держати руку чужого начальства та панства, ніж своіх мужиків. Так ми бачимо, шчо по всіј Украјіні за остатньу сотньу років мужицтво дісталось під невольу чужих панів, чиновників, багатирів та попів і залишено було на самого себе: мајже ніхто јого не вчив нічому.

Цікаво ж тепер погльанути, јак думало украјінське мужицтво про

---

[1]) Јак вбільшувались в Кијівшчині ј на Волині тьагарі мужицькі в XVIII ст. чим дальш од Запорожьжьа, — показано в *Антоновича* „Изслѣдованіе о крестьянахъ въ югозападной Россіи по актамъ 1700—1798“, стор. 40—50.

[2]) Biedermann. Die Ungarischen Ruthenen I, 74, II, 55, 74. Hunfalvy. Enthnographie von Ungarn. 307.

все, шчо діялось на його землі, за ці часи, і про своїі громадські справи та такі думки видно про це все в пісньах того мужицтва?

Перш усього погльаньмо на те, такі в сих пісньах видно думки про те, шчо льуде українські не мають своїеі державноїі волі, а поділені між чужими державами? Ми не можемо обминути того, шчо єсть досить льудеі, між польаками і москальами, до держав котрих належить найбільша частина українськоїі землі, котрі кажуть, шчо держави Польська і Московська зовсім і не чужі українцьам, бо українці не осібна порода, а частина народу породи польськоїі, або московськоїі. Наука про породи льудські говорить зовсім друге. Так перегльад тіла українців, порьад з польаками і москальами, показуе, шчо в зрості, в барві очеі і волосьсьа, в будівлі лицьа і черепа і т. и. між українцьами з одного боку і польакам і москальами з других боків єсть великі одміни, навіть в такім краю, як Галичина з Краковом, де земльа і повітрьа однакове. [1]) Наука про мови показала теж, шчо мова українська самостоїача серед мов других славян, як і мова польська чи московська. [2]) Всі, хто переїздив в Україну, напр. з Московшчини, говорьать, шчо зразу вїзжаеш серед народу з звичаями зовсім иншими, а також з одмінним характером. [3]) В губерніях Курськіі, Воронежськіі, в степах Катеринославських, в Саратовшчині села українські стоїать поруч з з московськими, а иноді одна половина села бува московська, (або, як там кажуть, *руська)*, а друга українська, — і тут можна ясно бачити одміну житьтьа льудеі обох пород, — котрі маже ніколи не женьатьсьа проміж себе, навіть коли між ними нема ріжниці і у

---

[1]) Про це дивись дуже совісну працьу проф. Маеера і докт. Коперніцького „Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej“ в „Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj“, т. I, (вид. Краковськоїі Академіі Наук, 1877), а також працьу московського профессора А. Богданова в „Извѣстіяхъ Имп. Общ. любителей естествознанія, антропологіи и этнографіи“, т. XXXI, стор. 230 і дальше.

[2]) Думки про це вчених льудеі, найбільш неукраїнців, зведені в книзі проф. Ом. Огоновського, „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“. 1880. 1—16.

[3]) Цікаво прочитати слова про це напр. москалів: *Бѣлінського* (В. Гр. Бѣлинскій. Пыпина. стор. 260 Бѣлінськиі каже: *другія лица, смотрятъ иначе.*), *И. Аксакова* (Изслѣдованіе о торговлѣ на украинскихъ ярмаркахъ. ст. 7—9. Там же на стср. 5 прочитаіте дуже цікаві слова другого москвина з 1789 р). *Н. Надждина* (див. в статьті Богданова „Антропологическая физіогномика“, Изв. Общ. любит. естествозн. и пр. XXXI, прилож., 14). *Н. Устрьалова.* (Воспомин. о моей жизни. Древн. Нов. Россія‘ 1880, VIII. 660). Німець *Гакстгуазен*, списуючи своє подорожьжьа по Россіі, каже, переіхавши Дон між Воронежом і Ст. Осколом: „ми стали тепер на грьаниці *другого краю, другого народу*: ми вїіхали в Україну“, і далі показуе одміни між українцьами і москвинами в будівлі і чистоті хат, в управі польа, в одежі і убраньньу, в сватаньньу, пісньах, танцьу і т. и (Изслѣдован. внутрен. отношеній и проч. Россіи. Перев. Рагозина, I, 422—459). Дуже докладно, хоч і не без помилок, говорить про одміни українців і москвинів другиі німець *Коль* (Kohl, Reisen im Inneren von Russland und Polen (1841); надто в II томі, стор. 339—399). Зрівн. також слова англичанина Кларка. (Klarke. Voyages en Russie etc. trad. franç. 1812, I, 269, 274, 338).

вірі. [1]) Подібне ж можна бачити ј у Галичині там, де украјінці-Лемки зходьатьсьа з польаками-Мазурами. [2]) Далеко не так разьуча одміна украјінців од тих сусідних славјанських пород, котрі власне ніколи не мали державноји сили над украјінцьами, јак напр. *словаки* в Угоршчині ј *білоруси* в Россіјі. Украјінці охоче перејмајуть словацькі звичаји ј одежу, — білоруси ж сами перејмајуть багато од украјінців, так шчо по цим грьаницьам Украјіни не видно такоји одрубноји одміни, јак по грьаницьам польськіј і московськіј. [3]) Треба прибавити, шчо коли украјінці держать себе јак осібна порода власне од тих, котрі панували над ними, то, јак кажуть і чужі дослідачі, вони не мајуть зневаги до чужих пород і звичајів льудеј, котрі живуть серед них, аби тільки чужі льуде жили мирно ј јіх не силували. [4])

В пісньах мужиків украјінських ми бачимо те ж саме. Пісні ці показујуть нам те ж, шчо украјінська порода одмінна од польськоји ј московськоји. Коли порівньати пісні украјінські з московськими (в збірках Сахарова, Кірьејевського, Јакушкіна, Рибнікова, Гільфердінга, Шејна і др.) і польськими (најповнішча збірка Кольберга, Lud), то не знајдемо більш пјатидесьати пісень, котрі однакові в двох народів,—та ј з тих більша половина такі, котрі вчені звуть *бродьачими* (wandernde Geschichten), і котрі знајдете не тільки в славјан, але ј у французів, німців і др. зовсім чужих народів. [5]) Цікаво, шчо украјінські зразки таких пісень најближчі до словацьких. [6]) Шчо ж до пісень білоруських, то в них мајже дві третіх долі однакові з украјінськими, а з них більша половина просто взьата в украјінців, — бо в них співајетьсьа про такі речі, котрі були, або јесть в Украјіні ј котрих не було, або

---

[1]) Один піп з степовоји губерніји росказував недавно в петербурському історичному місьачнику, шчо за двадцьать років свого попівства він тільки раз вінчав украјінцьа з москвинкоју, та ј тој украјінець був одставниј салдат. Правда, ми мусимо одмітити цікаву річ, котру росказује д. Шмідт, шчо в селі Новопокровськім (Вшиве) в північно східному кутку Херс. повіту, живуть далеко од своји москвини, колишні роскольники, котрі здавна льубили лішше женитись на украјінках, јак на гарних, пильних хазьајках. (Матер. для Геогр и Стат. Россіи, собр. офиц. генер. штаба, Херс. губ., I, 530). Вимсішку про „перевертнів“ (льудеј мішаноји з москвинами родини) див. в „Малор. нар. преданія и расказы“, сводъ Драгоманова, 194. Думки украјінців про житьтьа москалів див. в Основі, 1862, VI, 42—43.

[2]) Торонськиј, — Лемки, у Головацького „Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси“, I, 743. Теж саме каже ј німець Коль (III, 37) Можна думати, шчо причина того, шчо украјінці не женьатьсьа з польаками ј москвинами, лежить між инчим в тому, шчо в хатньому господарстві в польаків і в москвинів меньше чистоти, ніж в украјінців (Kohl, II, 361, III, 35).

[3]) Торонскиј, — Лемки. Домонтович, — Черниговская губернія. 533.

[4]) Шмидтъ. Херс. губ., I, 515.

[5]) Ми зробили спис таких пісень і показали зразок јіх в наших статьтьах: „Отголосокъ рыцарской поэзіи въ русскихъ народныхъ пѣсняхъ. Пѣсни о королевичѣ“ (Записки Югозап. Отдѣла Русск. Географ. Общ. т. II) і „Къ вопросу о слѣдахъ великорусскаго эпоса въ Малороссіи. (Древн. и Нов. Россія. 1875, № 8).

[6]) Дејакі приміри показані в Антоновича ј Драгоманова — Историч. пѣсни Малорусскаго Народа, т. I, №№ 20, 63.

не ма в Білій Русі (козаки, чумаки ј т. и.). Коли ми пригадајемо, шчо за часи литовських кньазів (в XIV—XVI ст.) швидче Біла Русь мала державну силу над Украјіноју, ніж Украјіна над Білоју Русьсьу, то цеј переход украјінських пісень в Білу Русь, так јак і охота білорусів до козачини, котру в них спинила московська держава в XVII ст., — виходьать ділом дуже важним. В кінці всього одміни пісень украјінських од польських і московських і подібність јіх до словацьких і білоруських показујуть, шчо *украјінці сами отдајуть своје добро ј перејмајуть јого більше од тих сусідів, котрі не наніітајуть на них державноју силоју, ніж од тих, державам котрих украјінці були, або јесть підданними.* [1])

Коли погльанути на пісні украјінські, записані в різних крајінах, од Мукачевськоји ј Прьашевськоји в Угоршчині до Украјіни Задонськоји ј Кубанськоји, то побачимо, шчо најбільша частина тих пісень, — а власне пісні, котрі показујуть погльади украјінців *на природу ј віру* (весньанки, купальні, кольадки ј др.), пісні, котрі мальујуть *житьтьа домове, — родинне* (льубовні, весільні ј др.), ј *господарське* (косарські, жнивні, чумацькі, бурлацькі) однаковісінькі на всіј Украјіні. Јак на примір можемо показати, шчо з 45 пісень, записаних д. Таланковичем в венгерськіј Украјіні, [2]) з першого разу, навіть не загльадајучи в другі збірки, бачиш 28 зразків јак раз таких, јакі співајутьсьа ј у придніпровськіј Украјіні, — тоді јак венгерська Украјіна ніколи не була в одніј державі з Подніпрьаншчиноју. [3]) Менш подібні в різних частинах Украјіни пісні, котрі мальујуть житьтьа громадське, а надто державне (пісні політичні). З таких пісень кожда частина Украјіни маје де јакі своји, котрих не здибајеш в других: так по горам Карпатським співајуть пісні про *опришків,* котрі півтораста років назад розбивали льудеј, а најбільше багатих; на правім боці Дніпра — про *гајдамак,* котрі шче сто двадцьать років назад різали там жидівських багатирів і польських папів і чиновників, — на лівім боці ј у степах

---

[1]) Нелишньє бути замітити тут, шчо *тепер* украјінці здајутьсьа неприхильними ј недовірчивими до чужих льудеј (Kohl. II, 354). Коли вони були *вільними,* це було зовсім инакше, јак це можна побачити в тому, шчо говорить напр. Павло Алеськиј росказујучи про те, јак він приjіхав з Москви в 1655 р. в Кијів. (Сборникъ матер. для истор. топогр, Кієва, 174) або навіть шче в 1789 р. автор „Описанія Харьк. намѣсничества“ (Аксак. Укр. Ярм. 5). Подібне з говорив (в 1787 р.) і Ригельманъ, (Лѣтописное Повѣствованіе о Малой Россіи. IV, 84, 86, 87).

[2]) Головацькиј, названа книга, II, 535—559.

[3]) Тим з учених льудеј на Украјіні венгерськіј, котрі говорьать про однаковість *русинів* прикарпатських з *русскими* в Московшчині, радимо порівньати пісні јіхньоји сторони з тими, котрі зібрані напр. в московськіј стороні Курськоји губерніји, в Шчигровськ. повіті, (Русскій Филолог. Вѣстник, 1879, № 3, 4, 1880 г.) і вони побачать, скільки је в курських „русскихъ“ пісень одміних од пісень јіх же сусідів, курських „русинів“, украјінців, — і скільки „русскіе“ курьане мајуть пісень подібних до тих, шчо співајуть далекі од них „русскіе“ Архангельськоји губерніји.

кобзарі співајуть *думи*, або *псальми* про турецьку ј польську невольу ј про віјну з неју козаків.

Тільки ж і між пісньами про житьтьа громадське ј навіть державне јесть такі, котрі знајуть по всіј Украјіні: такі напр. ті кольадки, котрі мальујуть старе војацько-товариське ј кньажесько-бојарське житьтьа, котре було в IX—XIII столітьтьах однакове на всіј Украјіні (збори војаків до Царьгорода, переділ здобичі, облога города молодим паном, суди бојарські ј т. и.) Чимало таких кольадок напечатано в I т. „Историческихъ Пѣсень Малорусскаго Народа“ (1874. Кіевъ) најбільше з Галичини ј Кијевшчини, — але послі ми получили такі ж самі кольадкі з Харьківшчини, Катеринославшчини ј з Доншчини. Потім дуже подібні по всіј Украјіні пісні, котрі росказујуть про татарську ј турецьку невольу ј про те, јак украјінці боролись проти неји, — а також про такі особи, котрі прославились тим, шчо вели перед в повстаньньах проти неволі турецькоји ј польськоји. Такі наприклад пісні про турецькиј полон, — про козацьку сторожу, — про молодцьа *Бајду*, котриј забив царьа Турецького (XVI ст.), про *Морозенка*, котриј поліг на віјні з Турками (XVII ст.), про жившого в часи Богдана Хмільницкого, (XVII ст.) лицарьа *Неча'а*, котриј дбав про вольу всіх мужиків, а не самих тільки козаків ј про котрого народ памјата більше ніж про „козацького батька“ Богдана Хмельницького, — про гајдамаку *Швачку* (XVIII ст.). Так же само широко звісні пісні про пана *Каньовського*, котриј замучив *бондарівну*, шчо не хотіла жити з ним (картинка польського панувапьньа на Украјіні в XVIII ст.) ј про *Саву Чалого*, котриј кинув козаків і пішов служити польскому панству ј котрого за те забили запорожці (XVIII ст.), про те, јак москалі *Запорожьжьа рујнували* (1775), про *паншчину*, про *рекрутчину* (XIX ст.). Подібні пісні знајдете мајже однаково в збірках Головацького з під-Карпат, Костомарова — з Волині, Чубінського з правого берега Дніпра, Метлінського — з лівого, Манжури (рукопись) — з Доншчини ј т. и., — то б то з крајів, котрі здавна, або ј ніколи не були в одніј державі.

Це показује, шчо напроти всьаких поділів украјінських льудеј між ріжними державами, — *украјінська порода* (національність) *держитьсьа јак тіло осібне, дуже однакове в усіх своји частипах*, з однакими звичајами, однакими споминами, льубовју ј ненавистьу. [1]) Така порода могла б зібратись в одну державу ј це певно б було добре, бо тоді б легше було б украјінським льудім не допустити, шчоб на јіх землі була така неправда, јак тепер. Та тілько сталось так, шчо украјінці здавна не могли скластись в одну державу, бо вони опинились серед чотирьох загребушчих сусідніх держав і не могли вправитись зразу з нами усіма. Најблизче до того, шчоб усьа Украјіна була однoју

---

[1]) Про однаковість украјінців під всіма державами цікаво прочитати в Кольа, II, 325—326, 342—343. III, 32.

державоју, було в часи Богдана Хмільницького, коли, за приводом козаків, мужики украјінські підньались скрізь од Полтавшчини до Надвірноји під Карпатами. [1]) Та тільки ј та козацька держава, котру всьу, навіть з Білоју Русьсьу, хотіли козаки поједнати з Москвоју, не вдержалась, і скоро јіјі поділили проміж себе Польшча, Москва ј Туречина. Перед тим поділом і післьа јого була велика віјна та рујіна, котра вибила навіть і з памјати украјінського мужицтва думку про ту державу. Тепер, коли навіть кобзарі співајуть псальми про Хмільничину ј про те, проти чого тоді повставали козаки ј чого добивались вони, то не споминајуть зовсім про козацьку державу, навіть мало говорьать і про віру, з за котроји багато крови пролито було між украјінцьами ј польаками, а росказујуть најбільше про те, јак то льахи, — то б то польське державне начальство ј спольачені пани, — на Украјіні притісньали козаків тим, шчо „козацькі шльахи ј річки жидам заарендували", шчо льахи-жовніри „по козацьких хатах стацијами стали", і т. и. А в пісньах простих, котрі вміје співати всьакиј, а не самі кобзарі,—јак псальми,— зовсім не згадујетьсьа Хмільницькиј, а споминајутьсьа Перебіјніс, начальник крестьанських повстанських загонів, та Нечај, котриј не хотів знати державних замірів Хмільницького, та за те стојав за вольу всіх простих льудеј од панів. [2]) В пісні про Перебіјноса, шчо співајетьсьа ј досі, видно, шчо простиј народ розуміје, шчо Украјіна більше ніж „*по Случ*", котра була грьаницеју козацькоји держави, — бо пісньа та хвалитьсьа, шчо „загнали льахів *геть аж за Вислу*" ј присьага, шчо „не попустимо льахів із Польшчі, поки нашоји жизности". [3]) В звісніј пісні, котра співалась в різдвьаних кумедијах шче недавно: козак побивши пана хвалитьсьа: „та не буде лучче, та не буде крашче, јак у нас на Вкрајіні,—не ма панів (або не ма жидів) не ма льахів". [4]) — Тілько ні з одніји пісні не видно, шчоб украјінське мужицтво думало, јака ж, по вигнаньньу льахів мусить бути украјінська держава? Украјінці навіть привикли звати Польшчеју ті своји землі, котрі належали до Польськоји держави, так шчо не тілько в угорськіј Украјіні Галичину звуть Польшчеју,

---

[1]) Лѣтопись Самовидца вид. 1846 р., 14.

[2]) Дивись Историч. Пѣсни Малор. Народа, II, №№ 6, 7, 12.

[3]) Цікаво, шчо коли козаки завше говорили про Случ, јак про грьаницьу јіхньоји *держави*, — прості украјінці мужики лише розуміли грьаницьу своји *породи*. І в часи Паліја крестьане, нападајучи на панські двори, казали: „за Вислу треба льахів прогнати, шчоби јіх тут і нога не постала". (Антоновича. Посл. времена козачества и проч. 85, акт в Архив. Югоз. Р., III Ч., т. II, № 87). Шчо тут не було ненависті до польськоји породи, а тілько до панства, видно, шчо в одбитих од панів-льахів земльах паліјівці пријмали всіх: і молдаван, і польаків мужиків. (Антон. 61, 68).

[4]) Исторія Руссовъ, 120. Истор. П. Малор. Пар. II, 49. Н. Маркевичъ. Обычаи, Повѣрья и проч. Малороссіянъ, 51. З книжки В. Шульгина „Югозападный край въ послѣднее двадцатилѣтіе" (1838—1863) довідујемось, шчо шче в 1861 р. пани польаки жалілись московському начальству на те, шчо в Кијіві на сьватках показујуть комедију, јак козак бје льаха. (213—214).

так јак звуть јіјі ж Польшчеју, або Льадчиноју і в Буковині, а ј у Полтавшчині ј у Катеринославшчині звуть Польшчеју правиј берег Дніпра.[1]) Звичајно польаків звуть на Украјіні льахами, а так јак з польаків украјінські мужики знајуть мајже самих тілько панів, — то льахи ј пани вијшло дльа украјінців те ж саме, — так шчо мужиків польаків украјінці стали звать мазурами, — а потім, — цікаве діло! — самі мужики польаки на Украјіні ј навколо стали себе звати мазурами, коли вони навіть зовсім не з Мазурськоји землі. Через таке вживаньньа имен: *Польшча* ј *льахи* вијшла чудна річ, — шчо в дејаких зразках пісні про Перебіјноса украјінці похвальајутьсьа, шчо вони „загнали льахів геть аж за Вислу“ і шчо „не попустьать *льахові Польшчі*“, то б то панам своји землі, котру украјінці звуть Польшчеју.[2]) Післьа цього всього можна сказати, шчо *украјінські мужики, навіть і в часи своїх најбільших повстаньнь, тільки не хотіли над собоју польськоји держави, — а про своју, украјінську державу јім було бајдуже.* З пісень, котрі склались в новішчі часи, видно теж саме. По всіј грьаниці, де украјінці-русини доторкајутьсьа до польаків, — вони добре знајуть, шчо вони не польаки. Про це говорьать і пісні, котрі, отділајуть навіть мужиків русинів од польаків (мазурів).[3]) Над шльахтоју ж польськоју, або над простими польаками, вважајуть себе панами перед простими русинами, пісні дуже сміјутьсьа. Так по всіј стороні од Карпат до Дніпра співајетьсьа пісньа, в котріј мальујетьсьа хвастливиј, але полохливиј шльахтич, — котриј „іде з Украјіни“:

Ліхав льашок морквьаниј,
А кінь бурьаковиј,
Шапка на нім з огурка,
Кунтуш лопуховиј,
І шабелька з петрушки,
Пихва із фасолі,
Пистольата з качана,
Кулі з бараболі.[4])

Пісньа цьа зајшла навіть через Карпати в Угоршчину ј за Дніпро в Катеринославшчину.[5]) Кінчајетьсьа вона тим, шчо свині јідьать кумедного војаку. Друга подібна ж пісньа росказује:

---

[1]) Головацькиј, I, 282. Купчанко-Лоначевськиј — Буковинскія пѣсни. Записки Югозап Отд. И. Р. Географич. Общества, II, 583. Драгоман. Малор. Н. Преданія, 243.

[2]) Куліш. Зап. о Южной Руси. I. 271—272. Записано в Суботові, Чигир. повіту, Кијівськ. губ. Так же само в коломијці: Ој чому же *Польшча* бідна? — Бо *льахи* зідрали. Головацк. II, 332.

[3]) Мати жур варила, (жур-овсьаниј кісіль)
На порозі студила,
Ој жур, мати жур,
Ліпшиј *русин*, јак *мазур*.
Головацьк., II, 197.

Порівн. у Чубінського, IV, 538:
Ој на горі підпеньочки, на долині гречка,
Не сватај, *русин полки*, — буде суперечка!
Згадајте тут те, шчо говорилось про рідкість сльубів між мазурами ј русинами.

[4]) Головацькиј, II, 445. Чубінськиј, V. 1161—1162.

[5]) Зразок пісні про морквьаного льашка ми мајемо з Новомосковського повіту, Катеринославськоји губ.

Јіхав льашок із Варшави,
На нім були сукні шарі,
Мав канчук у бока,
Не бојітьсьа мужика.
Јіхав льашок понад лугом,
Аж там оре холоп плугом.
„Помогај-біг“ не казав,
Ні шапочки не здіјмав.
Аж тој јого привітав,
За чуприну похитав...
„Та подај, хлопче, батога,
Научу тьа, льашуга,
Јак шапочку здіјмати
І помогај біг казати!“
Јіде льашок дорогоју,
Аж там плине гусь водоју:
„Помогај-біг, біла гусь,
Навчила мньа оцьа Русь,
Јак шапочку здіјмати,
„Помогај-біг“ давати“.
Аж ту біжить медвідь куциј,
А він гадав, шчо то русини,
З далека сьа кланьаје,
І шапочку здіјмаје;
А медвід сьа розіграв,
Та ј волосье обірвав і т. д.[1])

Третьа сміјетьсьа над полькоју з шльахетськими звичајами:

Біда польку спокусила,
Пішла полька за русина;
Русин каже: „полька, в поле!“
Вона каже: „колька коле“ і т. д. [2]).

Ми дальше приведемо пісні про розділ Польшчі, про повстаньньа польські в Галичині в 1848 і в Россіјі в 1863 р., — і з тих пісень буде видно, шчо украјінці ј слухати не хотьать про те, шчо б поновльалась јака б то не була польська держава на јіхніј землі.

Цьа ненависть до польськоји держави в свіј час пхнула украјінців до Москви, а тепер примушује јіх держатись за всьаку иншу державу, котра јесть на украјінськіј землі, аби тілько та держава була не польська. В Галичині такоју державоју јесть німецька. Тілько ж не треба з того виводити, јак це робльать часто німці, або ј письменні русини, шчо „хлоп-русин був і јесть лојальним“ (вірнопідданним) цісарськіј, німецькіј державі. [3]) Далі ми побачимо, јак говорьать галицькі пісні про цісарьа ј јого державу, а тут випишемо тільки гуцульську коломијку:

Ој не ма ды в горах добра, та ј відај не буде,
Докі сьа в нас по Німцеви заваджати буде. [4])

До держави московськоји украјінські мужики не мајуть такоји гостроји ненависти, јак до польськоји. Причина тут, певно, віра, а також і те, шчо держава московська часом, а надто спершу, мусила боротись в купі з украјінськими козаками проти спільних ворогів, [5]) — і навіть тьагнути руку за простішчих льудеј проти панства козацького (в XVII ст.), а потім, коли правиј берег Дніпра в кінець перејшов під

---

[1]) Головацькиј II, 474. Подібну ж пісньу прислано нам з Лебединського повіту Харьковськоји губерніји.

[2]) Головацк. II, 478. Польаками звуть в Галичині також і русинів латинського обрьаду, хоть вони звичајно говорьать тілько по украјінському.

[3]) Таке недавно казав напр. д. Наумович в львівському „Слові“ 1881, № 38.

[4]) Головацьк. II, 300.

[5]) Звідсі звісні слова пісні:

У Москальа добре жити,
Будем турок, льахів бити ј т. и.

царів московських, то ј проти панства польського. Тільки ж не ма в украјінських пісньах і прихильности до московськоји держави, — бо зразу ж та держава показала себе добре украјінцьам: „годи Москві јак трьасці, — а вона все бісом дивитьсьа“,—говорить приказка. „З Москвоју, — або з Москалем, — дружи, та камінь за пазухоју держи“, „від Москальа поли вріж—та втікај“ кажуть другі. [1]) Ці прислівја мусьать іти шче з перших часів, јак Украјіна підішла під московську державу. В XVIII ст. держава цьа допекла Украјіні најбільше салдатськими постојами, котрими, јак каже німець Вебер, Петро I хотів навмисне збіднити Украјіну. [2]) З того часу пішли слова:

Москалики, соколики,
Поїли ви наші волики;
А коли вернетесь здорови,
Поїсте ј остатні корови. [3])

Јак тепер негарно говорьать украјінські пісні про ту, звісно московську, державу, — під котроју стојіть најбільша частина јіх землі, ј про јіјі порьадки, побачимо далі. Тільки нігде не побачимо в пісньах, шчо б украјінці думали про заклад своји, окремоји од Москви, держави.

З цього всього видно, шчо дуже помильајутьсьа ті льуде, котрі не бачучи в остатні часи на Украјіні таких повстаньнь, јакі робльать напр. польаки, дльа того шчоб вибитись з під чужих держав та заложити знову своју, — ј не бачучи серед украјінських мужиків јасноји думки про потребу своји держави, — виводьать, шчо украјінці ј не така осібна порода, јак польаки, ј не хотьать мати своји волі од чужинців. Ні, — украјінці таки осібна порода ј навіть сами це добре знајуть, — вони не льубльать і пануваньньа над собоју чужих держав, — та тілько не мајуть думки при своју державу. Це не буде дивне, коли згадајемо, шчо про своју державу думајуть мајже в усьакіј породі најбільш најписменнішчі ј најбагатші льуде, — котрим дістајетьсьа до рук урьад в јіх стороні, јак вони виженуть чужинців,—а мужики мајже скрізь до таких справ бајдужішчі: јім і чужиј урьад більш допіка не так, јак чужиј, а так јак начальство, панство та багатирство в загалі, котре зостајетьсьа звичајно ј в својипородніх державах. І в саміј Польшчі ми бачимо, шчо мужики сельане доволі бајдужі до власноји польськоји держави ј до повстаньньа за неји. На Украјіні ж вже ј перед козацькими повстаньньами вишче панство перејшло до польськоји породи,—а потім, коли Украјіна, післьа великоји рујіни через віјну між Польшчеју, Москвоју ј Туречиноју,—була спустошена ј поділена між цими трьома

---

[1]) Такі приказки про Москву ј Польшчу див. у Номиса, (Приказки, прислівја ј т. и.) а також у Шмідта, Херс. губ. I, 496. Багато зведено до купи з пісень і прислівјів в статьті Нечуја „Світогльад украјінського народа“, в „Правді“ 1868, № 35 і дальше.

[2]) Записки Вебера. Русскій Архивъ 1872, № 6, 1112—1113.

[3]) Історія Руссовъ, 242. Украјінці шче в 1767 р., по скасуваньньу Гетьманшчини, просили державниј урьад спинити кривди, котрі робить јім војсько московське. (Соловьевъ. Истор. Россіи, XXVII, 51).

державами, — то дуже заслабла ј стратила мајже всіх своїх письменних льудеј, котрі попольачились, або помосковились, — і украјінська порода зосталась серед самих тілько мужиків. Ці мужики ј потім не переставали повставати проти польського панства ј польськоји держави од часів козака Палија (1704 р.) до самого 1863 р., але остатнье повстаньньа на Украјіні проти Москви за саму державну своју вольу було за часи Мазепи в 1709 р. і те ні до чого не довело, бо поставала тоді в Гетманшчині тільки козацька старшина, бо мужики не захотіли јти за одно з козацьким панством. [1]) Післьа того ж і остатнье панство на Украјіні перејшло до чужих пород, — і тілько недавно невеличка частина письменних льудеј на Украјіні, вивчившись по книгам про неправду панства, почала прихильатись до мужицтва, а разом і до украјінськоји породи, та думати ј про те, шчо б увільнити јіји од јарма чужих держав.

Тільки ж помильатьсьа також і ті льуде, котрі, бачучи, шчо украјінці таки осібна порода ј шчо вони не льубльать чужих держав, здумајуть підбивати украјінців тільки до того, шчоб вони одривались зараз од чужих держав, та закладали своју, так јак це недавно зробили наприклад італьјанці ј за ними хотіли зробити польаки. Украјінські мужики можуть охоче слухати розмову не так про своју окрему державу, јак про громадську вольу, про ті лиха, котрі вони терпльать і котрі терпіли б і од своји держави, јак би вона була вдержалась двісті років назад і була б така, јак і всі теперішні держави: то б то про лихо од чиновників, од панства, багатирства, рекрутчини, попівшчини. Инакше кажучи, *украјінські мужики можуть слухати тілько про таку своју вольу на Украјіні ј про таку спілку всіх јіји частин, при котрій будуть змінені всі теперішні державні ј громадські порьадки, так јак того бажајуть громадівці, або соціалісти в најписьменнішчих сторонах в Европі ј в Америці. Вже ј тепер украјінські мужики, навіть без помочі письменних льудеј, самі починајуть підходити до думок тих громадівців.*

Шчо це все, шчо ми сказали, правда, — то буде видно з близчого перегльаду пісень украјінських мужиків за остатні часи житьтьа Украјіни під Цісарськоју ј Московськоју державами.

Ми нагадали вишче, шчо в XVIII ст. московські царі скасували виборні урьади ј своју вольу в трьох украјінських земльах: в Гетьманшчині, в Слобідшчині ј на Запорожьжьі. Про скасуваньньа Гетьманшчини в 1754 р. не зосталось ні одниіі пісні. Видно, шчо ніхто з простих льудеј і не подумав пожалкувати за неју. Це ми зрозуміјемо, коли згадајемо, шчо в Гетьманшчині давно вже „*поспільство*“, або „чернь“, стратило прихильність до козацькоји старшини, котра спершу

---

[1]) Повставали тоді шче ј запорожці, — та ј ті перед тим сварились з гетьманськоју старшиноју, проти котроји вони перше виступали навіть вкупі з Москвоју, і котра, старшина, з Мазепоју в голові, перед самим повстаньньам 1709 р. направльала проти Запорожьжьа ту ж таки Москву.

позахопльувала собі землу, а потім стала повертатись в пани, а простих льудеј повертати в підданних. „Чернь“ перше повставала проти нових панів, а надто, коли тому помогали запорожці ј коли московське начальство держало руку за чернь, — шчоб приборкати старшину, котра розуміла, шчо переміпивши Польшчу на Москву, Украјіна виграла не багато, а стратила багато вольності. Така велика битва між простими льудьми ј старшиноју сталась уже на десьатиј рік післьа того, јак козацька Украјіна перејшла під Москву. То була битва в часи Чорноји Ради 1663 р. Про неји залишилась і кобзарська псальма, одна з најліпших псальм украјінських, — в котріј росказујетьсьа, јак запорожець Андибер побив в шинку „дуків срібльаників“, старшину, полковників, і наказував јім:

Ај ви дуки, ви дуки!
За вами всі луги ј луки,
Нігде нашому брату, козаку-нетьазі стати
І коньа попасти. [1])

Друга, проста пісньа про те, јак „голота“ побила „дуків“:

Один веде за чуприпу,
Другиј дука бје:
Не јди туди, сучиј сину,
Де голота пје!

одна з најбільш розширених на Украјіні. [2])

Коли ж Москва, за помічьчу украјінськоји черні ј Запорожьжьа, приборкала вольності старшини козацькоји, коли нова старшина в Гетьманшчині побачила, шчо ліпше јіј смиритись перед царем, та в купі з јого чиновниками нальагти на чернь, та приборкати ј само Запорожьжьа, — та позабірала вже в купі з московськими панами шче більше земель громадських, — тоді Гетьманшчина з козацькоју службоју вже стала повертатись в паншчину. В одніј пісні з часів кінцьа Гетьманшчини козак посланиј на службу, так і жаліјетьсьа:

Ој горе, біда, — не Гетьманшчина!
Надокучила вже вража паншчина! [3])

Тоді, коли цьу Гетьманшчину скасувала царицьа Катерина II, — то дльа простих льудеј було все одно.

Подібне робилось і в Слобідчині, — тілько туди перше не так наперлось московського панства в козацьку старшину і через те там і в XVIII ст. простим льудім було легш, ніж в Гетьманшчині. Через те там був і невеличкиј бунт за стариј виборниј урьад, коли јого теж скасувала царицьа Катерина. Бунт тој зробивсь в ізьумському полку Краснокутського,—тільки ж јого всмирено: полковника послано в Казань,

---

[1]) Куліш, Записки о Южн. Руси, I, 209. Метлинськиј, Народн. Южнор. Пѣсни 385. Цікаво, шчо в псальмі ціј Андибер зве дуків украјінців — *льахами!*

[2]) Метл. 449. Чубінськиј, Труды экспедиціи въ Югозападный край, V. 955—957. 1100. Костомаровъ, Исторія козачества въ памятникахъ южнорусскаго народнаго пѣсеннаго творчества. Р. Мысль, 1880, VIII. 12. Основа, Авг. 1861, 100.

[3]) Основа. 1862, II, 95. Чубинскій, V, 1064.

других шче далі, а царицьа видала новиј указ (1767 р.), шчоб „каждый остерегался отъ зловредныхъ людей, которые для собственной своей безпутной и низкой корысти, думаютъ установленное благоденствіе, тишину и спокойствіе нарушить вредными и не справедливыми толками и введенныя полезныя учрежденія стараются ниспровергнуть.“[1]) „Полезныя учрежденія“ ц' були: гусарські полки, записане панство, а потім скоро ј крепацтво! У нас јесть кілько пісень, в котрих можна вбачити слід недовольства слобідських козаків на гусаршчину ј навіть јіх збори до бунту,—з похвалкоју „розрујновати Москву“,—та тој слід доволі темниј, а пісньа про Москву так поплутана, шчо в ніј иноді не розбереш, про шчо говоритьсьа, чи справди про бунт проти Москви, чи про торг товаром у Москві?? Видно, шчо в тих пісньах поплутались темні спомини про козацтво з споминами про скотарські, забродські (рибальські) ј гајдамацькі валки в Подоншчині післьа скасуваньньа слобідськоји козачини ј Запорожьжьа. [2])

Зовсім инакше споминајуть украјінці про *рујіну Запорожьжьа.* Про цьу рујіну співајуть пісні мајже по всіј Украјіні. Шчоб можна було ліпше розуміти ті пісні, ми нагадајемо, јак сталась та рујіна, по записьам і врьадовим паперам.

В 1709 р., коли запорожці, роздразнені притісненьньами од царьа Петра, котриј сердивсь на запорожців за те, шчо вони пријньали јого ворогів, донських козаків, шчо бунтовались проти царьа з своји атаманом Булавиним, — пристали до Мазепи, хоч і не льубили јого за јого панство,—тоді віјсько Петрове з козаками полковника Галагана, зрујнували Стару Січу, шчо була коло того місцьа, де впада в Дніпро р. Чортомлик. Недобиті запорожці перејшли до Кримського, татарського царьа на р. Каменку, а потім під Алешки. Тим часом турки в 1711 р. примусили царьа Петра одступити јім мајже всьу земльу Запорожську, котру потім вже по частинам завојовувала од них Москва. Дльа віјни з турками Москві треба було помочі запорожців. Так ось в 1733 р. московськиј војеначальник Вејсбах вмовивсь з алешковськими запорожцьами на тому, шчо козаки знову підступльать під руку московського урьаду ј шчо всі старі незгоди забудутьсьа. В 1734 р. запорожці вернулись на старі оселі ј заклали на Дніпрі, трохи нижче од Староји Січі, Нову Січу в Підпільниј. Запорожці думали, шчо јім вернетьсьа ј усьа јіх колишньа земльа. Та ј Вејсбах писав јім, шчо вони льуде вільні ј будуть жити „на своји древних і правдиво јім принадлежашчих земльах“ і шчо ніјакого ні „віјська россијського, ні кріпості россијськоји на јіх земльах не буде“. [3]) Тим часом московськиј урьад почав

---

1) П. Головинскаго. Слободскіе казачьи полки. 213.

2) Ми кажемо најбільше про здобуті нами з Харьківшчини приміри пісні про „гајдариків“ і јіх отамана. Напечатана ж цьа пісньа між инчим у Чубінського V. 951. у Костомарова, (Мордовцевъ. Малорусскій сборникъ. 199—201) у Кирѣевск., IX, 372. Наших рукописних примірів тут печатати не варто, через јіх темноту.

3) Скальковскій. Исторія Новой Сѣчи. II, 74—75.

потроху закладати на старих „Вольностьах“ запорожських своји кріпості ј оселі, роздавати частини цих Вольностів сербам і другим підданним својім, — і на Зході, коло р. Орелі, ј на Заході, коло р. Тьасмину, а з часом, коли ј кримські татари підијшли під московську руку, (в 1771 р.) то ј на Півдні, коло Азовського морьа ј Дніпрового лиману. Почались суперечки чужинців з запорожцьами за грьаниці,— і в остатнїј раз запорожці послали в Петербург в 1774 р. својіх виборних доводити, шчо б јім вернули јіх старі грьаниці. Тим часом польубовник цариці Катерини ј начальник війська московського в степах, Грицько Потьомкин, котриј було сам записавсь в запорожці, задумав зовсім скасувати Запорожьжьа ј послав сербина, генерала Текеліја, з військом атакувати Січу. Текеліј, вијшовши з кріпості св. Јелисавети, (тепер Јелисаветград) обступив Січу. Запорожці було думали отбиватись, але ж јіхнїј архимандрит Володимер умовив јіх не повставати проти христијанськоји цариці. Текеліја пустили в Січу; він покликав до себе старшину, та важнішчих з неји, в тім числі ј кошового отамана Кальниша, вислав у Петербург, а мајетки јіх і військові забрав на казну; архимандрита Володимера взьато до Кијіва, церкву обібрано, — а козакам звелено було повернутись в сельане, або вијти в ті місцьа, звідки хто був. Тисьач з пјать козаків вспіло втекти на човнах вниз по Дніпру до землі, підданноји турецькому цареві, а цеј позволив јім оселитись на Дунају. [1]) Кілько разів царицьа викликала јіх звідти,— та вони зоставались там аж до 1828 р. Тим часом дльа війни з турками Москві знов треба було козаків,—і тој же самиј Грицько Потьомкин з царицеју стали набірати козаків у полки *Пікінірські* (1775), а потім скликати запорожців у нове військо (1785—1787 р.). Це військо скоро назвали Чорноморським (1789) і назначили јому землу між Богом, Дністром і Чорним морем (1790). Отаманами цього нового війська наставлено було старих старшин запорожських і між ними Захаріја (*Харка*) Чепігу (1788), а Потьомкин назвавсь гетьманом козаків катеринославських і чорноморських. В 1791 р. Потьомкин вмер, — царицьа помирилась з Туречинoју, — а в 1792 р. чорноморцьам звелено було вибиратись на Кубань. Чорноморцьам дуже це не подобалось, але нічого було робити, — і в октьабрі 1792 р. Харко Чепіга привів јіх на Кубань, де військо Чорноморське сидить і доси, ј недавно, перемішане з козаками московськими, перевернуто на військо Кубанське. [2])

В пісньах заховались спомини про ці всі пригоди. Правда, шчо в них де шчо переплутано: старі спори запорожців за грьаниці перед атакуваньньам Січі Текеліјем змішані з новим жалем чорноморців за землеју між Дністром та Богом, Грицька Потьомкина змішано з Харком Чепігоју і навіть з Кальнишем; в дејаких пісньах землу між Дністром та Богом даје козакам царь турецькиј, а не царицьа

---

[1]) Скальковскій. Ист. Н. С. III, 150—215, 233—255.
[2]) Скальковскій. III, 212—222. Короленко. Черноморцы. 1—34.

московська. Тільки ж суть діла в усіх пісньах росказана вірно, — ј думки, котрими жили тоді највільнішчі льуде украјінські, видно добре в тих пісньах, котрі співајуть і доси прості мужики.

Ось один примір пісні, котриј росказује саму пригоду атакуваньньа Січі:

Ој з-за хмари, з-за Лиману,
Вітер повіваје:
Кругом Січі Запорожцьа
Москаль обльагаје.
Ој обльагли москалики,
Лагерьами стали,
Вони своји генералів
Три місьаці ждали.
Ој кинулись москалики
Запас одбірати,
А московська всьа старшина
Церкву грабувати;
Та беруть срібло, та беруть злото
І војськові свічі.
Ој заплакав пан коповиј
З писарьами в Січі.
— „Не плач, батьку, не плач, Харку,
Просьать тебе льуде,
Јак підемо на столицьу,
По прежньому буде.
Ој підемо на столицьу,
Прохати царицьу:
Отдај землі запорожські
По прежньу грьаницьу“.
А царицьа, вража мати,
Напуст напустила:
Вона в Січі Запорожцьа
Та ј занапастила.
Ој, боже ж наш, боже,
Поможи нам з неба!
Колись буде Запорожцьа
І цариці треба. [1])

В других примірах про рабуваньньа церкви росказујетьсьа так:

Кругом церкви січовоји калавури стали,
Свьашченнику, отцьу Владимиру служити не дали, —

або так:

Ој пішов же Москаль по куреньах да став ружьжьа отбирати,
А московські пани генерали пішли церкву рујновати.
Ој ізіјшов же Петро Кальнишевськиј а на круту гору:
— Ој, не рујнујте ви, чорти куці, хоть божого дому. [2])

Багато других примірів росказујуть, јак запорожці одіјшли до Турка, і јак буцім то турок јім дав „земльу од Дністра до Богу, грьаницеју — по Бендерську дорогу“ — „дав земльу шче ј чотирі лимани: „ловіть хлопці шчуку-рибу, да справльајте жупани“, та јак

(Ој) писала сударинья
До запорожців листи:
— „Вернітесьа, хлопці,
Да назад риби јісти!“ —

В дејаких одмінах козаки, тікајучи до Турка, — кажуть: „шчо не хочемо ми панам генералам груби (печі) топити“ (јак лакеји), — а коли царицьа, чи царь московськиј, кличе јіх вернутись, — то одповідајуть, шчо не хотьать рекрутчини:

---

[1]) Зап. в м. Корсуні, кієвськ. губ. К. Шевченком.

[2]) Костомаровъ, Истор. Казач. и проч. Р. Мысль. 1880, Августъ. 26—27. Частину скарбу ј ризниці січовоји церкви Потьомкин подарував в собор в Миколајеві, а частину держав при собі. Скальковск. Ист. Нов Сѣчи, III, 210.

„Ој, брешеш, брешеш, превражиј Москальу,
Се ж ти хочеш обманити, —
Јак підемо в твоју земльу,— [1])
Будеш лоби голити“ (в салдати брати). [2])

В других одповідь напр. така:

„Ој було ж нас, сударинья,
Було не дурити:
Було степів і роскошів
Запорожських не ділити.“ [3])

Вже з цих пісень видно, шчо Запорожьжьа було дльа украјінців зовсім не самим місцем, де б можна було лежати боком, пити горілку та драпіжничати, јак часто кажуть прихільні начальству та панству письменні льуде, а иноді ј самі пісні, [4])—але місцем, де льуде жили на своји волі, ј господарьували вільно, на громадськіј землі ј воді, ловльачи рибу, а також пасучи скот, а в остатні часи ј хліб орьучи. Чим було Запорожьжьа дльа всіјеји Украјіни, це видно јак з пісень, так і з того маніфесту (всельудного листу), котриј видала царицьа по атакуваньньу Січі. Царицьа каже своју мовоју:

„Они (Запорожці) принимали къ себѣ, не смотря на частыя имъ отъ правительствъ нашихъ запрещенія, не однихъ уже прямо въ козаки вступающихъ бѣглецовъ, но и людей женатыхъ и семейныхъ, черезъ разныя обольщенія уговорили къ побѣгу изъ Малороссіи для того только, чтобъ себѣ подчинить (?!) и завесть у себя собственное хлѣбопашество, въ чемъ довольно уже и преуспѣли; ибо поселянъ, въ земледѣліи упражняющихся, находится нынѣ въ мѣстахъ бывшаго Запорожскаго владѣнія до пятидесяти тысячъ душъ“. [5])

Инакше сказати: Вольности Віјська Запорожського були місцем, куди втікав народ од крепацтва, котре заводилось уже на Гетьманшчині руками козацькоји старшини ј царського урьаду, — і конечно завести крепацтво в Гетьманшчині в 1783—1786 рр. було б, звісно, не можна, јак би на земльах запорожських зоставалась вольа крестьанська під захістом Січі. Коли післьа заведеньньа крепацтва крестьане з Украјіни тікали навіть у Земльу Донських Козаків і закладались за тамошніх панів, під котрими все таки було спершу крепакам легче, ніж по других частинах руського царства, — то шчо б же було з крепаками на Украјіні, јак би шче истнували вільні степи запорожські?! [6])

---

[1]) У Костомарова: *під твоје царство.*
[2]) Зап. в с. Калиті, остерськ. пов. черниг. губ. Д. Морозом.
[3]) Запис. в с. Маковшчині, Кијівськ. повіту, Хв. Рильськиј.
[4]) Каменецькиј. Украјінські пісні. 5—6. Куліш, Зап. о Ю. Руси. I, 215—220.
[5]) Ригельманъ, Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи. IV, 33.
[6]) В 1763 р. крестьан „малороссіянъ“ було в землі Донських козаків тілько 20,000 душ, в 1782 тілько 26,579,—а в 1795 вже 58,492 душі. (Труды донскаго войсковаго статист. комитета. I, 78—79). По самим казенним записьам виселилось з Полтавшчини, Черниговшчини та Харьковшчини в Земльу Козаків Чорноморських з 1809 по 1825 р. більш 80,000. (Попка. Черноморскіе козаки, I, 45). Јак Стара Січа (от 1709) противилась тому, шчо б на Гетьманшчині старшина заводила під-

Ось через шчо народ наш скрізь жалкував, — шчо, — јак кажуть пісні, — „Січ зрујновали, а степ широкиј, крај веселиј занапастили,— подарувавши генералам“. Ми вже бачили і шче зараз побачимо, шчо пісні про рујіну Січі нальагајуть најбільше на *землу*, котру пани поділили проміж себе, — одібравши јіјі у вільних козаків.

Жаль про рујіну Січі розіјшовсь на всьу Украјіну, јак це видно з того, шчо ми самі мајемо *більш семидесьати пісень*, записаних в ріжних крајінах од Дунају до Дону. Навіть в Галичині, котра вже за сто років перед тим одірвана була од Січі ј котра в часи јіјі рујіни була вже під цісарем, — співајетьсьа пісньа, в котріј видно, хоч глуху, чутку про рујіну милого всьому украјінському народові вільного гнізда славних запорожців. [1])

Ми мајемо дві пісні, записані в Новомосковськім повіті, Катеринос. губ., — не подалеку од Січі, — д. Манжурају, — в котрих докладнішче, ніж в других, мальујетьсьа, јакі порьадки настали в вільних степах, післьа того, јак зрујновано було гніздо запорожське:

Перша пісньа каже:

Та шче не світ, та шче не світ,
Та шче не світаје, —
Та хитриј Москаль запорожську земльу,
А кругом облігаје.
Ој облігши запорожську земльу,
Та став степ межувати, —
Ој став городи, панські слободи
По річках сажати.
Ој обсадили панські слободи,
Та не будуть владіти,
Ој очисте кроль сьују Украјіну
А по саму лініју!...

А друга:

Ој с під города, а під Јелісавета
Сизі орли вилітали,
Ој там собірались, ој там собірались
Все пани сенатори,
Пани сенатори, пребольші генерали;
Вони думали-гадали:
„Ој јак би нам, панам сенаторам,
Запорожську земльу взьати?

данство, можна бачити з листу Товариства Січового до Мазепи в 1692 р. (Соловьевъ, Истор. Россіи. XIV, 180). Старшина вспіла розікрасти багато віјськових земель і заложити міцниј початок крепацтва власне тоді, јак післьа рујіни Староји Січі, запорожці одсунулись далеко од Гетьманшчини (1709—1734).

[1]) Головацьк. I, 17—18. Порівн. Кирѣевск. IX, 373—377. Ми звертајемо на це увагу галицьких „москвольубців“ і просимо јіх показати в галицьких пісньах хоч один примір подібного спомину про јакиј небудь случај з московськоји бувальшчини.

Ој јак би нам, ој јак би нам
Всі волості одібрати?....“
Ој јак одібрали всі волості запорожські
Зачали на плани ділити.... [1])

Така картина јак раз вірно передаје, јак панство Катеринине поділило собі землі запорожські ј оселило јіх крепаками, — јак напр. предок звісного руського писательа кн. Вьаземського получив 100,000 десьатин землі з обома Січами, јак сам звісниј поет руськиј Державін получив од катеринославського губернатора Сіньельнікова 12,000 моргів землі ј 130 душ запорожців і т. д. [2])

В другіј пісні росказујетьсьа, кому дістались товариські води: „та *најїхали відкупшчики, — риболовні скупльати*, тоді стали запорожці під Турка тікати!“ [3])

Так в пісньах про рујіну Січі ј про те, шчо настало потім, видно јасно думку про рівність в громаді ј про вольу в господарстві на својіј, товариськіј воді ј землі. Не така јасна в них думка про вільність својеји породи од чужинців і про вольу державну. Правда, мајже в усіх пісньах видно, шчо народ памјатаје, шчо то чужа сила, — Москва, або Москаль, або московська царицьа зрујнувала Запорожьжьа. В кількох пісньах цьа царипьа зветьсьа „вражоју“, „ворогом льутим“, або ј „сучоју дочкоју“. Тільки ж јесть пісні, в котрих говоритьсьа, шчо запорожці б то самі „степ широкиј, крај веселиј занапастили“, — а в кількох пісньах царицьу все таки звуть „царицьа мати“. Із писаних свідоцтв ми знајемо, шчо не багато запорожців одважувались силоју обороньати своје гніздо, та ј то вже без надіјі здоліти.

В пісні смілівішчі братчики кажуть кошовому:

Благослови ти, наш батьку, нам на башті стати,
Шчо б не впустить москаликів да Січ рујнувати.
Москаль стане з тесаками, а ми з кулаками,
Нехај слава не загине поміж козаками! [4])

---

[1]) У Костомарова приведена друга, дуже добра одміна ціјеји пісні, видимо, зложена письменним запорожцем того часу. (Р. Мысль. 1880, Августъ, 23—24). Ми навмисне привели тут одміну д. Манджури, јак новішчу ј більше мужицьку. Шче в однiј одміні пісні про атакуваньньа Січі в д. Костомарова говоритьсьа:

Ој повезли запорозьких панів у Москву город спішно;
Ој посадили јіх у невольу; сенаторам стало втішно.
Ој тішились пани сенатори і меншиjі генерали,
Шчо одібрали в запорожців *землі* і владіјуть сами.
(Там же, 28)

Про запорожську *землу* ј про втіки січовиків за Дунај порівн. в Основі, 1861. Авг. 101 (*Помежујуть землі, а ми будем свині пасти*). 1862, Мај, 102—104.

[2]) Дивись Скальковскаго — Истор.Новой Сѣчи. III, 181. Семевскаго. Раздача населенныхъ имѣній при Екатеринѣ II, Отеч. Зап. 1877, VII. Кн. Васильчикова Землевладѣніе и земледѣліе I, 449 (порізане цензуроју). Про те, јак пани повертали запорожців в крепаки ј не пускали јіх в Чорноморці, дивись у Короленка, Черноморцы, стор. 29—35.

[3]) Основа, 1862, VIII, 28.

[4]) Костомаровъ, в Р. Мысли, 1880, Августъ, 25. Основа, 1862, X, 2.

В запоріжців, одрізаних од остатньоjі, вже поневоленоjі Украjіни, не було вже надіjі взьати верх над Москалем, — і jім приходилось, або коритись, або „вбірати Москальа в шори“, то б то обманом втікати під Турка. Через те в самих противомосковських примірах пісні не видно думки, шчо б можна було козакам прожити зовсім без царьа,— а тілько жалкуjетьсьа на те, шчо козаки „не знали, jакому царьу поклонитись, та поклонились московському“, — а тепер треба „поклонитись турецькому“. А коритись турецькому цареві було гірко, — через те, шчо приходилось на чужині бути, а шче гірше, „на своjіх бити“, то б то служити jому j проти украjінців, шчо були в московському віjську, j ходити воjувати сербів і греків, то б то не тілько христиjан, а j льудеj, котрі те ж за своjу вольу обстоjували. [1]) От через те то задунаjська Січа j не встоjала під Турком і перејшла перше по троху, а потім в 1828 р. разом до московського царьа. А з цим переходом шче більше заслабла в украjінців противуцарська думка, а разом і думка про вольу своjеjі породи. [2])

Нам здаjетьсьа, шчо в словах новомосковськоjі пісні: „оj очистить кроль сьу Украjіну а по саму лініjу“ видно, шчо де в кого з козаків проскочила думка про третього з царів, без котрих, jак казав шче Хмільницькиj, козакам „не прожити“: про королья польського. Тілько ж надіjа цьа була зовсім уже марноjу вже через те одно, шчо тоді вже Польшчу почали роздільати держави Пруська, Цісарська та Московська. Ми навіть не зовсім певні, чи не ма jакоjі помилки в тих словах пісні про *„кроль*ьа“, шчо ми зараз виписали.

Пісні про руjіну Січі це остатні украjінські пісні, в котрих видно думку про jаку небудь державну вольу і в загалі про самостоjачість украjінців перед чужими державами: Москвоjу, Туречиноjу j Польшчеjу з jіх

---

[1]) В пісньах це росказано так:

За все гаразд, за все гаразд під Турчином жити,
А за одно не гаразд, шчо за *невіру* служити.

(Костомаровъ, Р. Мысль, 1880, Августъ 29. Порівн. в Основі, 1872, Авг., 28).

Або: Дав нам Турок землі Тількож нам досада,
До старости прожити, — Шчо *на брата* треба бити.
(Зап. Хв. Рильским в Маковшчині).

Ось через шчо з часом бігуни запорожські в одніj вірші звали вже московського царьа „рідним батьком“, а турецького „вітчимом“. (Костомаровъ, там же, 29).

[2]) В 1648—1649 р. проти Польшчі повстав маjже ввесь народ на Украjіні, — але голови повстаньньа того, козаки, а надто старшина jіхньа з шльахти, jак і сам Зінов Хмільницькиj, не викинули шче з голови думок про королья j думали про себе, а не про ввесь народ, та j згодились помиритись з королем на тому, шчоб тілько 40,000 козаків було вільних, а решту, поспольство і всьу краjіну за Случом, згодились вернути під панську руку. Через те в другому повстаньньу Хмільницького в 1651 р. поспільство вже не так охоче піднімалось, а післьа того, jак на цеj раз льахи побили козаків, — то козаки вже не могли мати надіjі встоjати сами по собі і без царьа, а поклали шукати „протекціjі“, коли не польського, то турецького, або московського „государьа“. Так думка про зовсім безцарну державу, „*республіку*“ j не розвилась до кінцьа на Украjіні, а далі стала глухнуть.

царьами. Далі ми вже бачимо, шчо украјінські мужики, поневолені панам ј залишені на самих себе, думајуть тільки про самі близчі, громадські ј господарські, справи, а про дальші, державні, справи почали потроху думати тілько вже тоді, јак знесено було крепацтво, та ј то ледви чи не в самій Галичині, де в тој же час (в 1848 р.) стали вибірати і з сельан виборних до думи державноји. Післьа рујіни Січі сельане украјінські, замкнуті в своји домові справи, стали думати тілько про близьких ворогів, — панів та урьадників, најбільше про перших, і навіть перестали задумуватись, јак ті близькі вороги звјазујутьсьа з неволеју Украјіни під чужими державами ј з јіх державними порьадками. Цікаво, шчо дејакі приміри пісні про рујіну Січі,—один рукописниј з Ананьјевського повіту Херсонськоји губерніји, а другиј печатниј з Бобринецького (Основа. X. 1862, 2) жалијутьсьа, шчо це „льашки-панки“, котрі „не дајуть козакам на Вкрајіні прожити“, намовили „сударинь“, царицьу, ј Січу зрујновати, ј рекрутчину завести. Таке видумали подільскі крестьане, котрим більш усього дошкулили близькі вороги, „льашки-панки“ ј котрі втікали од них власне в Ананьјевськиј і Бобринецькиј повіт. [1])

І справди крепацтво, котре все більше розросталось на Украјіні з кінцьа XVIII ст., не давало украјінським мужикам думати ні про јакі дальші справи, хиба шче про рекрутчину, котра зростала вкупі з тим крепацтвом. З того часу мајже всі пісні, котрі склались на Украјіні про громадські справи, говорьать тілько про крепацтво та про рекрутчину. Післьа рујіни Січі наступила остатньа рујіна Польшчі; половина народу украјінського перејшла з під однијеји держави до другоји, та шче ј., јак кажуть, до „одновірноји ј одноплемінноји“, до православноји Россіји; украјінські віјська в Россіји бились і з французами, і з турками і з иншими ворогами тіјеји держави; в Цісаршчині водили ј украјінців і проти турків, і проти французів, італьјанців, і німців. Тілько всі ті справи були зовсім чужі украјінським сельанам, — і тој же самиј народ, котриј зложив і вдержав в своји неписьменниј памјати сотні пісень про те, јак він *сам* обороньав своју землу од ворогів триста років тому назад, — тепер не зложив про ті державні справи мајже ніодноји пісні. Тілько про поділ Польшчі јесть дві-три, — і в них видно, шчо украјінці дивились на ту державу, јак на „вражу“, але ж вважали, шчо поділ јіји, такиј, јакиј робили чужі царі, шчось таке зовсім не цікаве дльа них, зовсім побічне.

То Костьушко та Москаль
Сварилисьа за рискаль,
Не було там та за шчо,
Рискалишче ледашчо! —

---

[1]) В 1841 р. новороссіськиј управитель гр. Пален писав, шчо багато крестьан тіка із Подольськоји губерніји в Херсоньску од польських панів, котрі мстились над крепаками за те, шчо ті не підперли јіх повстаньньа в 1831 р. (Романовича-Славатинскаго, Дворянство въ Россіи съ XVIII в., 357).

співајуть коломијці. [1]) Про другі справи держав Россіјськоји ј Цісарськоји ј говорити нічого. В Россіји салдати занесли ј на Украјіну пісньу про поход Наполеона з французами на Москву, — та украјінські хлопці, і навіть салдати, співајуть јіјі, не розумијучи нічого, на стільки, шчо навіть замісць

„Пишетъ, пишетъ да король французскій
Къ Александру, Бѣлому царю“

співајуть: „Пише Олександра к нашому бьелому царьу!!“ [2]).

Оцьа пісньа про Москву ј Француза, та друга про донського козака (отамана) Платова, та третьа про поход через „поле турецьке“ (московська салдатська пісньа шче з XVIII ст. та підновлена в XIX), та четверта про поход на Варшаву (1831 р.), — всі чотирі не своји, а московські, і всі страшенно перекручені, так шчо иноді ј зрозуміти јіх трудно, — ось усе, шчо украјінці співајуть про справи Россіјськоји держави в XIX ст. [3]) *Ніодніјеји својеји пісні не зложили украјінці про ті справи*, — хоч, јак побачимо далі, украјінці зовсім не перестајуть і доси складати пісні про такі справи, котрі зајмајуть јіх розум і серце. Так напр. вони зложили чимало пісень і про војацьке житьтьа в XIX ст., — та тілько, јак побачимо далі, всі ті пісні проти державноји војацькоји служби. Дуже цікаво, шчо коли, перед остатньоју війноју Россіји проти Туречини (1877—1878 р.) по Украјіні пронеслась чутка про те, јак турки мучать болгар, і дуже зацікавила ј мужиків, — то вони стали пригадувати своји старі пісні про турецькі полони на Украјіні ј про те, јак колись украјінські козаки сами, без россіјських царів, војувались проти *турецькоји неволі*. [4])

На Украјіні Цісарськіј так само не знајдете багато пісень прихильних до цісарськоји держави про ті війни, јакі робила ј украјінськими руками та держава в XIX ст. І тут војенні писарі пробували пускати серед војаків і навіть серед мужиків пісні проти цісарських ворогів: — Турка, („сліпого погана, світського тірана“), проти італьјанців, шчо, — „ні в них бога, ні в них царьа, ні в них віри“, проти Француза, Прусака. [5]) І хоть ці пісні не така пісенітницьа, јак ті, шчо перекручено з московського, бо в Цісарськіј Украјіні не можна було пускати пісень німецьких, а треба було перекладати, або складати

---

[1]) Головацькиј, II, 216. Порівн. Драгоманова, Малор. Нар. преданія. 215.

[2]) Зап. Манджуроју в Мурахві, Богодух. повіту, Харьк. губ.

[3]) Ось напр. украјінськиј перекрут пісні про „поле турецьке“:

Поле чистоје, турецькоје — Всі двори твоји, доріженьки,
Нікогда ж ти, поле, прођьош, — Вој, да всі міста славніји, прекрасніји. і т. д.
(Запис. Борисов, в с. Вербовіј. в 1866 р.)

[4]) Про це була цікава статьтьа д. Јак. Новицького в „Одесскомъ Вѣстникѣ“ в кінці 1876, чи в початку 1877 р.

[5]) Напр. у Головацьк., III. 129, у Купчанка, 577. У нас јесть кілько рукописних пісень про війну цісарьа з Прусаками в 1866 р.

јіх навмисне по украјінському, — та все таки видно, шчо вони до серцьа мужицького не дійшли. Та ј у пісньах *Пармського* полку, — повного русинів, — бачимо коло жальу до *бідного цісарьа,* котрого бје напр. Прусак, думку про те, јак би швидче вибавитись з служби тому цісарьу, та вернутись до дому. І в најписменнішчіј пісні з Пармського полку про італјанську віјну 1859 р. здибајемо такі слова:

А у Відні тьажка служба, а шче пошта ходить,
В Італіјі ішче гірше, нај Господь боронить. [1])

Цісарські украјінці навіть складајуть ось јакі коломијки про те, јак вороги побивали військо јіхнього цісарьа:

Ој цісарьу, цісароньку, цісарьу Францішку,
Јіхав'сь кіньми в Італіју, вертајешсьа пішки! [2])

Дльа украјінців всі московські ј цісарські „отечественні", „народні" ј т. д. віјни XIX столітьтьа були тільки тьажкоју рекрутчиноју, — так само јак усі „возсојединеніја старих руських земель" з Москвоју, післьа розділу Польшчі, були тілько переміноју одних панів на других, а иноді ј зовсім не переміноју, або шче навіть вбільшуваньньам паншчини. [3]) Чи виграли шчо небудь украјінські мужики з заміни Польшчі на Россіју, це добре показује ось јака пісньа:

Наступила чорна хмара — настала шчо ј сива:
Була Польшча, була Польшча, та стала Россіја;
Син за батька не одбуде, а батько за сина!
Живуть льуде, живуть льуде, живуть слободоју;
Іде мати на лан жати разом із дочкоју.
Пријшли вони до ланочку: помагај нам, боже,
І свьатаја неділенька, велика госпоже!
Сіли ж вони обідати, — гіркиј наш обіде!
Огльанутьсьа назад себе, аж оконом јіде.
Пријіхав він до ланочка, нагај розпускаје:
— „Ој чом же вас, вражих льудеј, по троје не маје?"
Ој зачав же јіх оконом лајати та бити:
— „Ој чом же вам, вражим льудьам, снопів не носити?"
А в нашого оконома червонаја шапка,
Јак пријіде до паншчини, — скаче јак та жабка.
А в нашого оконома шовкові онучі;

---

[1]) Головацьк., III, 114—115.

[2]) Ми чули самі в Сторонці Путилові на Буковині, також і д. Павлик в Коломијшчині.

[3]) З листів польських і московських панів проміж себе в часи розділу Польшчі, напечатаних Костомаровим в XVI т. „Сборника Императ Русскаго Историч. Общества" видно, јак тоді розхопльували земльу та крестьан пани польські ј московські. Про це ж і про вбільшуваньньа паншчини під новоју, більш впорьадкованноју, державоју, дивись в згаданіј статьті Семевского, в Отеч. Зап. 1877, № VII.

Плачуть, плачуть бідні льуде, із паншчини јдучи.
Повблазили волам шиjі, бідним льудьам руки....
Оj јарини по півтори, а зимени копу! —
Треба стати поправитись хоч јакому хлопу! —
Змолотити, і звіјати, і в шпихлір собрати,
А в вечері по вечері та на варту стати.
Пријшли ж вони до шинкарки: „дај, шинкарко, кварту;
Випјем з жальу по стакану, та j станем на варту!“
Ходить попок по церковці, у книжку читаје;
— „Оj чом же вас, добрих льудеj, у церкві немаје“. —
— Оj јак же нам, добродіју, у церкву ходити?
Од неділі до неділі кажуть молотити! [1])

З поводу кінцьа цијеjі пісні, котриj говорить, јак крепаки не мали спокоjу од паншчини навіть і в недільу, — ми не раз чули j читали в Россіjі, шчо так тіснили крепаків тільки пани польаки, латинськоjі церкви, — а не пани, котрі були такоjі ж церкви, јак і крепаки, — православноjі. [2]) Тільки ж це не правда,— јак об цьому можно допевнитись напр. з свідоцтва Ф. Струтинського, котриj був попом в селі Гореничах, кијівського повіту j написав „Записки“ про своје житьтьа в селі з 1830 до 1854 р. До 1841 р. Гореничі були пана польака, а в 1841 р. јіх купив пан православниj, та шче j ктитор церкви в Кијіві, а економа держав таки польака, котриj виганьав крепаків на роботу j у недільу, j у свьата. [3]) Сам православниj пан ктитор робив теж саме j сік мужиків у свьата, та шче в своjі менини. [4]) Піп спершу проти того говорив, але потроху j сам став гнати мужиків і прохати јіх у пана на роботу j у свьата. [5]) А мужиків і сам піп вважав так же за бидло, јак і пани. [6])

Тьажка j гидка крепацька робота всьакому, а надто тому народові, шчо довго був вільним, та j скидав своју невольу, јак украјінці в часи козачини. Правду казав в 1767 р. Грицько Полетика, коли опиравсь тому, шчо б в недавніj Гетьманшчині завели подушне, — бо, казав він, з того виjде крепацтво, — „а дльа украјінського народу вже j подумати про те, шчо јого запишуть в крепацтво, јак московських крестьан, страшно j незносно“. [7]) Тільки ж в 1783 р. царицьа Катерина завела

---

[1]) Костомаровъ, Послѣдніе годы Рѣчи Посполитой. 868—869. Така ж пісньа, з таким же початком про Польшчу j Россіју напечатана j в „Основі“ 1862, IV, 107. Ми мајемо дві рукописних з Подольськоjі губ., записаних дд. Маціјевичом і Ганіцким.

[2]) Шульгинъ. Югозападный край подъ управленіемъ Д. Г. Бибикова. Древн. и Нов. Россія 1879 V. 7—8 і др.

[3]) Древняя и Новая Россія, 1880, № 6, 284—286. № 8, 688.

[4]) Там же, № 6, 287.

[5]) Тамже № 6, 286. № 12, 738. 751.

[6]) Тамже, № 12, 764.

[7]) Основа, 1861, мартъ, Вступ, IX. В XVIII ст. россіјськиј писатель Сумароков жалівсь, шчо „малороссійскій подлый (простиј) народъ отъ воли почти несносенъ“ (Соловьевъ. Истор. Россіи, XVII, 39). В XIX ст. Коль казав, шчо в Московшчині

крепацтво в Гетьманшчині ј Слобідшчині, а потім підтвердила јого в тих крајах, шчо взьала од Польшчі, а в 1796 р. син јіјі Павло завів крепацтво ј у степах, шчо прозвали Новороссіјеју. Јака гірка була украјінським льудім навіть легка крепацька працьа, це видно із дуже цікавого оповіданьньа Афанасьјева (Чужбінського) про јого розмову з жінкоју ј двома дівчатами в мајетку барона Штігліца, в с. Покровськім, на місті Новоји Січі. Афанасьјев почув, шчо хтось у садку в ночі тужить, і підіјшовши, побачив, шчо то двоје дівчат. Вони тужили, бо јім вијшло по 17 років і завтра вони мусили јти в першиј раз на паншчину: „доси ми жили јак у бога за дверми, казали дівчата, — робили дома, шчо треба, ніхто нас не силував, — а завтра мусимо јти на паншчину". А в Штігліца шче паншчина була не дуже важка, ј мати одноји дівчини казала, — шчо в нього не так, јак у других панів, де дівча, ледви на ноги стане, то ј женуть на роботу, — а в Штігліца чекали до 17 років. [1]) Це, шчо росказује Афанасьјев јак раз појасньа коротеньку пісеньку, записану в Галичині:

Больать мене, мамцьу, ручки
Від панськоји мучки, —
Больать мене, мамцьу, обі,
Шчо не робльу собі! [2])

Так гірка украјінцеві невільна, панська робота. Але крепацька робота була справди мука. Вона була обставлена, — а надто на правім боці Дніпра, де пани пильнішче провадили господарство, — обставлена цілоју зграјеју урьадників: економів, осавулів, віјтів, ланових, десьатників, гуменних, пригонців, козаків, — та все з нагајками та з малахајами. [3]) Шчоб ті „пригонці" менше мали жалости до льудеј, пани старались вибирати јіх з чужих льудеј, з польаків та москалів, з салдат. [4]) Ці всі „пригонці" гнали льудеј на паншчину навіть голодних, [5]) — переганьали од праці до праці, не дајучи одпочинку, [6]) розбивајучи до крови голову за всьаку мализну. [7]) Де далі, паншчина ставала тьажча, — так шчо льуде стали вже жалкувати не за волеју, а за старими панами, навіть за польськими. [8])

Це все горе крепацьке змальовано в пісньах, — котрі мајже однакові по всіј Украјіні, Австріјськіј і Россіјськіј. З тих пісень најцікавішчі —одміни отіјеји пісні, котру ми вже привели вишче (Наступила чорна хмара) — тільки в тих одмінах з часом одпав початок

бувајуть случаји шчироји прихільності крепаків до панів, украјінські ж крепаки ненавидьать панів. (Kohl, Reise, II, 355).

[1]) Поѣздка въ Южную Россію. I, 216.

[2]) Зап. М. Бучинскиј в Станіславовськім.

[3]) Древн. и Нов. Россія, 1880, № 12, 734, 753.

[4]) Древн. и Нов. Россія, 1880, № 8. 686. № 6, 284.

[5]) Там же, — № 12, 743.

[6]) Там же, 753.

[7]) Там же 754.

[8]) Древн. и Нов. Россія, 1880, № 8. 688.

про держави: Польшчу та Россіју. Ось одна з напечатаних галицьких одмін тіјеји пісні:

Добре було нашим батькам на Вкрајіні жити,
Док не знали наші батьки панщчини робити.
Зразу були добрі пани, лехкі на роботу:
Цілиј тиждень собі роби, панові в суботу.
Јак настали лихі пани, тьажкі на роботу:
Цілиј тиждень на панщчині, толока в суботу.
А в суботу на толоку, в недільу на варту:
— „Ох, дај мені, орендарьу, горівки хоть кварту!“
Сів ја собі коло столу ту горівку пити,
А вже стали до церковці всі дзвони дзвонити.
А в недільу о полудньу у всі дзвони дзвоньать:
Асаула з козаками на панщчину гоньать!...
— „Сберімосьа, пани брати, та ј ходім до пана,
А же би нас неділенька свьата не скарала.“
Пријшли ж бо ми перед пана, стали говорити.
— „Беріть, саула з козаками, по сто палок бити.“ [1])

Це звичајна пісньа, котру з маленькими змінами співајуть по всіј Украјіні. А ось одна одміна, котру, јавно, обробив більш здібниј лірник:

Ој у недільу ранесенько до церкви дзвони дзвоньать,
А нашого вельможного пана десьатчики на панщчину гоньать:
Ој годі вам, препагані хлопи, до церкви ходити,
Ідіть на свого вельможного пана роботу робити,
„Ој годі вам, хлопи, до бога молитву засилати,
Ідіть свому вельможному пану садочки копати“.
А у того вельможного пана білији онучі —
Заплакали хлопи, заридали на панщчину јдучи!
А у того вельможного пана хорошији дочки,
Ходьать јого хлопи голі, без сорочки.
А у того вельможного пана, прехороша пані,
Ходьать хлопи на роботу трохи не без-штані.
Ој јак пішли, потьагнули чиншовији жони,
Уклонились вельможному пану у самији ноги:
„Ој пане наш, добродіју, пожди нам хоч трохи!“
Продав жито пан вельможниј, та взьав силу грошеј,
Та збудовав на утіху будинок хорошиј,
Та посіјав вельможниј пан пшеницьу ланами,
Та позганьав на панщчину батьків із синами.
Летить крьачок над женцьами, літајучи крьаче,
За сльозами в пана хлопи і світу не бачуть.
Летить крьачок над женцьами, літајучи плаче,
Коли ж тији в пана хлопи та дольу побачать?!

---

[1]) Головацьк., Пѣсни Галицк. и Угорск. Русн. I, 20. Также Чубінськиј, Труды экспедиціи въ Югозап. край, V. 1064.

Лірник, од котрого записана цьа пісньа, казав про неjі: „Божому чоловікові добре за сьу пісньу досталось! Знав і ja, j голова моjа, j спина моjа!“ [1])

Другі пісні так же само мальуjуть тьажку паншчину чоловіків, жінок і дітеj на полі, коло сіна, тьутьуну, в клуні (стодолі), в сахарні, на бajдаках і т. д. та податки панам і злість панів і jіх економів і инших пригоншчиків. [2])

В однij злість цьа доходить до того, шчо, коли жінки жалijутьсьа економові:

Окономе, добродijу,
Шчо мajем робити, —
Покидали малих діток
Нікому гльадіти, —

то він одповіда:

А jа вельу малих діток
В ставках потопити,
Та всім же вам Білозірцьам [3])
В роботу ходити. [4])

Пісні жалijутьсьа, шчо пани j економи бjуть жінок, навіть до смерти:

---

[1]) Шульгинъ, V, 8—9.

[2]) Najголовнішчих з цих пісень jесть три: одна,— та, шчо напечатана вишче, — другі дві мусили колись починатись так:

Oj Содома, пане брате,
Содома, Содома!
Не ма в мене сніпка жита
Ні в полі ні дома!

Друга так:

В чужім селі дзвони дзвоньать,
(або: вітер віjе)
А в нашому тихо, —
В чужім селі добра не ма,
А в нашому лихо!

(Дивись пісні з *лівого боку Дніпра* в Основі 1862, II, 96—98, IV, 109; з Полісьсьа *Гродненськоjі* губерніjі, в Пам. Нар. Творчества Сѣверозап. края 136, з *Галичини*, у Головацького. II, 374, 375, 376. Також з *Саратовшчини*, Чуб. V, 1015. — Ці пісні заjшли з Украjіни j у Білу Русь. Ось напр. одна білоруська пісньа:

В нашем селье вьецьер вьеjе, а в сусьедньем ціхо,
В нашем селье добра нье ма, да j в сусьедньем ліхо!
У нашіх воjтов-економов jедвабниjа хусткі,
А гдье билі господарі, то всьо хати пусткі.
У недзьельу раньусенько у два дзвони дзвоньуць,
А в нас воjти-економи на паншчіну гоньуць.
Jак за старим било паном легко на роботу:
Увесь тидзьен сьадзі дома, шарварка в суботу,
Цьапьерь за молодим паном цьажко на работу:
Увесь тидзьень на паншчинье, шарварка в суботу.

(Зап. русск. географ. общ. по отдѣл. этнограф. V, 276).

Про білорусів на заробітках в Кijівшчині дивись у попа Струтинського: Древн. и Нов. Россія, 1880, № 12, 749. При случаjу замітимо, шчо в білорусів jесть і своjі пісні j вірші проти кріпацтва. (Зап. Р. Геогр. Общ. по отд. этногр. V, 50, 72, 76—79, 123—115, 130, 463).

Цікаво, шчо таких пісень проти крепацтва, jакі jе в украjінців і в білорусів, не звісно в Московшчині. Чи jіх і нема, чи тільки jіх ніхто не записав, —не знаjемо. Московську пісньу, в котріj крепак хвалитьсьа подарунком панським, дивись Русск. Филолог. Вѣстникѣ 1879 II, 155.

[3]) Пана Білозерського.

[4]) Основа, 1862, II, 96. Подібне ж в рукописніj збірці Новицького.

Ој вдарив мьа пес окоман,
Та вдарив мьа дуже,
А ја лежу, та ј гадају,
Шчо не встану уже. [1])

Та не так біль, јак стид гризе гордих украјінок од панськоји біјки:

Ој ударив пан по лицьу,
Отаман батогом,
Не так то јіј ше ј боліло,
Јак то јіј був сором. [2])

На жінок була в панів шче одна невольа: — до панськоји постілі. [3]) Пісні не раз жаліјутьсьа на розлуку дівчат окономом та паном од милого, — на соромливе житьтьа в панських дворах. [4]) В однiј з таких пісень крепак-парубок втіша себе надіјеју, шчо пан все таки по льудськи, чесно держатиме себе з јого дівчиноју, — ј каже:

Возьми ж собі, паноньку, за жінку, јак треба,
А мене за теје бог наградить з неба. [5])

Ми вже бачили в двох пісньах, котрі напачатані, шчо крепаки з жальу берутьсьа до *горілки*. І в других пісньах крепацьких видно, шчо паншчина ј невольа багато винна тому, шчо украјінські мужики, почали було більше вчашчати до корчми. [6]) А шче в 1787 році Рігельман писав, шчо украјінці працьовиті, ј подібно европејцьам, пјуть гарьачі напитки з розумом, і пјаниць між ними мало. [7]) Та горілка не спиньала жальу в украјінців. В однiј буковинськіј пісні жінка, котру бјуть пани ј отамани, наклада на себе руки:

Через тоти пани, пани, через ті урьадки,
Пријде ми сье завісити ногами до грьадки. [8])

Шчо думали украјінці робити, шчо б вибитись з такоји недолі? По

---

[1]) Записано Волошньуком, в с. Грінівцьах, в Підгірјі. Приміри звірства панського дивись у Р. Словатинського, Дворянство въ Россіи 316—317, у Шульгина, Др. и Н. Россія, 1879, V, 7—8.

[2]) Записано д. Бородајкевичевоју, в с. Ріжні, в Коломијшчині.

[3]) Приміри *права першоји ночі* на правім боці Дніпра дивись Шульгина ж (V, 8), а на лівім в Историч. Вѣстн. 1880, VIII. 603.

[4]) Головацьк. I, 213. 376. Чуб. V. 1007. Закревскій, Старосвѣтскій бандуриста, 80. Чотирі рукописних.

[5]) Чубинськіј, V. 1067.

[6]) Головацк. III, 204. Рукописна з Кијівшчини росказује, јак чоловік втік од паншчини в Волошчину, а жінка пје.

[7]) Лѣтоп. Повѣств. о Малой Россіи, IV, 87.

[8]) Купчанко. 554. Кијівськіј генерал-губернатор Бібіков доносив цареві, шчо в 1839—43 рр. вбивало себе в трьох правобережних губернiјах по 200—300 крепаків на рік. (Шульгинъ, Др. и Н. Р. 1879 VI, 96). В 1840 р. було там 205 таких випадків, — в 1841 вже 314 (там же, V, 7). По Сквирському повіту, Кијівськ. губ., звісно, шчо в остатні пјать років крепацтва (1855—1860 р.) було 443 випадка самовбивства ј наглоји смерти, — а в перші пјать років волі (1861—1866 р.) тілько 272. (Р. Славатинскій, Дворянство въ Россіи, 358). По Тобольським таблицьам про висланих в Сібір в 1830-ті ј 40-і роки, најбільше суждено за замір вбити себе, — льудеј з губернiј на правім боці Дніпра (Максимовъ Сибирь и Каторга. II. 76). Вбивати ж себе хтіли більш усього панські крестьане (там же, 75).

пісньам видно, шчо частішче всього думки јіх спиньались на *втіках*. Иноді на втіки піднімались цілі села, — або јак в 1847 р. в Куршчині 20,000, а в 1856 р. в Херсоншчині трохи не всьа губерніја, — коли розходилась чутка, шчо під Кавказом, або в Бессарабшчині дајуть вольу ј земльу. [1]) Пісень про втіки таки чимало записано по всім сторонам на Украјіні. Ось галицька пісньа:

Ој ти, брате, братіјечку, **не пиј горілочку,**
Але, брате, братіјечку, озьми сьі дівочку, —
Ој хорошу да ј дівочку, хорошу дівчину,
Та запали сіни, хату, ходім в Волошчину, —
Ој у тоту Волошчину, ба ј Волошчиночку,
Та шчо би сме не робили тьажку панщчиночку. [2])

З казенних паперів ми знајемо, шчо россіјські украјінці втікали в Галичину, [3]) — а в однїј галицькіј пісні парубок росказује:

Ја в Одессі пробувају,
А в Одессі добре жити,
Мішком хліба не носити,
На панщчину не ходити,
Подушного не платити,
Ні за плутом ні за ралом, —
Називајуть мене паном. [4])

Цьа пісньа вже старенька, — бо збірка Паулі, в котріј вона напечатана, вијшла шче в 1839—40 р. І справді спершу в Одессі, поки вона тільки шче засельалась, та ј в усьому одеському крају начальство не дуже чипльалось до бігунів і безпашпортних, — і јіх најбільше втікало з россіјськоји Украјіни сьуди та за Дін на Кубань. [5]) Далі начальство стало пильнішче гльадіти за бігунами, дуже карати тих хто јіх переховував, [6]) а самих бігунів брати в салдати та засилати в Сібір. Одна пісньа, котру ми мајемо в рукописі, жаліјетьсьа, шчо тепер уже порони не перевозьать бурлаків через річку Самару, — „за превражими панами“, —

Геј наші пани превражі!
І пишуть листи все дрібніјі,
Шчоб бурлака спіјмати
І в кајдани забити
І в москалі віддати. [7])

---

[1]) Мат. для ист. кр. пр. 175. Шмидтъ, Херс. губ., I, 494—495.

[2]) Головацьк. II, 169. У нас јесть шче три рукописних галицьких пісень про втіки в Волошчину. Буковинську дивись у Купчанка. 556 (дівчина каже, шчо јіјі хлопці підмовльајуть тікати в Волошчину).

[3]) Матеріали для исторіи крѣпостн. права въ Россіи, 55: тут видно јак в 1839 р. цісарське начальство видало россіјському багато з тих, шчо втекли в Галичину з Волині ј Подольльа.

[4]) Pauli. Pieśni ludu ruskiego W Galicyi. II, 86.

[5]) Максимовъ. Сибирь и Каторга, II, 123, — Матеріалы для ист. крѣпостн. права. 18, 42, 69, 138.

[6]) Дневник Струтинського. Древн. и Нов. Россія, 1880, № VI, 285—286.

[7]) Порівн. у Лисенка, Укр. Пісні, вип. II: Ох і віјуть вітри все буј ніјі...

Тілько тікати в Волошчину, — (в Бесарабіјі ј за Дунајем), — завше було безпечнішче. [1]) Ми мајемо кијівську пісньу про втеки в Волошчину. [2]) Дуже цікава пісньа записана д. Борисовим в с. Каетановці, Звенигородського повіту, Кијівськоји губерніјі:

Нема гірше так нікому,
Јак тим мужикам,
Робльать вони і горьујуть,
Все прокльатим панам!
Ој ліг прокльатиј пан спати,
А приснилосьа јому у сні:
Покидали підданночки,
Пішли за Дунај усі.
Прокинувсьа прокльатиј пан,—
Та до новоји шкатули!
Винімаје сто червінців,
Даје добрим молодцьам
На горілку, на вино:
— „Доганьајте підданчиків
Заворотіть јіх в село!“
Геј догнали добрі хлопці
По тој бік Дунају:
— „Вернітесьа, підданночки,
Вернітесь в село!“ —
— Ој не вернемось, милі братьтьа,
Не вернемось ми в село,
Не вмів же пан шанувати,
Здоровјачка нашого! [3])

В тих случајах, коли панська льутость, або роспуста дуже вже допікала крепаків, вони примушувані були мститись над ворогами-панами. Багато таких случајів крепацькоји *помсти* записано в XIX ст. в казенних паперах. [4]) Звісні такі случаји, коли украјінські крепаки страшно мстились над панами навіть за таке, шчо в других крајінах, більше звиклих до крепацтва, зходило панам з рук. Так в 1850 р. пјатеро крепаків в Перејаславшчині так побили вправительа-шльахтича за те, шчо він дав одному з них тричі по шчоці, шчо він скоро ј умер. [5]) В 1842 р. в Харьковшчині вбито пана Абазу за те, шчо погрозив вибити крепаків. [6]) Дуже цікаво, шчо на Украјіні жінки далеко частішче вбивали панів, ніж у Московшчині. Так з 1847 до 1857 р. було в каторзі сібірськіј за вбивство панів з губ. Сімбірськ. 33 чолов., 3 жінки, з Тульськ. 9 чолов., 4 ж.,—а з украјінських губерніј: з Полтавськоји 14 чолов., 11 жінок, з Харьк. 3 чолов., 15 жінок. Најбільш вбивали

---

[1]) Матеріалы, 70. В 1840 р. начальство піјмало в Херсоншчині 300 бігунів, в Катеринославшчині 390, в Бесарабіјі 1700.

[2]) Записано д. Штангејем.

[3]) Д. Борисов приписује, шчо в 1830—40 роки з Каетановки, — котра тоді належала до кньазьа Лопухина, втекло до 100 чоловіка, то б то пјата частина тих льудеј, шчо були там в 1857 р. (548 чоловіків і жінок, по Похилевичу, Сказаніе о насел. мѣстн. Кіевск. губ., 410). В кінці 60-х років двоје з бігунів, старі льуде пријшли до дому, јак казали вони, шчо б умерти „в ріднім селі!“ Післьа вводу інвентарів 1848 р. в трьох правобічних губерніјах вернулось до 1852 р. до дому більше 10,000 бігунів. (Шульг., II, 102).

[4]) Матер. для истор. крѣп. права. 37, 47, 129, 151, 152, 197, 242, 291. Шульгинъ, V, 9).

[5]) Тамже. 241. Подібниј случај в Кијівшчині в 1842 р. тамже. 81. в Харьківшчині в 1846 р., — 152.

[6]) Там же. 81.

жінки молоді (до 20 літ), јавно, з помсти за своју честь [1]) Ми мајемо кілько пісень, в котрих, здајетьсьа, росказујетьсьа про те, јак крепаки збирајутьсьа вбивати панів:

1) Бодај пану в дворі страшно,
Јак нам в польу сонце зашло,
Сонце зашло, ми шче жнемо,
При місьаці снопи посимо,
При зороньках копи кладемо,
О пувночі до дому јдемо,
На світаньні вечерьајемо,
У білиј день знову јдемо.
Бодај пана не сховали,
Се б (же б) собаки розорвали,
Поховали при долині,
Се б по јому вовки вили.
Бодај пана громи вбили,
Јак ми ручки потомили. [2])

2) Із за двора новенького
Ішла чельадь, не співала,
Бо лихого пана мала.
Темна ночка наступаје,
Пан до дому не пускаје,
Роботоньку закладаје.
—„Налуж (наложи), пане головоју,
Іс твојеју роботоју.“ [3])

Ось початок коломијки з погрозоју підпалити отаманову хату:

Ој бодај ти, ватамане, та ј хата згоріла,
А јак мині молодому паншчина доїла. [4])

Втіки самі мусили приводити до розбоју, — а вкупі з думкоју про *помсту* родили *гајдамацтво*. В XIX ст. в Россіјі вже було доволі багато поліціјі та віјська, шчо б спинити гајдамацтво ј не допустити јому вирости до того, до чого воно виростало на Украјіні в XVII і XVIII ст. за Польшчі, коли гајдамацтво переходило в велике повстаньньа мужиків проти панів. [5]) Та все таки через усі часи крепацтва ј у XIX ст. ідуть приміри гајдамацтва, најбільше в степах та по грьаниці в Подільлі, в Бесарабіјі. [6])

В пісні „Ој, Содома!“ показано, јак паншчина доводила льудеј до гајдамацтва:

---

[1]) Максимовъ, Сибирь и Каторга, II, 69.

[2]) Памятники народн. творч. въ Сѣверозап. краѣ. 122. Така ж рукописна з Коденьа, Сьедл. губ. Запис. д. Јевтушевськиј.

[3]) Запис. в Јаблочніј, Бьельськ. пов., Сьедл. губ., д. Петручук.

[4]) Головацьк. II, 304. Жінок, котрі з помсти підпальували (панів) најбільше проти чоловіків було в 1838—1847 р. вислано в Сібір з украјінських губерніј,—Черніговськіј і Полтавськіј (в Сімбірськіј 28 чолов., 18 жін., Пенз. 23 ч, 23 ж., Тульск. 12 ч., 9 ж.,—Черніг. — 24 чол., 14 жін. Полт. 11 чол., 21 жінка). Цікаво, шчо ј у Віленськіј губ. було підпальшчиків 12 чол. 22 жінки. (Максимовъ, Сибирь и Каторга. II, 187—188).

[5]) Ми не говоримо тут про пісні про старе гајдамацтво, хоч велике повстаньньа мужиків і гајдамак на правім боці Дніпра було ј післьа 1764 р., (*різньа Уманська)* —в 1768 р.,—бо старе гајдамацтво тісно звјазане було з своју волеју на Запорожьжьу, а ми тепер перегльадајемо пісні про ті порьадки, јакі настали післьа того, јак усі украјінські землі стратили своју вольу.

[6]) Матер. для истор. кр. права. 50, 66—67, 90, 107, 156, 178.

А нашіјі осаули
Знајуть панську ласку:
З чоловіка деруть штани,
А з жінки запаску.
Ој ходімо, пане-брате,
Та за круті гори,
Нехај тута виводьатьсьа
Круки та ворони!
Ој ходімо, пане-брате,
В степ та в гајдамаки,
Колись, може, својім панам
Дамосьа у знаки. [1])

Дејакі ватажки гајдамацькі доходили до думки ставати тајемними судьдьами панськоји неправди ј карати јіјі. Такиј був у Херсонщчині Тараненко, котриј грабував і бив в 50-ті роки панів і жидів. [2]) Такиј же, кажуть, був в 30—40-ві роки на Подільльу ј у сусідніх крајінах Кармельук. Про цього Кармельука співајуть часто на Украјіні пісні, не тілько мужики, а ј пани, а частішче всього одну, котру, кажуть, сам він і зложив. Ось, здајетьсьа, шче не печатаниј примір тіјі пісні з нашоји збірки:

Породила мене мати
Та не дала щчастьа знати.
Мене мати породила,
Та ј в невольу заладила.
Гоньать мене ессаули
Шчо день на паншчину.
Јак не виждеш до всхід сонцьа,
То возьмеш у спину.
А ја ж того не зльубив,
Пішов в світ гульати,
А не мавши з чого жити,
Мусив грабувати.
Ој, не довго ја гульав,
Бо скоро попавсьа,
Повели ж мене в Сібір,
Ја ј не сподівавсьа.
Повернувсьа із Сібірі:
Нема счастьа ј долі!
Хочь, здајетьсьа, не в кајданах,
Все ж таки в неволі.
Зібрав собі хлопців жвавих:
Шчо кому до того?
Ходьать, сидьать по дорозі,
Ждуть подорожнього.
Чи хто јіде, чи не јіде,
Треба дарма ждати.
Ој, так треба вижидати,
Бо немаје хати.
Асесори, исправники
За мноју ганьајуть;
Більше ж вони льудеј губльать,
Ніж ја грошеј мају.
От богатого візьму ја,
А бідному дају:
І так гроші поділивши,
Сам гріха не мају.
Зовуть мене розбіјником,
Кажуть, шчо вбивају,
Ја ж нікого не убив шче,
Бо сам душу мају.
Пішов би ја в міста, в села,
Всьуде мене знајуть,
Ој, јак тільки појавльусьа,
Зараз і пијмајуть.
Мају жінку, мају дітеј,
Ніколи не бачу;
Јак згадају про јіх муки,
То гірко заплачу.
У недільу в ранці рано
У всі дзвони дзвоньать:
От-то ж мене, Кармельука,
У Сібір загоньать.
Нехај гоньать, нехај гоньать,
Нехај поганьајуть,
Нехај мене Кармельука
В світі поминајуть. [3])

---

[1]) Основа, 1862, II, 99. Кіевлянинъ, 1865, № 85. В. Шульгинъ. Югозападный край подъ управленіемъ Д. Г. Бибикова. 1838—1853. (Древн. и Н. Россія, 1879, V, 9).

[2]) Шмидтъ. Херсонск. губ. I, 495.

[3]) Најподібнішчиј до цего примір, в котрому Кармельук теж показујетьсьа крепаком, — у Головацького. III, 60—61, записаниј в Тернопольшчині. Тут, звісно,

Піднімались украјінці проти крепацтва ј великими купами, робльучи доволі великі *бунти*. Про ті бунти мало звісно докладного, бо в свіј час начальство не позвольало про них писати, та частіш всього ј нікому було про них писати, окрім самих панів та начальства, котре мајже завше стојало за панів. По тому, шчо звісно з казенних паперів про бунти крепацькі на Украјіні, можна сказати, шчо більша частина јіх була або через дуже велику льутість пана, чи вправительа, або через те, шчо новиј пан зразу вбільшував паншчину, або через те, шчо післьа смерти јакого пана, крепаки думали, шчо вони мусьать бути вільними, — а менша частина була направлена просто против крепацтва, з јасноју думкоју, шчо нијакого крепацтва, ні важкого, ні навіть легкого, нігде не мусить бути. [1]) Та шчоб діјти просто до таких думок, то треба було: або шчо б в льудеј була шче дуже свіжа памјать про стару вольу, — або шчо б льуде були письменні, або чули од письменних, шчо світ іде до волі ј шчо в других земльах уже ј тепер вільнішче, або треба шчо б повстаньньа хоч і проти одиноких панів могло розширитись, обхопити великиј простор, — так. шчо б льуде, побачивши своју силу, розширили ј своји думки ј надіји ј дішли до думки увільнити всьу украјіну од неволі, јак про це думали ј најпростішчі льуде в Украјіні XVII ст.

Тільки ж в Украјіні XIX ст. спомини про стару вольу, не підперті письменством, де далі, все ставали темнішчі. Це ми бачили вже ј у перше виписаних пісньах. Пісні ті кажуть, шчо колись то було ліпше жити на Украјіні, — та не так од того, шчо тоді панів зовсім не було, — јак од того, шчо пани були добрішчі! Темніла де далі ј памјать про козачину,—і навіть там, де зоставалось имја козаків дльа частини вільних од крепацтва льудеј (у Полтавшчині ј Черниговшчині), і там льуде мало памјатали, шчо колись усі хотіли бути козаками, і навіть самі козаки почали гордувати крепаками. Звісна одна пісньа, в котріј јаснішче видно думку про стару вольу на Украјіні:

Кармельук жалкује на льахів. Порівн. також у Гатцука, Ужинок Рідного поля, 270—271. у Чубинского, V, 962. Максимовъ. Сибирь и Каторга, I. 379, 416—417. Основа 1862, Авг., 17. Друга пісньа, котра часто починајетьсьа так: „Кармельу, серце, по світу ходиш, не одну дівку з розуму зводиш“, здајетьсьа, давнішча, та перероблена потім і прилагоджена до оповіданьньа, јак, буцім, то гајдамаку Кармельука, котрого пани нијак не могли взьати, продала панам јого польубовницьа (јак і галицького Добуша). Ми мајемо про це кілько рукописних примірів; печатниј доволі цікавиј у Максимова, Сибирь и Каторга. I, 378—379. В рукописному д. Борисова з Кијівшчини обидві пісні змішались. Про Кармельука дивись шче Бидермана, Письма изъ Подоліи. День. 1861, № 4, а також в „Кіевлянинѣ“ 1872, № 94.

[1]) В донесеньньах міністрів про бунти крепацькі в XIX ст. иноді згадујетьсьа глухо, шчо причиноју иншого бунту було „ложное понятіе о правахъ на свободу“, — або „своевольное стремленіе къ свободѣ“. (Мат. для ист. кр. пр., 36, 222 і др.) та тільки не видно, чи тут іде діло про думку про вольу в загалі, чи про те, шчо крепаки в иншому селі вважали себе по закону казенними, або неналежашчими до јакого пана і т. д.

Летів орел через море
Та ј вітра питаје:
— „Ти, вітре бујнесенькиј,
Ти далеко бувајеш, —
Чи не видав, вітре,
Козацькоји слави?“
— „Хоч не видав, так слихав:
Вона тепер в темному лузі,
Лежить на широкому возі, —
Мочулами звьазана, звита,
Бичовоју обвита,
Та ј рублем прибита.“ —
Батькам було добре
На Вкрајіні жити,
А синам досталось
Панщчину робити і т. д. [1])

Та ј то ми не зовсім певні, чи справди цьа пісньа записана од мужика, чи јіјі хто зложив з письменних козакольубців нових часів. В усьакім разі пісньа цьа записана тільки раз, — і значить не дуже то розширена в народі.

Помогти народові вдержати памјать про колишньу вольу, або шче більше, — внести в народ думку про будушчу вольу, котра мусить настати, — було нікому: мужицькі школи на Украјіні мајже всі шчезли власне в XIX ст., коли заведено в Россіјі міністерство народньоји просвіти. [2]) А пани, виучујучись по чужим, — московським та польським, школам, з панським та казенним духом, те ж не взнавали багато про старовину своји крајіни, та де далі, все більше, одбивались од мужиків.

Коли в 1783—1786 рр. Катерина завела крепацтво на Украјіні, то між письменними украјінцьами знајшовсь тільки один, Капніст, котриј підньав голос проти „порабощенья отчизны своея любезной“ і написав „Оду на рабство“. [3]) Та *ода* (по грецькому *пісньа)* була написана мовоју московсько-церковноју ј до мужиків украјінських не могла ј діјти.

Тільки в першу четвертину XIX ст., через походи россіјського віјська в Німечину, ј Франціју, де перед тим скасовано панщчину, вільні загрьаничні думки почали було проходити до панів украјінських і де в кого зливались з споминами про стару козацьку вольу. Тоді була зложена дуже цікава книга, „Исторія Русовъ или Малой Россіи“, в котриј росказано, шчо робилось на Украјіні од давнішчих часів до 1769 р. В книзі ціј багато помилок, — та видно, шчо тој, хто јіјі складав, звертав увагу ј на мужицькі спомини ј пісні, а також на мужицьке горе: скрізь в ніј видно гарьачу думку про вольу Украјіни ј од Польшчі, ј од Москви, ј часто здибујеш гарьаче слово проти крепацтва. [4]) Тілько вже з самоји мови, котроју написана „Исторія Руссовъ“, мови мајже цілком мо-

---

[1]) Лѣтописи Русской Литературы, пр. Тихонравова, III, 89. Сообщена Н. Костомаровымъ ј названа „Запорожская пѣсня“.

[2]) Про це ми багато говорили в II томі Громади 1878. р.

[3]) Перепечатана в Основѣ, 1861, Мартъ. X—XII.

[4]) Надјужчі виступи проти крепацтва ј проти панства знајдете на ст. 98, 118, 120—121 печатного виданьньа (Москва. 1846). Ми не можемо зрозуміти, де міг шановниј д. Костомаров побачити в „Исторіи Русовъ“ дворьанськиј, та шче московськиј дух, або „великорусскіе барскіе взгляды“, јак каже д. Костомаров в 97 № Порядка 1881 р. (Изъ Поѣздки въ Батуринъ).

сковськоjі, видно, на скільки вже тоді одбились письменні льуде на Украjіні од мужицтва, і jак мало, значить, jіх думки могли діjти до мужицтва. Післьа того ж, jак царь Миколаj, перельакавшись воjацько-панського бунту 14 декабрьа 1825 р. став шче більш, ніж брат jого, тіснити всьакі вільні думки,— то серед украjінського панства стали зовсім заміратн думки про стару украjінську вольу, а також і огидство до крепацтва. Потроху тілько дуже вчені льуде, читаjучи старі козацькі літописі, та збіраjучи пісні мужицькі, в 20-ті j 30-ті роки XIX ст., почали впjать підновльати спомини про козацьку старовину, — та j то в книжках своjіх про Украjіну ці льуде нальагали на віjну Украjіни з Польшчоjу наjбільше за віру та за козацькі права, — а крепацьку справу обходили; про те ж, jак і Москва неволила украjінців і в кінець завела серед них крепацтво, то j зовсім мусили мовчати. [1]) Тільки в 40-ві роки склались по університетським городам на Украjіні, в Харькові j Киjіві, — між вчительами j студентами,—купки льудеj, котрі стали думати про вольу Украjіни j од льахів, і од москалів, і про вольу мужицтва од усьакого панства.

Наjважнішча з тих купок було ***Кирило-Мефодіjевське братство*** Шевченка j Костомарова в Киjіві. Братство це думало увільнити украjінців, та тільки не тим, шчоб заложити украjінську державу, а тим, шчоб звести в одну вільну спілку всіх славjан: москвинів, украjінців, польаків, чехів, сербів і др. Перше ж всього думали братчики вчити мужиків і увільнити крепаків. [2]) До братства цього стали прихильатись деjакі з черниговських і полтавських панів. Та братство це було заарештовано в початку своjему (в 1847 р.) І доси навіть наjліпші вірші Шевченка про вольу мало звісні мужикам на Украjіні, — а за часи крепацтва ледве хто з крепаків і чув про Шевченка. [3]) Причина тому, перш усього те, шчо мало хто дбав, шчоб розширити вірші Шевченка між мужиками, — а в друге те, шчо до них і доси мало прибрано музики.

На правім боці Дніпра, де сиділа шльахта польська, або здавна спольачена, спомини про козачину були зовсім противні тіj шльахті, котра маjже одна тільки j була тут письменноjу в першіj половині XIX ст. Та за те в кольськоjі шльахти жила гарьача думка про те,

---

[1]) Такі були книги Б. Каменського, Н. Маркевича, І. Срезневського, А. Метлінського j др.

[2]) Колоколъ. 1861. № 61. Украйна.

[3]) У нас jесть одна пісньа, записана д. Стрельбицким в м. Богополі, Балтського пов., Под. губ. — котра jесть нішчо инше, jак початок „Катерини" Шевченка:

Кохаjтесьа, чорні очі,
Та не з москальами,
Бо москалі злиjі льуде
Сміjутьсьа над вами.... і т. д.

Три четверостишьша так злегка перероблені — а четверте прибавлено:

Пішла собі Катерина
В вишневиj садочок,
Jак згадала, заплакала:
Пропав міj віночок!

так шчо з усього виjшла звичаjна дівоцька пісньа. Од тиjеjі ж крестьанки (Усті Пухкенькоjі) записано jак пісньу, — середину „Причинноjі" Шевченка, — котру хтось давно прилагодив до музики.

јак би, чим би то не було, та вибитись з під московського царського урьаду, — а до того шльахта тутешньа, близча до грьаниці, більш знала про загрьаничну вільність. Вже перед польським повстаньньам 1830—1831 р. заклались серед польськоји шльахти на правім боці Дніпра купки льудеј, котрі думали ј про те, јак би поновити ј козачину, шчо б підньати јіјі проти Москви, та за Польшчу. Один багатиј пан, Вацлав Ржевуськиј, держав в својему дворі козаків, набравши јіх најбільше з своји крепаків, і між ними музик кобзарів і навіть шльахтича, співцьа Падуру (1801—1871), котриј складав по украјінському вірші ј пісні. [1]) Падура в своји віршах росказував про козачину, та тілько старавсь минати те, јак козаки бились з Польшчоју. Шматки з пісень јого перејшли до панських дворів і до мужиків,—і між ними најбільш з одніјеји „Козак", в котріј серед других војацько-вільнодумних слов јесть і такі: *коли ж козак пана знав?...* [2])

Польські козакольубці пускали серед украјінців пісні, в котрих росказували, шчо јак би Польшча була встојала перед Москвоју, то не було б на Украјіні ні подушного, ні рекрутчини, — лајали царицьу Катерину ј тих панів, шчо пристали до неји і хвалили Костьушка ј Домбровського ј тих, шчо стојали за Польшчу проти Москви. [3]) В часи повстаньньа польаків проти Москви в 1831 р. Ржевуськиј пішов на віјну з своји козаками, — другі пани (напр. Сабанськиј) теж пробували заставльати своји крепаків присьагати собі, — а деjакі објавльали ј вольу тим крестьанам, шчо пристануть до них. [4]) Украјінські крепаки не вірили панам польакам і по більшіј части не тільки не повставали з ними, а навіть оддавали јіх московському начальству. [5]) Післьа того, јак не вдалось повстаньньа 1831 р., між польаками, шчо втекли за грьаницьу заклавсь цілиј гурт „парольубниј" (*демократичниј*,—од грецького слова *демос* народ, мужики,— і *кратос* — сила). Тој гурт хотів почати увільненьньа Польшчі од Москви, Прусів і Цісаршчини, з увільненьньа крепаків. [6]) Деjакі польські демократи на Украјіні стали вже не тілько рекрутчину ј подушне, а ј саме крепацтво звертати на царицьу Катерину та на јіјі прихильників і казати, шчо противники Катерини скасували крепацтво шче 3 маја 1791р.,

---

[1]) Максимовъ. Сибирь и Каторга I. 422, про кобзарів в Видорта ј Ворожбьука, з котрих Ворожбјук заніс пісні Видорта ј Падури аж у Сібір. Pyśma Tymka Padury. Lwiw. 1874. XXI і др. У Галовацького (III, 13) напечатана доволі не складна пісньа про „батька Ревугу". Шматки з неји див. у Максимовича, 1834, 83, Метл. 374.

[2]) Pyśma Tymka Padury, 41—47, 347—350.

[3]) Одна така пісньа напечатана Головацьким, I, 26—27.

[4]) Шульгинъ, Др. и Нов. Россія 1879. V. 6.

[5]) Там же.

[6]) Шульгинъ, V. 23. Polnische Revolutionen. Erinnerungen aus Galizien, Prag. 1863, 28, 32, 33, 84, а надто 154—157 (манифести польського повстанського урьаду в Кракові, в 1846 р.). Див. також „Dążenia socyalistyczne na emigracyi polskiej 1831", в „Równość" 1880, № 5—9. Один з польських кружків в Англіјі навіть назвавсь „*Умань*".

— шчо було неправда, бо тоді польскиј сојм тілько ј постановив, — шчо „крепаків буде обороньати закон“, — бо перед тим в Польшчі пан міг і вбити крепака, јак скотину. [1]) Думки за Польшчу та проти крепацтва польські демократи стали пускати післьа 1831 р. (надто в 1836—1842 рр.) і серед украјінських мужиків, — показујучи јім на те, шчо вони нічого не виграли через те, шчо не пристали в 1831 р. до Польшчі ј зостались під Москвоју. [2]) Окрім чистих демократів, серед польських панів на Украјіні заклались кружки *балагулів*, котрі водили компанију з мужиками (правда, більше по шинкам), одьагались в мужицьку одежу, співали мужицькі пісні, пускали серед мужиків пісні, зложені Падуроју, Бонковським і т. п. Дуже часто ці балагули були більш грубіјани, ніж демократи. [3])

Московське начальство мусило ј собі звернути увагу на украјінських крепаків. В часи повстаньньа 1831 р. генерал Остен-Сакен звелів читати по церквам на Украјіні објаву, в котрі велів мужикам хапати тих, хто буде підбивати јіх до бунту за Польшчу, і обішчав, шчо крепаки вже не будуть належати до тих панів, котрі повстануть проти царьа. [4]) Знајшлись на правобічніј Украјіні ј льуде старосвітськоји, попівськоји, школи, котрі писали ј вірші украјінські проти польського повстаньньа, за *Русь*, — при чому вони, јак звичајно попи, вважали за одно Русь Украјінську з Русьсьу Московськоју. [5])

---

[1]) Костомаровъ. Послѣдніе годы Рѣчи Посполитой 323. Stan. Leszczynski. Considérations sur le gouvernement de la Pologne в Chodźko. La Pologne historique, 16. Про те, јак Потьомкин звелів зрујновати шибеници в мајетку кн. Льубомірського, див. в Русск. Архивѣ. 1869, № 5.

[2]) Шульгинъ. Там же V, 10—11. 23 24 28—29. VI. 96.

[3]) Одну таку пісньу ми мајемо записану д. Вл. Левицьким од мужиків з Сквірського повіту, Кијівськ. губ. В ніј серед доволі недоладного, знаходимо такі слова:

Ој ја козак, звусьа Волья,
Украјінець з Гульајполья;
З роду, з віку не знав пана
Окрім коша, отамана.

(Порівн. „Васильковскій оловей“ Карпенка, 149, Чуб. VII 254, V. 1022, № 135. День, 1864. № 6. На Волыни). Друга (Вже більше літ з двісті, јак козак в неволі) переробилась серед мужиків ось јак:

Уже зо сто літ,
Јак козак у неволі сидить;
По над Дніпром ходить
Викликаје дольу:
—„Геј, види, види із води,
Визволь мене, серденько, із біди!“ —
— Не виду, козаче,
Не виду, голубче.
Геј, бо сама ја у јармі
Під московським каравулом у тьурмі.

(Зап. д. Борисовим, в с Вербовці, в 1876 р.)

Доволі цікаві украјінські пісні полького поета Цьенгльевича, котриј пробував між мужиками в Галичині в 1837 р., див. Noworocznik Demokratyczny. 1842, 298—304. В одніј з них здибујемо слова: „шчо пан не зідре, цісарь забере“. Про балагул і польських козакольубців див. у Шульг., там же, 23, у Чубинськ., VII, 246—248. 252—256.

[4]) Шульгин. V. 6.

[5]) У нас јесть одна така вірша, котра записана вже јак пісньа (місцьами попсована) д. Сімашкевичем на Подільльу. Вона говорить проти Сабанського ј Ржевуського ј кінчајетьсьа так:

Правда, все пропало, бо не ваше,
Нам вернулось, бо наше.
Захотілось вам руськоји крови, —
Але ј дали панам, јак лихому псові.
Тепер будете знати, шчо то јесть руськиј,
Во вік будете памјатати, пане Ржевуцькиј.

Тільки ж коли московське начальство всмирило польське повстаньньа, то дольа украјінських крепаків зовсім не поліпшилась, а мабуть, чи шче не погіршала. Крепацтво зосталось, јак і було: пани польаки, а також попи ј манахи польські володіли украјінськими крепаками або прьамо сами, або через жидів арендарів, котрі навіть на смерть забивали крепаків на наньатих од панів фабриках і заводах. [1]) В руках панів зоставалась навіть сільська поліціја, — ј соцькі були такими ж панськими пригонцьами, јак і ланові. [2]) Казенні мајетки, — котрих в тих губернијах було не багато, оддавались в поссесију теж панам і там було такеж господарство. Јакі мајетки начальство одібрало в панів за повстаньньа, то або оддало јіх родичам тих панів, або в посесију, —звичајно польакам, — а ці родичі ј посесори мстились над крепаками за те, шчо ті не хотіли јти з польаками в повстаньньа 1831 р. [3]) Навіть сам кијівськиј генерал-губернатор казав в 1840 р., — шчо „можна думати, шчо крај цеј стојіть більше під польськоју державоју, ніж під россіјськоју.“ [4]) А все ж именем россіјськоји держави і јіјі силоју державсь увесь панськиј порьадок над украјінськими мужиками!

Трудно було неписьменним украјінцьам дијти до јасних думок про державні справи серед такого стану, коли польські пани ј московські чиновники ворогували одни на одних і в тој же час мирились на тому, шчо б укупі драти украјінських мужиків, — і коли вільнодумні польаки підбивали тих мужиків проти Москви—та за Польшчу, а в тој же час і під Москвоју правив мужиками ніхто другиј, јак польаки ж! З тих часів,—з 1831 до 1847 р. ми мајемо кілько мужицьких пісень, в котрих видно чимало темноти в думках про державу Польську ј Московську, — та тільки серед тијеји темноти все ж таки *видно, шчо украјінським мужикам огидли ј польські пани, ј московська держава і шчо до того вони складајуть на польських панів і те лихо, котре терпльать справди вже од московськоји держави.* [5]) Так украјінські мужики переробили по своjому те, шчо чули од польських демократів!

---

[1]) Шульгинъ, V. 13. 15.

[2]) Там же. 17.

[3]) Там же V. 6—7, VI. 93. 96. Романов. Славатинскій, дивись вишче, (на стор. 23, прим. 1).

[4]) Шульгинъ, V. 18.

[5]) Одна з тих пісень, довша, записана д. Сініцьким в Гајсині, жаліје на панів, шчо „запродали душі наші (Катерині), а Польшчу згубили“, лаје Потоцького (Стан. Фелікса) ј Ржевуського (Северина), потім Браніцького (Франц. Ксеверіја), — далі мальује паншчину з соцькими ј осаулами, шчо „стојать јак чорти під боком“, жаліјетьсьа на подушне, знов говорить про паншчину ј кінча так:

Ви, прокльаті, спогадајте, шчо сьа з вами стане,
Ми в роботі не погинем, а вас всіх не стане!
А ми хліба не мајемо, — шчо ж мајем робити?
А москалів годујемо, та ј ті робльать збитки,
Кури, мјасо собі кажуть шчоденне варити.

При такіј темноті думок про державні справи, јаку видно ј з оцих пісень, не дивно, шчо на Украјіні, при всіј ненависти до крепацтва, не вијшло великого повстаньньа проти того крепацтва, котре підпиралось усіјеју силоју ј польського, ј руського панства, та руського царства. Доволі говорить про силу духу украјінського мужицтва ј те, шчо воно не мирилось з неволеју ј повставало проти неји дужче, ніж другі мужики в Россіјі. Це видно буде, коли полічити по губернијам ті бунти, котрі списані в книзі „Матеріалы для исторіи крѣпостнаго права въ Россіи". По тим „Матеріаламъ" виходить, шчо з 1836 до 1848 р. в крајінах переважно украјінських було 68 крепацьких бунтів, а в московських тілько 101, — коли москвинів в два з половиноју рази більше, ніж украјінців, — так шчо в них би мусило бути 160 бунтів. Та ј з тих 101 московських бунтів, певно, приjдетьсьа кілько прилічити до украјінських, бо сел украјінських јесть багато в губернијах Воронежськіј, Курськіј і Саратовськіј. Також до украјінських бунтів приjдетьсьа прилічити чималу дольу бунтів Гродненськоји ј Минськоји губерніји, — так шчо число украјінських бунтів вијде, певно, не менше, јак 80 проти 95 московських. [1]) Цікаво замітити, шчо по тим же „Матеріаламъ" з 1836 до 1844 р. в украјінців було 31 бунт і 20 убивств панів і вправителів і замірів до вбивства јіх; в білоруських губернијах 9 бунтів і 12 убивств, в московських: 55 бунтів і 67 убивств, — то б то значить, шчо *украјінці більше бунтовались проти панів јавно, ніж вбивали панів тајемне,* — а *москвини і білоруси більше вбивали, ніж бунтовались.* До того ж бунти украјінські, а надто в Кијівськіј і Воронежськіј губернијах в 1855 р. і в Херсонськіј в 1856 р.

Друга, з збірки Чубінського ј Новицького, почина з звичајноји картини паншчини, а кінча так:

Ніхто ж тому так не винен,
Польаки зробили,
Запродали душі наші,
Весь крај загубили:
Пан Потоцькиј і Браніцькиј, —
З тих то біда встала,
А шчо Польшча в руках Москви
Навіки пропала.

Сами од себе крестьане Браніцьких повернули до гр. Ксаверіја Браніцкого пісньу про те, шчо за старих панів було легше:

Ој, за грапа Браніцького були ми багаті,
А за грапині Браніцькоји стали кидать хати
Ој, за грапа Браніцького були всі ж ми різві,
А за грапині Браніцькоји стали в полі різи. (одмірена паншчина на різах)

(Зап. Югозап. От. Р. Геогр. Общ. I, 305).

[1]) Дльа ліпшого порівньаньньа цікаво б знати докладно число бунтів білоруських, — та впјать таки, мајучи тільки рахунок бунтів по губернијам, — ми не можемо на певне поділити бунти Гродненськоји губерніји між украјінцьами ј білорусами, а Смоленськоји губерніји між білорусами ј москвинами. В губернијах, де јесть білоруси, — без Ковенськоји, де мајже ввесь народ литвини, ј без латишських частин Вітебськоји губерніји — було з 1836 р. до 1848 р. бунтів 31; коли з них навіть тільки 15 було між білорусами, то ј тоді число јіх не мале, коли ми пригадајемо, шчо ј тепер білорусів лічать тільки 4.000,000. Розмірне число бунтів білоруських виходить, певно, більше, ніж число великоруських і не дуже менше украјінського.

були, здајетьсьа, најбільші бунти в Россіјі в XIX ст. [1]) В остатньому бунті, котриј був власне не так бунт, јак виселка, — навіть ті крепаки, котрим добре жилось, приходили прошчатись з панами, кажучи: „дьакујемо за хліб, за сіль, — але вже *не хочемо бути панськими*“.

Та все ж таки в украјінців *нема ніодноји пісні, котра б росказувала про бунт крепацькиј*. Тільки в одному галицькому примірі звісноји вже пісні про паншчину (Добре було нашим батькам на Вкраїні жити) можна бачити мов би то приступ до бунту:

— Товаришу, пане брате, шчо будем робити?
Геј, ходім ми перед пана, будем говорити...“
— Ідіт собі, вражі сини, бо вас скажу бити! —
— „Ој, ци бити, ци не бити, будем говорити:
За шчо будем, наш панојку, паншчину робили?
Сіножьита поворали, луги покосили, —
За шчо ж будем, наш панојку, податки платили?“ [2])

Причина, — чому ј нема на Украјіні пісень, в котрих би було јасно росказано про крепацькиј бунт, — поньатна вже з того, шчо ми сказали вишче: пісень таких не могли складати ті льуде, котрі вже сами не мали јасноји думки, шчо проти крепацтва *треба* повставати всім, — ј котрим цього ніхто не росказував з боку. Ми бачили, шчо більше всього украјінським крепакам старались це говорити польські демократи, — та јіх не було дуже багато, — а до того ј вони все звертали на повстаньньа за польську державу, котру украјінці ненавиділи. В чисто польських крајінах, таких напр. јак Західньа Галичина, — проповідь польських демократів могла скорше дійти до мужиків; — та тільки ј тут, коли в 1846 р. демократи стали кликати мужиків повставати за Польшчу, то мужики зволіли перебити всіх панів, — і повстанців, і не повстанців, і навіть і попів. Најбільш перебито було (більш 4000 голов) в Тарновськім повіті. [3]) Чутка про це розіјшлась і серед мужиків-русинів в Галичині ј дійшла в навіть у Россіју. [4]) Та тілько русини більш арештовували, ніж били своји панів. [5])

---

[1]) Про них прочитајте: в Матер. для истор. кр. пр. 284—289. Матер. для истор. упраздненія крѣпости. права I. 81—86. Шульгинъ. Югозап. край въ послѣднее двадцатипятилѣтіе 137—151. Отечеств. Записки, 1863, № IV, Громеки, Кіевскія волненія въ 1855 г., Czech, Lech a Rus. № X—XII, Powstanie ludowe na Ukrainie. Przegląd Słowianski, 1881, № III i IV, Powstanie ludowe na Ukrainie 1855. (Передрук з книжки Udział Polaków w Wojnie Wschodniej 1853—56). Шмидтъ. Херсонск. губернія I. 494—495.

[2]) Записано в Жовківськім, І. Франком. (Молот. Галицько-укр. збірка. 88).

[3]) Springer. Die neueste Geschichte Oesterreichs, I, 585—593. Augsburger Allgemeine Zeitung, 1846, 503, 543, 580, 590. Polnische Revolutionen 90 і др.

[4]) Древн. и Нов. Россія, 1879. VI, 100.

[5]) Polnische Revolutionen, 181—195. Цікаво, шчо польські пани тоді ж таки почали завірьати світ, шчо різали јіх не польські ж мужики, а русини, підбиті попами (Journal des Débats. 1846, 67), — чому багато навіть поважних писателів (напр.дд. Рекльу ј Пипин) вірило ј до недавна (1879 ј 1880).

В збірці буковинських пісень д. Купчанка напечатана пісньа, котра кличе мужиків братись за сокири. [1]) Та д. Купчанко пише нам, шчо пісньу ту мужики сами не співајуть, а тілько охоче слухајуть, јак јіјі співајуть письменні льуде, напр. вчеики гимназіальні. Пісньа цьа јак раз підходить до того, шчо робилось в Галичині між 1846 і 1848 р., коли мужики були дуже розворушені різнеју 1846 р., покликами польських демократів і обіцьанками цісарського начальства скасувати паншчину, — а на ділі паншчина зосталась по старому.

Дуже важно, шчо ні в Цісарськіј, ні в Россіјськіј Украјіні в пісньах проти паншчини нема ј сліду надіјі на царьа, шчо б він не то визволив льудеј зовсім од паншчини, а навіть, шчо б полегшав јіјі, спинив дуже вже лихих панів,—хоч з казенних паперів ми знајемо, шчо в Россіјі чимало крепаків украјінців жалілось начальству на панів,—і шчо начальство таки мусило брати панські мајетки в опеку за „жестокое обращеніе съ крестьянами“. [2])

В крепаків і в усіх мужиків украјінських ні з відки було ј узьатись вірі в царьа ј јого начальство. З давніх давнин на Украјіні не було своїх а ні кньазів, а ні царів, — од чужих же народ украјінськіј не бачив ніколи ніјакого добра. Правда, льуде церковнојі освіти привчались сами думати ј других навчали, шчо без царьа не може бути добра на землі ј шчо царів поставльа сам бог. Думка цьа прејшла ј до старшини козацькојі, котра бојалась зривати зовсім перше з королем, польським, а потім з царем, московським. Правда також, шчо в сумні часи віјни між украјінцьами ј Польшчеју, а потім між черніју украјінськоју ј значними, ј серед суперечок украјінських гетьманів проміж себе, черпь украјінська могла справди казати, — јак писали в Москву московські посланці ј дејакі украјінські попи, — шчо хоч би вже царь московськіј забрав зовсім під своју руку Украјіну, — то б може чи не був би настав јакіј лад та гаразд на Украјіні. [3]) Та

---

[1]) Ось початок і кінець цејі пісні, котру міг скласти јакіј польськіј демократ в Галичині:

Крејсамт з панами тримаје,
За нашу біду не знаје;
Упімписьа, — не поможе, —
Терпливости додај боже!
Цісареви дај рекруги
І податки річні збути;
Бо јак не даш,—не постајут:
Вівці, воли забирајут.
І попи з нас шкіру дерут;
За похорон гроші берут,
Уродитсе, тра платити.
Уже не ма відки жити!
Пан нас каже вигоньати,
А окоман каже: „бати!“ (батоги)
А јак вијдеш на паншчину:
„Роби, роби, сучіј сину!...
А ви, хлопці, льубі, милі,
Хапајтесьа до сокири!
Остріт коси, остріт вили,
Аж так пукне панська жила.

Крејсамт (Kreisamt) повітове начальство, котре мусило дозирати за крестьанськими справами ј котрому мусили жалітись крестьане на панів, — до 13 апрільа 1846 р. через самих же панів, — а опісльа ј просто.

[2]) Р. Славатинскій. Дворянство въ Россіи, 354.

[3]) Костомаровъ. Гетманство Виговскаго. Истор. Моногр. II, 66. Тільки ж і піп Филимонов писав в Москву, шчо „чернь“, — непријазна орудуваньньу

тільки, коли справди царі московські забрали мајже всьу Украјіну, то ніјакого ладу ј добра власне дльа черні з того не вијшло, а вијшло здирство, — подушне, рекрутчина, — та кріпацтво. По всіј Украјіні мужики звертајуть ці лиха прьамо *на царицьу* Катерину. [1]) А це јак раз така царицьа, котру најбільше памјатајуть мужики на Украјімі, — так шчо в Волинському Полісьсьу в однім селі мужики казали начальству в 1865 р. шчо ј тепер в Россіјі царьује Катерина. Тих царів, котрі були післьа неји, аж до Александра II, зовсім не знајуть украјінські мужики, — і не мајуть ніјакого резону поминати јіх добром за шчо небудь. Живучи під державоју тих царів, украјінські мужики мусили в дејаких справах своіх, најбільше судових, обертатись до тих царів, јак до најстаршого начальства, тільки ж ні з відки не видно, шчо б вони дивились на тих царів з великоју пошаноју, јак на шчось своје та потрібне дльа громади. Напротив того, те шчо звісно про стосунки простих украјінців з царьами петербургськими, показује, шчо украјінці дивились на царів, јак на всіх панів, то б то јак на таких льудеј, од котрих дарма добра ј правди сподіватись, і про котрих, коли хто ј полізе до них за правдоју, то в кінці всього, приј-детьсьа сказати: „нехај јого трьасцьа візьме!“ — а про јіх столицьу: „дурниј, хто ј живе в ціј прокльатіј кручі,—шчо б вона завалилась!“ [2])

От через шчо в украјінських пісньах не знајдете нічого подібного до таких слов, јакі знаходимо в московських, навіть весільних пісньах, в котрих молода приговорьује ось јак:

гетьманськоји старшини, — хоть і рада була царевому начальству, — „шчоб уже мати одного государьа, до котрого можна б було обертатись“, — та все таки „опасувалась, шчоб не порушено було крајевих звичајів, і шчоб насильством не гнали льудеј в Московшчину“.

[1]) Окрім того, шчо напечатано вишче, див. Драгоманова, Малорусскія Народныя Преданія и Расказы, 206—208, 217—218. При случаји замітимо, шчо д. Костомаров в своіј статьті про цьу збірку (в Русск. Стар. 1877р. № V, 130) не повірив, шчо б спомин про Петра ј Полуботка, про рекрутчину ј т. и., котриј напечатано в нас на стор. 206—208 був справди записаниј од мужика. Ми одповіли докладно в „Русской Старинѣ“, та тілько цензор вирізав нашу одповідь (Русск. Стар. 1877 р. Нојабрь). Тут ми скажемо тільки, шчо оповіданьньа те списано нами з писаного карандашем подорожнього дневника колишнього студента, котрого ми знајемо ј котриј, јак білорус, не міг би, јак би ј хотів, підробити украјінського оповіданьньа, — а коли це оповіданьньа де в чому зходитьсьа з „Исторіею Руссовъ“, то це показује тільки шче раз, шчо в ту „Исторію“ взьато чимало з мужицьких споминів. Аже ж бачимо там оповіданьньа про Івана Богуславцьа, про котрого ј д. Костомаров напечатав кобзарську псальму. При случају замітимо, шчо шан. д. Костомаров сам (і зовсім даремне) вірить тому, шчо росказује „Исторія Руссовъ“ про визвіліньньа Паліја з Маріенбурга і підводить до цього пісньу про „Шчучин-город“. (Р. Мысль, 1880, VI, 45). А пісньа цьа справди належить до атакуваньньа козаками (запорожцьами ј донцьами) Азова в 1637 р., јак ми це показали, слідом за д. Ів. Новицьким, в В. Европы, 1877, № 3, ст. 108.

[2]) Прочитајте напр. „Хохлы-просители при Павлѣ I“ в „Историч. Вѣстникѣ“ 1881, IV, 834—838.

Помолилася бы я, душа красная дѣвица, Господу богу!
Ужъ я первой поклонъ поклонюсь за царя благовѣрнаго,
А другой за царицу благовѣрную,
А третій, душа красна дѣвица, поклонюсь
За царевыхъ малыхъ дѣтушекъ,
За все войско государево и т. д.
За всѣхъ салдатъ новобранныхъ,
За батюшку отца духовнава...

і вже післьа цих усіх поклонів кладе поклон за своју родину, подруг і за себе. [1])

В украјінських пісньах до самих пісень про крепацьку вольу не знаходимо мајже зовсім і спомину про царьа. [2]) А власне з того часу, јак Украјіна зовсім привернута була під руку царську, то про царьа згадујуть тільки пісні рекрутські, та ј то јак побачимо далі, дуже не гарно. В крепацьких же пісньах не ма про царьа зовсім і спомину. Видно, шчо украјінські крепаки нічого не сподівались од царів, памјатајучи, јак царицьа ж завдала јіх в крепацтво. З кінцьа 30-х років польаки почали пускати між крепаками на Украјіні чутку, буцім то царськиј брат Константин Павлович, — котриј був намістником в Польшчі до повстаньньа 1830 р.,—приjде з військом польським визвольати крепаків. [3]) Чутка та розходилась по Украјіні та переміньалась серед крепаків так, шчо поверталась проти царів, а не за них, — јак ми це сами чули, будучи шче дитинoју в 1849 р., — і в 1856 р. довела до великого руху крестьан в Херсоншчині, шчо б зовсім виселитись з Россіјі на одділену тоді до Молдавіјі частину Бессарабіјі, де, казали крепаки, буцім то всім даје вольу Константин Павлович. [4])

Поки так украјінські крепаки одвертались думкоју од царів, — державні справи, та нужда примушувала самих царів подумати про те, шчо б јак небудь увільнити крепаків од панів. Перші проби такого увільненьньа украјінських крепаків прозавились в Цісаршчині. Так в Угоршчині цісарева Маріја Терезіја видала в 1766 р. закон про паншчину

---

[1]) Русскій Филологическій Вѣстникъ. 1879. II, 150, — пісньа з *Јарославськоjі* губерніjі; подібна ж з *Вологодськоjі*, — в в Извѣст. импер. общ. любителей естествозн., антропол. и этногр. т. XIII, вып. I, 66; з *Архангельськоjі*, так же, т XXX. 124: Помолюсь я глупа, сиза голубушка, — Я и за бѣлаго то на земли, я и за царя-батюшку, — Я и за матушку царицу, — Имъ дай божья матерь богородица, — Имъ царствовать на царствѣ, — Имъ добра много, здаровья великаго. — Я еще да помолюсь за полки за салдатъ, — Имъ дай божья матерь богородица, служить имъ вѣрно да праведно і т. д. Подив. також тамже 130, 131, Шейна. Русскія Народныя Пѣсни, 10—11 і др. Лѣтоп Р. Литер. 1859, II, 107.

[2]) В дејаких кінцьах кобзарських псальм, де говоритьсьа: „даj, боже, віjську запорожському", — прибавльајетьсьа иноді ј „миру царському", јак спомин про те, коли віjсько це звалось: „Јого царського величества"; (Антоновичъ и Драгомановъ, I. 90, 133, 219).

[3]) Шульгинъ. Древн. и Нов. Россія. 1879. V. 10.

[4]) Шмідт. Херсонская губернія, I. 494—495.

(по тамошньому про *урбаріју*) в котрому хоч було росписано, јаку земльу мусьать давати крепакам пани ј за јаку панщчину. [1]) Далі Маріја ж Терезіја почала накладати руку на права панські ј у Галичині, котра одіјшла в 1772 р. од Польщчі до Цісарщчини. В 1781, 1782, 1786 р. син Маріјі Терезіјі цісарь Јосип II видав закони, котрі мусили влекшити житьтьа мужиків: ті закони касували крепацтво, то б то давали крепакам вольу женитись, кидати пана, касували дејакі податки панам і дејаку роботу, — напр. польуваньньа ј ночну варту, і наставльали панщчину тільки три дні в тиждень по законним росписам, або по *інвентарьам.* [2]) Так робили австріјські цісарі, бо вони вже знали те, шчо писали тоді проти неволі загрьаничні вчені льуде, а також і через те, шчо вже тоді за грьаницеју ј царі бачили, шчо крепацтво (невільна робота) рујнује господарство ј збідньује державу, [3]) та через те, шчо по дејаких місцьах в Цісарщчині (најбільш в Чехах) крепаки почали бунтоватись. Окрім того, касујучи крепацтво, цісарі хотіли вменшити в Галичині силу польських панів, котрі не раді були, шчо јіх одірвано од Польщчі. Це був најбільшиј резон цісарьам заступатись за мужиків, — і через те, коли в усіх других крајінах Цісарщчини скоро змінено було закони Јосипа II на користь панів, — то ті закони зостались тільки в самій Галичині. [4])

Тільки ж пісень про ці заходи цісарські коло мужиків украјінських до нас не дійшло, мабуть, через те, шчо ці заходи не дуже то полекшали мужицьку дольу. Гірська пісньа навіть просто каже, — шчо урбаріальниј закон не так то легкиј був дльа мужиків:

Ој бодај ти, ватамане, та ј хата згоріла,
А јак мені молодому панщчина дојіла!
Панщчина ми та ј дојіла, побили мьа злидні,
Урбаріја великаја та панщчини три дні! [5])

В Угорщчині урбаріальні книги Марјі Терезіјі місцьами шче вгіршили стан крестьан, — бо пани позаписували в урбаріальну (запанщчинну) земльу ј таку, котру крестьане перше держали, јак своју батьківшчину, або јак зајманщчину, по паперам од королів, шче ранішче, ніж пани позајмали коло них другі землі. При цьому складаньньу урбаріальних книг, попи серед венгерських русинів дуже помогли панам-венграм скривдити крестьан. [6]) Через це в Венгріјі крестьане, јак

---

[1]) Sugenheim. Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hoerigkeit in Europa. 398.

[2]) Sugenheim, — 404—405.

[3]) В Россіјській Украјіні тільки в 1855 р. Журавськиј вирахував, шчо дльа того шчоб обробити всі сіножаті ј польа в Кијівськіј губерніјі, треба тільки 17.500,000 днів, — а крепаки робльать 65.000,000 днів. (Описаніе Кіевск губ., изд Фундуклея). За грьаницеју такі рахунки пороблено було багато вже 100—150 років назад.

[4]) Sugenheim 399. 405

[5]) Головацьк., II, 305.

[6]) Biedermann. Die Ungarischen Ruthenen. II, 102—108.

де, навіть бунтовались проти урбаріального добродіїства цісаровоїі. [1])

От через шчо, jак ми бачили, в Цісарськіj Украjіні співались про панщчину такі ж самі пісні, jак і в Россіjськіj, де крепацтво зоставалось нерухомим. Пісні ці дуже добре поjасньаjутьсьа промовоjу крестьанського виборного Капушчака в державніj думі в Відньу в 1848 р., з котроjі видно, шче пани в Галичині справди также само зневажали та били крестьjан, jак і в Россіjі. [2])

З часом і в Россіjі царське начальство мусило виступити хоч проти польського панства. Случилось це післьа польського повстаньньа 1831 р., а надто тоді, коли j проміж польаками проjавились льуде, котрі задумали почати нове повстаньньа покликом крепаків до волі. Наjголовнішча думка московського царського начальства післьа польського повстаньньа 1831 р. була привести ті краjіни, котрі це начальство звало „губерніями отъ Польши возвращенными“, — „въ неразрывное соединеніе съ великороссійскими губерніями“, [3]) — та тільки, шчоб зламати тут силу польських панів, приjшлось зачепити крепацтво, котре процвіло кріном і в „коренныхъ“, великоруських губернijах, не меньше, ніж у старіj Польшчі. З 1839р.,—післьа того jак заарештовано було польських демократів, товаришів Конарського, киjівськіj генерал-губернатор Бібіков, почав писати до царьа Миколаjа Павловича за крестьан правобічних губерніj. Він звертав увагу царьа на те, шчо крестьане не пішли за панами в 1831 р., і тим вратували казну од дуже великого лиха j видатків, — шчо вони j потім не раз помагали взнавати заміри панів-польаків, — на те, шчо польаки пускаjуть серед мужиків думку, шчо царськіj урьад не може дати jім захисту од панів і шчо jім ліпше триматись з панами. [4]) Бібіков навіть страхав царьа тим, шчо в 1839 р. крепаки вже не так охоче говорьать па панів бунтовників, бо боjатьсьа, шчо jім самим гірш буде, і навіть шчо мужики деjакі кажуть, — „шчо приходитьсьа ламати віру, бо може скоро будуть панувати польаки“. [5]) В 1844 р. скасовано поссесіjі в казенних маjетках і крестьан казенних перевели на чинш. [6]) В тому ж 1844 р. царь згодивсь, шчоб у Киjіві начальство виробило *інвентарі*, подібні до тих, jакі виробили в Цісаршчині. Тільки ж пильнішче взьались за інвентарну справу аж тоді, jак і на Украjіні j крестьане почули про те, шчо в Галичині крестьане польаки порізали багато панів в 1846 р. [7]) В 1847 р. киjівське начальство видало інвентарні правила, котрі скасовали деjакі роботи, а

---

[1]) Sugenheim, 394.
[2]) Springer, назв. книга. II, 420—421. Polnische Revolutionen, 330—332.
[3]) Шульгинъ, Древ. и Нов. Россія, 1879, V, 24.
[4]) Шульгинъ. Др. и Нов. Россія, 1879, VI. 92—94.
[5]) Там же. V. 10—11.
[6]) Там же, VI. 95.
[7]) Там же, 100. Між инчим чутку про загрьаничні справи заносили в Россіjу купці-розношчики з Венгріjі (словаки), — котрим в 1846 р. шче раз заборонено було приходити в Россіjу. Мат. дла ист. кр. пр. 150.

також податки панам, завели трьохденну панщину ј списали земльу, котру пан мусить давати крестьанам тьаглим, півтьаглим, пішим і т.д. [1])

Тільки ж бібіковські інвентарі, за котрими мусила догльадати панська ж поліціја, не могли справди вліпшити дольу крепацьку. Сам генерал-губернаторськиј чиновник Воронін казав про інвентарі, шчо вони тільки послужили дльа чиновників пригодоју витьагати з панів подарунки, а де в чому так шче вгіршили дольу крепаків, бо панові вигодно було повертати крестьан плугових в піших. [2])

А до того сам царь Миколај, нальакавшись того, шчо в 1848 р. були повстаньньа у Франціјі, Італіјі, Цісаршчині, Німечині ј т. и., — бојавсь уже всьакоји зміни в своји царстві, прихиливсь до панів і позволив позміньувати де шчо в інвентарьах 1847 р., напр. позволив панам переміньати мужицьку земльу. [3]) Про ці інвентарі напечатано дві пісні, котрі буцім то співајуть в Подольськіј губ. [4]) В першіј з них крестьане мольатьсьа богу за пана Микиту (Дмитра Бібікова) за те, шчо він јіх „добре бороньаје од прокльатих панів-льахів“, котрих він „зупинив інвантарьами“, — а в другіј росказујетьсьа, јак ці „јвантарі у кухверти поховали“ і јак „становіјі, шчо јіх читали, — подружилисьа з льахами, мов брати рідніјі“. Та ми не дуже то довірьајемо, шчо б ці пісні були записані справди од мужиків: вони зложені способом дуже письменним, а надто кінець другоји. Ось через це, хоч ми ј признајемо, шчо в цих пісньах справди говоритьсьа те, шчо міг думати письменнішчиј крестьанин в правобічних губернијах в 1847—1852 рр., — та все таки, поки шче де небудь јакиј вірниј чоловік не запише од мужиків одміни цих пісень, — ми не радимо дуже покладатись на ці пісні, — ј мајемо резон думати, шчо украјінські крепаки в Россіјі также не звернули великоји уваги ј надіјі ј на бібіковські інвентарі, јак австріјські на цісарські урбаріјі. Тільки ж в усьакім разі з часів бібіковських почалась проповідь серед украјінських мужиків в Россіјі про те, шчо царь стојіть між ними ј јіх ворогами панами. Сам Бібіков писав уже, — шчо крестьане в казенних мајетках, вибавльајучись од поссесорів дьакували цареві, — „шчо він ні за кого не забуваје“, — а панські крестьане, бунтујучись проти панів за інвентарі, казали вже иноді: — „хај буде, јак царь звелів, а не јак пан каже“ [5])

Так тільки через ненависть та недовір до панів далекиј од мужиків і невідомиј јім царь почав ставовитись дльа них законним судьдоју між ними ј панами. Тільки ј така думка ледви пробивалась в мужиків на правому боці Дніпра в 1847 р. Думка ж про те, шчо царь — пријатель мужиків, котриј хоче шчиро увільнити јіх од панів, — розшири-

---

[1]) Шульг., VI. 96—99.

[2]) У Чубинського, Труды Экспедиціи, VII, 230. Порівн. Шульгина, Древн и Нов. Р. 1879, VI, 102.

[3]) Шульгинъ, там же, 101.

[4]) Шульгинъ, Древн. и Н. Р. 1879 VI, 104.

[5]) Там же: 95, 99.

лась дуже серед украјінських мужиків тілько опісльа, перш в Цісаршчині, а потім в Россіјі. В Цісаршчині цьу думку не так зклали собі самі мужики, јак јіјі впустили до них льуде письменні, вивчені в попівських школах.

Галицькі справи 1846 р. показали ј польським панам, і цісарському начальству, шчо треба скасувати паншчину. Пани, бачучи, шчо јак де, то на паншчину можна примушувати крестьан тільки великоју силоју, шче в 1843 р. прохали на сојмі цісарьа, шчоб јім позволено було вибрати раду, котра влагодить крестьанську справу так, „шчоб був в краји спокіј". [1]) Пани б раді були зректись паншчини, — та тільки, звісно, не дурно, а за чинш, або за викуп. 13 апр. 1846 р. цісарь видав закон, по котрому скасовано було даваньньа панам довгих фір, а також *помочі* в жнива (окрім трьохденноји паншчини) ј позволено було жалітись на панів просто в крејсамти, — а 14 декабрьа другиј закон, по котрому сказано було, — шчо, по вільниј умові, пани ј крестьане *можуть* заміньати паншчину ј другі видатки грішми, землеју, чи инакше. [2]) Тут то ј показалось, јаку неправду говорили пани польські в Галичині, коли перше ј потім хвалилисьа, шчо вони раді б були скасувати ј навіть подарувати паншчину, — та буцім то јім не було волі. Ніјаких вільних умов з крестьанами вони в 1847 р. не зробили,—а надто паншчини не подарували. Цісарське начальство теж не зважилось ні на шчо більш рішуче, ніж закони 1846 р.

Поки так стојало діло, — в початку 1848 р. скрізь в західниј Европі почались повстаньньа проти державних урьадів: перше почали ворушитись італьјанці, частина землі котрих (Мілан і Венеција) належала до Цісаршчини; потім 24 февральа французи в Парижі вигнали свого корольа ј виголосили республіку; далі рух начавсьа в Німечині ј Цісаршчині.

Тодішньа ж Цісаршчина була звјазана з Німечиноју ј була власне не одна держава, а кілько держав, котрі були тілько під одним государем, цісарем Австрійським. Государі австрійські колись були тільки кньазьами в невеличкіј німецькіј краји, *Австрији* (навкруги Віднья), та в другіј німецькіј же краји, *Тіролі*. Років пјатсот тому назад німецькі кньазі, почали вибірати собі за цісарів кньазів австрійського. До тих німецьких кньазів прилучались і королі чешські. З часом і *Чешська* краји з *Моравшчиноју* по волі вибрала собі австрійського кньазьа за корольа; теж само зробило ј королевство *Венгерське з Хорватијеју*. Другі краји, — јак напр. італьјанськиј Мілан та Венецију, Галичину та Буковину, кньазі австрійські, котрі все були ј цісарьами німецькими, пригорнули до свого підданства вже військом. В 1804 р. генерал Наполеон, ставши цісарем французським, замірив сь скасувати

---

[1]) Springer, I, 582. Zehlicke, Die politischen und socialen Zustaende Galiziens. Unsere Zeit, 1870, № 20, 532.

[2]) Zehlicke. 536—537. Polnische Revolutionen. 248—249, 259.

німецьке цісарство, — ј тоді ті крајіни, шчо стались підданними кньазів австрійських, зкладено в осібне цісарство, *Австрійське*, а в 1806 р. Цісарство Німецьке скасовано. В 1815 р. государі европејські, прогнавши Наполеона з царства, зібрались на зјізд в Відні ј зложили з крајін колишнього Цісарства Німецького *Спілку Німецьку*, а старшим в ніј признали цісарьа Австрійського. Цьа Спілка держалась аж до 1866 р., поки один з кньазів јіјі, король Пруськиј, побив цісарське військо, — ј примусив цісарьа австрійського виступити з Спілки з усіма јого крајінами, — а скоро потім, в 1871 р., серед віјни німців з французами, — кньазі в крајінах староји німецькоји Спілки, (тільки вже без крајін австрійського цісарьа) згодились признати пруського королья за цісарьа нового Німецького Цісарства.

Таке спільне німецьке царство, тільки вільнішче, хотіли німці зложити шче в 1848 р., — ј через те ј були тоді серед них великі неспокоји ј повстаньньа, — јак дішла до німців чутка про повстаньньа у французів. А шче більші неспокоји ј повстаньньа були в крајінах, підданних австрійському цісареві, — німецьких і не німецьких, — бо в Цісаршчині не було *волі ј рівности* громадськоји, — бо скрізь шче зоставалась паншчина, ј не було ј *волі державноји*: поліција мала право замкнути кожного громадьанина без суду; скрізь, окрім Венгріји, вправльали цісарські урьадники, не питајучи навіть ради громадьан. Рідко тільки скликались по крајінам сојми, — подібні до теперешніх земств в Россіји, — та тільки на ті сојми сходились мајже самі пани та старші попи, — ј подавали вони раду своју тільки в справах крајевих і не дуже важних, — та ј то начальство јіх звичајно не слухало. Не могли громадьане подати один одному своји думки ј через книги ј газети, — бо все, писане до друку, треба було показувати на *цензуру* (догльад) осібним урьадникам. Не було в Цісаршчині ј *волі породноји*, — бо в тих крајінах, де жило по кілька пород, — наприклад јак у Галичині, де живуть дві породи славјанські: польська ј украјінська, або в Чехіји ј Моравшчині, де живуть німці та славјане (чехи), або в Венгріји, де живуть венгри, німці, волохи ј славјане (хорвати з сербами ј словінцьами, словаки, украјінці) не всі породи ј јіхні мови вважались за рівні, — а німці, венгри ј польаки старшували над сусідами ј навјазували јім своју мову в школах, в судах, в віјську. Окрім того італьјанські крајіни, шчо були під цісарем, хотіли зовсім одірвались од Цісаршчини, — а німці хотіли притьагти половину австрійських земель до осібного німецького цісарства, або ј до республіки. От через шчо в Цісаршчині була у 1848 і 1849 р. велика колотнеча та повстаньньа. Серед тији колотнечі льуде добивались волі громадськоји, державноји ј породньоји, — *перше* шчоб була скасована паншчина, — *друге* шчоб цісарське начальство вправльалось не само, а за радоју виборних од усіх крајів послів (депутатів), — та шчоб громадьанам вільно б подавати своју думку печатно, — *третье*, шчоб всі породи ј мови мали рівне право, — а дльа того, шчоб справи державні були

поділені між сојмами кожного краjу j спільноjу радоjу державноjу, так шчоб ніjакіj породі, чи краjіні не було шкоди од других. Та важко було цісарцьам погодитись в цих річах, через те шчо були, — наjбільш між німцьами, венграми, а з славjан між польаками, такі, котрі j згожувались на перші дві думки, — та не годились на третьу, на рівність між усіма породами, — а через те инші славjане готові були вдержати самовольу цісарську, — аби тільки не піддатись самоволі виборних рад німецьких, або венгерських; так і русини ліпше годились зректись од волі державноjі, ніж од волі своjеjі породи j піддатись польакам.

Серед такоjі колотнечі цісарь, примушениj повстаньньам віденських мішчан і академиків (студентів) 11—13 марта 1848 р., згодивсь скликати до Відньа виборну раду з усіх краjін своjіх, — окрім тих, шчо належали до королевства Венгерського, дльа котрих були своjі окремі ради. В ціj віденськіj раді, — котра зібралась в jулі 1848 р., були j виборні од украjінських мужиків з Галичини j Буковини, j jім довелось подавати своjу думку про всі трудні справи, про котрі ми сказали вишче. Про цьу віденську раду, також і про другі справи в Цісаршчині в часи колотнечі 1848—1849 р. в тамошніх украjінців склались і пісні. Шчоб ті пісні j jіх думки про громадські справи можна було ліпше зрозуміти, дльа того нам треба було нагадати все, написане зараз, про всьу Цісаршчину в 1848—1849., та шче треба росказати коротко j про справи тиjеjі частини jіjі, в котріj najбільше живе мужиків украjінців, — то б то Галичини.

Чутка про віденські повстаньньа в марті 1848 р. підживила тут надіjі польаків підновити пробу повстаньньа 1846 р.,—тільки ж польаки тепер боjались, шчоб крестьане j тепер не почали різати панів. Вільнодумнішчі з польських панів і мішчан подали 19 марта намістникові цісарському в Львові, гр. Стадіону, — прошеньньа, в котрому просили, шчоб jім вільно було зібрати з себе оружну сторожу (котра, jак казав один з них, д. Добжанськиj, потрібна проти *„бунтовських крестьан“* і проти ворога Польшчі, Московського цісарьа“)—але порьад з цим просили, шчоб була скасована паншчина, а шчоб крестьане давали панам чинш. [1]) Потім виjавилось шче раз, — шчо пани польські j навіть мішчане хотіли, шчоб панам було заплачено за скасуваньньа паншчини, — бо всі польські виборні (окрім одного) в віденськіj державніj раді подали голоси за таку плату. [2]) В марті ж 1848 пани, боjучись крестьан, поприjіздили в міста; в Львові заложилась польська „Рада Народова“ j тут радились і про те, jак добиватись волі дльа Польшчі та jак бути з паншчиноju. Краківські демократи радили зараз подарувати крестьанам паншчину, — але більша частина панів того не хотіла, — та j прихільнішчі з них до крестьан боjались, шчо крестьане не повірьать jім, а захотьать, шчоб цісарь підтвердив скасуваньньа паншчини своjім законом, а тоді, казали вони, — всьа подьака

---

[1]) Springer, II, 231—232. Polnische Revolutionen, 275—276. 289.
[2]) Springer, II, 419.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

од крестьан переjде на цісарьа, а не на Польшчу. [1]) 6 Апрільа виділ (комитет) сojму требовав од намісника, шчоб позволено було *jому* оголосити скасованьньа паншчини, — а шчо сojм крajевиj (панськиj) поставить умови, на jаких буде те скасувавьньа. [2]) Тілько десьатків з сім-вісім панів подарували сами паншчину своjім крестьанам, — та j то, jак казав гр. Стадіон в державніj раді віденськіj, були задовжені пани, котрі все рівно вже ніjакоjі користи з своjіх маjетків не мали. [3]) Були між панами j демократи, котрі j од шчирого серцьа дарували паншчину, — та крестьане, котрі не бачили доси добра од панів, — не вірили панам, — і ждали закона про скасуваньньа паншчини од когось иншого, а не од панів, — гр. Стадіон каже: ждали од цісарьа. [4]) Тим часом паншчина сама собоjу перестала, — бо в крajіні було неспокіjно: пани j ті, хто хотів повставати за Польшчу, вооружались, — мужики собі збирали сільську сторожу, а в Тарнівшчині навіть арештовували j безоружили панів. Пани тарнівські послали до цісарьа прохати, шчоб скасовано швидче паншчину j шчоб було забезпечено діjсно спокіj в крajу (од крестьан). [5]) В такі часи гр. Стадіон порадив цісарському урьадові в Відні объявити зразу скасуваньньа паншчини. 17 Апрільа 1848 р. виjшов указ міністерськиj про те, шчо з 3 (15) маjа паншчини вже не буде в Галичині. Jак заплатити панам за паншчину, за грунт і за поле крестьанське, — те мусила послі впорьадкувати рада державна. Тим указом зразу поставлено крестьан, і польаків, і русинів, на бік цісарьа, проти польських панів і мішчан. Поруч з тим гр. Стадіон переслав 19 Апрільа цісареві объаву од зjізду письменних галицьких русинів (наjбільш попів), „Руськоjі Ради“ про те, шчо русини (по німецькому die Ruthenen) осібниj народ, jак од москалів (руських, по німецькому die Russen) так і од польаків, — шчо вони частина народу малоруського (Kleinrussen), — або, по нашому, украjінського. [6]) Коли післьа того 26 апрільа почалось польське повстаньньа в Кракові, а потім в ноjабрі повстали польські мішчане j студенти j у Львові, — то крестьане, а надто украjінці, стали jавно проти того повстаньньа, — і значить на ділі за цісарьа. [7]) Скоро післьа того вже не сама ненависть до панів-польаків, а j намова письменних льудеj, німецьких начальників і своjіх попів, почали шче більше привертати думки крестьан русинів до цісарьа, про котрого казано тим крестьанам, шчо то він од себе увільнив jіх од паншчини. Крестьане стали стоjати вже в усьому за цісарськиj урьад і проти jого ворогів, навіть і тоді,

---

[1]) Springer, II, 233.
[2]) Augsburger Allgem. Zeitung, 1848, Beilage, № 166. Записка гр. Стадіона.
[3]) Springer, II, 419,
[4]) Ausgsb. Allg. Z., 1848, 166. B. Polnische Revolutionen, 295.
[5]) Polnische Revolutionen, 289—293.
[6]) Springer, II, 306. Augsb. Allg. Zeitung, 1848, Beilage, 246 (Заjава Руськоjі Ради). Основа, 1862, Апр. Русины въ 1848 году.
[7]) Polnische Revolutionen, 349.

коли вороги цісарського урьаду стојали за справу, котра була не тілько цілком справедлива, а навіть користна ј дльа крестьан, — хоч це не зразу јім можна було бачити. Розјаснити ті дуже переплутані державні справи крестьанам в усіј Цісаршчині, а надто в Галичині, ніхто тоді не вмів, та мало хто ј бравсь до того. Најјаснішче показујетьсьа стан думок крестьан-русинів в ті часи — в тому, јак держали себе јіх виборні в віденськіј думі 1848 р. Коли в думі тіј підньалась розмова про вольу громадську, про скасуваньньа паншчини, — тоді крестьане-русини: Гој, Капушчак і буковинец Боднар говорили дуже добре: јасно росказали, шчо вони терпіли од панів, јак панам не слід платити ні за паншчину, ні за грунти,— требовали перемежуваньньа землі, шчоб не було в панів землі добројі, а в крестьан тільки поганоји ј т. и. [1]) В справі про паншчину ці крестьане-русини јшли дальше всіх вільнодумних послів, напр. мішчан німецьких, з котрих один (Кудлих) першиј почав говорити про цьу справу в державніј раді. А про те русини, — крестьане ј попи, — сіли в державніј думі по середині, проти тих німецьких вільнодумців, — то б то показували, шчо вони стојать за цісарьа, а не за тих, хто својім повстаньньам проти нього були причиноју, через шчо ј державну раду скликано, ј справу про паншчину порушено.

Вільнодумні німецькі городьане могли б перетьагти на свіј бік сельан галицьких, — бо сельане ці не так то вже мало розуміли справу повстаньньа проти цісарського начальства: сельане галицькі, хоч і поважали цісарьа, та думали, шчо повстаньньа віденське поправді вијшло проти панів та негідних чиновників, — а Капушчак навіть просто сказав, — шчо сельане мусьать дьакувать за скасуваньньа паншчини „синам німецького народу, котрі поклали своје житьтьа за мужицькі права“. Та городські німецькі вільнодумці, хоч і плескали Капушчакові за такі слова, — а звичајно держались близче до польських панів, бо ті стојали проти цісарьа, — а над галицькими сельанами навіть сміјались, — замісць того шчоб порозумітись з ними. [2]) Через те ті сельане з усіма својіми думками проти панів і чиновників і зостались на боці цісарьа, а значить і јого чиновників.

Це все, — ненависть до панів-льахів, і зріст прихільности до цісарьа, — јасність думок про справи близькі, господарські, — і темнота думок про справи дальші, державні, — а також те, јак письменні льуде галицькі, попи, не јаснили, а шче затемнили мужицькі думки про громадські справи, — видно ј на пісньах галицьких мужиків з того часу. (1848—1849 р.).

Перш усього самі мужики мусили тоді зложити ось јакі пісеньки:

1. Ој, на горі полукіпки,
На долині копи, —
Вступајтесьа, льашки-панки
Нај гульајуть хлопи! [3])

---

[1]) Springer, II, 420—421. Polnische Revolutionen, 328—332.
[2]) Polnische Revolutionen, 317, 326, 329.
[3]) Запис. Мел. Бучинськиј в Гринівцьах.

2. Бодај панки панували,
Бодај панки жили,
В веретки сьа зодьагали,
В нас хліба просили!
Бодај панки панували,
Бодај панки жили,
Бодај панки при дорозі
Камінчики били;

Бодај панки панували,
Бодај панки жили, —
Бодај панки в Тернополі
Кайдани носили.
Бодај панки панували,
Бодај панки жили,
Бодај панки в Тернополі
Песики водили. [1])

В цих пісньах не видно нічого, окрім радости, шчо тепер пани мусьать давати дорогу хлопам, — та злости проти панів, котрі де јакі біднїјуть без даремнојі паншчини, а де јакі так і сидьать по тьурмах (за повстаньньа). З часом же појавилось в Галичині кілько пісень, в котрих дуже похвальајутсьа цісарь за те, шчо скасував паншчину. Почались ті пісні не серед мужиків, а склали јіх перше письменні льуде, — і тепер цікаве в них најбільше те, јак попереміньували мужики те попівське складаньньа.

Письменні русини в мају 1848 р. заложили першу своју газету „Зоря Галицка“. В № 8 тијеји газети (4 јуньа) напечатані були ось јакі вірші:

1. Прилетѣла зозуленька, тай стала ковати,
Ой щось я вамъ, добри люди, маю повѣдати:
Ой вже гаѣ зеленѣли, я до васъ вертала,
Сѣламъ собѣ въ темнôмъ лѣсѣ, трохымъ спочивала;
Ажъ ту разомъ щось здуднѣло, я ся споглянула;
Якемъ диво обачила, ажемъ ся забула.
А то панщину свобода передъ собовъ гнала,
Загнала ю въ лисы, въ дебры, щобы тамъ пропала,
А за нею женутъ паны, взяли ю просити:
Вертай! Вертай назадъ до насъ; не ма зъ ôдкы житы.
Панщина имъ ôдповѣла: щожъ я тому винна?
Самысьте мя ôдправали; я вамъ була вѣрна.
Не въ той спосôбъ мы съ тобою хтѣли ся розстати,
Мы судили, що тя колысь зновъ будемъ витати!
Мы не вмѣемъ молотити, наши жѣнки жати,
Мы не знали, що такъ тяжко на хлѣбъ працювати,
До кавярнѣ не ма съ чимъ йти, тай чортыка грати,
Бо въ кешени всюда пусто, ôдкыжъ чого взяти?
Зъ арендаря вже не можна бôльше вытягати,
Бо вже на боргъ хлопъ не хоче горѣлонькы браты.

2. Ой ты Зоро Галицькая! якажесь намъ ясна!
Такêсь красно засвѣтила, ажъ панщина згасла.
Хоть такъ ясно засвѣтилась, не всѣ видятъ люди,
Ой суть таки межи нами, що маютъ полуды.
Ой ты Зоро Галицкая! Не свѣти нѣкому,
Тôлько нашêй рускôй справѣ, якъ пôйде до трону.

---

[1]) Запис. П. Білінськиј в Тернопільськім.

До тих віршів приписали видавці таку примітку, шчо мов би то це пісні, котрі написала „поважненька руска невѣста П...а зъ К....“ „Она, — казали далі видавці, — ôдъ часу якъ ся левъ рускый пробудивъ, займае ся поезійовъ русковъ, и то оточена своими внуками, при занятію господарскôмъ, и написала вже зъ десять кавалкôвъ въ дусѣ народнôмъ; пробиваеся въ нихъ чувство утиску и недолѣ народу нашого. Умѣщаемо на той разъ въ „Зорѣ“ два наступающіи кавалкы“. [1])

По всьому видно, шчо нijакоjі такоjі „невѣсти“ не було, — а „пісні“ ті зклав jакиj небудь з близьких до „Зорі“ льудеj. Таких пісень з часом поjавилось в галицьких часописьах шче кілько. Так в „Зорі“ ж в 1849 р. № 25 напечатана вірша „Горѣлочка “ з таким початком:

Прилетѣла зозуленька тай стала кувати,
Ой часъ, льуде, горѣвчище пити перестати...

Бачите, галицькі письменні льуде попівськоjі школи, — так jак і пани, вважали мужиків за лінивих і пjаниць, і коли скасована була панщина, то перш усього бojались, шчоб мужики не почали „перевернувшись лежать“ та не позасідали „по корчмам“. [2])

От через те jак раз у ті часи, коли цісарськиj указ 17 апр. 1848 р. і устава державноjі ради 7 сентьабрьа тільки скасували панщину, а одклали справу сплати панам за панщину j справу сплати мужикам за ліси j пасовиска на далі, — на краjеві сojми j урьади, — галицькі письменні льуде не так поjасньали крестьанам оці важні справи,—котрі потім вправлено було зовсім не користно дльа мужиків, — jак намовльали jіх дьакувати j служити „трону“, та молитись, та „тверезитись“. [3]) В „Галичанинѣ“ напечатана була пісньа, про котру ми теж думаjемо, шчо jеjі спершу склав письменниj чоловік: пісньа та з початку дуже поплутана, — так jак би jіjі хто неписьменниj всилувавсь росказати за письменними, та не зрозумів; а в кінці стоjіть хвала цісареві j навіть jого сімjі, — та шче стоjіть доволі недоладу:

Ой даj, боже, здоровjечко нашему цареві,
Шчо дав полекшиночку нашому краjеві.
А даj боже, здоровjечко і нашіj царівні
Ой та же нас ізробила з панами на рівні. [4])

---

[1]) В статьті „Русины въ 1848 году“, присланніj з Галичини в „Основу“ (1862, Апр.) вже говоритьсьа, шчо ці два „стихотворенія“ зложені „народомъ“ (стор. 6).

[2]) Дивись виписку з „Зорі“ в статьті „Русины въ 1848 г.“ (Основа, 1862, Апр. 6) порівньаj з словами попа Струтинтького, шчо приведені вишче.

[3]) За панщину пани в Галичині дістали 90.000,000 ренських, — а за ліси j пасовиска пани мусили заплатити крестьанам до смішного мало. (напр. по 75 краjцарів в рік за деревньу j дрова!!) Zehlike, Unsere Zeit, 1870, N⁰ 12. 821. Основа. 1862, Маj. Объ отношеніяхъ галицкихъ русиновъ къ сосѣдямъ. 67. Треба додати, шчо право, по котрому тільки пани можуть держати шинки в Галичині зосталось і доси, jак за часи панщчини, против закону віденськоjі ради 7 сент. 1848 р.

[4]) Галичанинъ. Литерат. Сборникъ, кн. I, вип. II, 1862. 19—20. Кінець цеjі пісні, приставлениj jак початок пісні про зозульу, вмішченоjі галицьким вченим в статьтьу „Объ отношеніяхъ галицкихъ русиновъ къ сосѣдямъ“, Основа, 1862, Маj, 70—71.

Всьа цьа пісньа видаје так, јак мов би хто всилувавсь звести справу скасуваньньа паншчини цісарем в 1848 р. з законами Јосипа II ј јого матері.

От ці вірші про зозульу, шчо кује вольу, про „Зорьу Галицькују“ ј трон цісарськиј, про тверезість, про подьаку цареві ј јого сімјі, — ці вірші, котрі письменні льуде стали ширити серед крестьан, — справди вжились серед мужиків галицьких; јіх перејмали письменні мужики, а надто вислужені салдати, котрі, јак льуде, шчо бачили світа, висунулись на верх в часи рухів 1848—1849, ј котрих шче в війську привчали до думки про цісарьа, а тут шче цісарь саме перед тим, в 1845 р., вменшив строк војськовоји служби. З часом ці вірші серед мужиків пустили од себе нові парослі, — так, шчо вже тепер јіх можна записати справди од мужиків.

Напечатано мужицьких переробок оцих пісень три з Галичини, дві з Буковини, одна з Венгріјі (?) [1]) та в нас јесть шче рукописних дві з Галичини ј одна з Венгріјі. [2]) В усіх јіх чимало плутанини; видно, шчо неписьменні льуде не могли вправитись з чудненькими образами зозулі, котра кује про вольу, ј паншчини, котра тіка од панів, — а також видно, шчо крестьане всилувались оживити пісньу образами справжньоји својеји паншчини ј панського з ними поступованьньа. В дејаких мужицьких примірах пісні про зозульу росказујетьсьа чимало про панів, економів, про податки јім, подібно до зведених вже вишче пісень; иноді росказујетьсьа про це ј не врьад з піснеју про зозульу; — в других подьака цісареві ј јого сімјі теж оживльајетьсьа вирахуваньньам, од чого власне вибавились мужики:

Просіть бога молодиці,
Та ј коло каплиці, —
Шчо вам цісар подарував
Тьижкі робітниці.

Просіть бога, мододиці,
Та ј коло фігури,
Шчо вам цісар подарував
Покладки (јајцьа під квочку) та ј кури.[3]

або:

Ој дај, боже, здоровјечко
Ј царевому роду:

Нема уже нам паншчини,
Нема і худобі. [4])

Видно, шчо в мужиків најживішчими були спомини про всьакі картини паншчини, — ј шчо тілько злість на панів та свіжа новина про вольу од паншчини примусила јіх дьакувати цісареві ј јого родові, — а зовсім не јакі небудь думки про безпремінну потребу цісарьа в державі, — котрі мали письменні льуде попівськоји школи. Так само ј у буковинськіј пісні про державну раду 1848 р., — хоч і видно велику пошану до цісарьа, — та все таки не видно думки ні про јакі державні

---

[1]) Основа, 1862, Мај, 70—71, Головацьк. III, 205—212. Купчанко, 559—561. Ми не певні, шчо б усі приміри д. Головацького, а також тој, шчо надруковано в „Основі“, були справди записані од мужиків.

[2]) Одна записана д. Мелітоном Бучинським, в Гринівцьах; друга д. Н. Н.; третьа, з Венгріјі зап. д. Рівтіјем.

[3]) Прим. д. М. Бучинського ј Купчанка, № 322.

[4]) Прим. Купчанка, № 321.

справи, окрім про скасуваньньа паншчини. Хто цікавиј, хај прочита ту пісньу, — про вибор до ради ј про саму раду, — в збірці д. Купчанка, — а ми тут приведемо тільки кінець јіјі, — починајучи з розмови двох виборних мужиків: Рижки ј Кобилиці:

Зіјшовсь Рижка з Кобилицев,
Взьали дорожити;
— „Шчо будем ми, Кобилице,
В Відні говорити?
Шчо будем ми, Кобилице,
В Відні та ј гадати?“
— То треба би перед царем
Правду всьу сказати. —
Јак пријшли вони до Відні
Та взьали казати,
А виходе пан монарха,
Письмо взьав читати.
Виходе пан монарха,
Письмо взьав читати:
— „Кажіт, льуде, правду вірну,
Бо мете присьагати“.
Відколи Іван Рижка
Присьаг перед царем, —
Від тогди за паншчину
Хрести сьа поклали... [1])

Така виключна думка про своју громадську, господарську справу доводила украјінських мужиків 1848 р. до того, шчо вони розуміли ту справу ліпше, ніж хто другиј,—та тілько недостаток науки про инші, дальші, справи, про справи державні, не дав јім розуміти, шчо була своја „правда“ ј у тих, котрі јшли ј проти „монархи“, — в тім числі ј у польаків, — а складаньньа надіјі на монарху не дало мужикам стати на своји ноги ј повернути ј справу господарську ліпше, ніж јіјі поставив потім цісарськиј урьад. Пісні з 1849 р. вже показујуть, шчо мужики украјінці, а надто војаки, бажали недоброго „льашкам панкам“ не тільки за те, шчо ті мучили јіх паншчиноју, — а ј за те, шчо вони „зрадили цісарьа“. Така напр. пісньа, котра, певно, зложена була в ті часи, јак в 1849 р. попід Карпатами стојала сторожа проти того польського полку, котриј пристав до повстаньньа венгерців. Це пісньа стара, шче з часів татарських, — та тепер јіјі перероблено на новиј лад:

В чистім полі береза стојала,
На березі зозульа кувала:
— „Чом, березо, біла, не зелена?“—
— „Јак ја мају зеленоју бути?
Підо мноју стојали рекрути,
Шабельками гільа обтесали,
До мајора дрібниј лист писали:
— „Ти мајоре, пане, ти наш капітане,
Пусти нас в ліс за льашками,
Бо ті льашки зрадливіјі льуде,
Зрадили цісарьа,—шибеницьа буде. [2])

По такіј же дорозі почав було јти зріст думок про ворогів цісарьа ј серед украјінців в Венгріјі. — Тут теж стрілись в один час справа про скасуваньньа паншчини, повстаньньа венгерців проти цісарьа за своји державну ј породньу вольу ј зневага јіх до волі невенгерських пород.

---

[1]) Купчанка, 557—559. В Буковині справди паншчина скасована вже післьа закону ради державноји, 7 сент. 1848 р.

[2]) Головацьк., III, 94. Старі приміри в Антоновича ј Драгоманова, I, № 24. Слова: „льашки — зрадливіјі льуде“ здибујемо шче в пісньах гајдамацького часу XVIII ст. (Пісньа про *Рејментарьа* ј гајдамак, зап. д. Јак Новицьким. На Дніпрові Пороги. Зоря 1880, 215). Ми мајемо шче чотирі приміри пісні про „рекрутів і зрадливих льашків“, записані д. М. Бучинським в 1871 р. — тільки в них уже забуто про цісарьа, — а льашки зраджујуть „жовніра“ ј навіть „дівчину“.

В Венгріјі держалась шче стара *устава* (констітуціја), по котріј пани ј попи збірались на ради по повітах (по тамошньому комітатах) і до всього королевства. Цісарі старались, јак можно, не часто зкликати спільні ради, — а все таки на тих радах і на комітатських венгри подавали думку про державні справи ј не раз требовали більшоји волі дльа печатного слова ј не раз вказували цісареві недоладниј урьад јого чиновників. Тільки венгерські ради дуже опірались проти того, шчоб пани платили податки нарівні з мішчанами ј крестьанами, а також проти того, шчоб вменшити панське право над крестьанами ј полегчити паншчину ј податки крестьанські, — јак того хотів і цісарськиј урьад, і дејакі вільнодумнішчі пани. Крестьане не раз піднімались протів панів, — напр. в 1831 р. в Шаришськім (Saros) комітаті, де крестьане, — словаки ј украјінці, перебили багато панів за те, шчо мов би то пани трујать колодьазі ј роспускајуть холеру. [1]) В 1833 р. урьад покликав раду венгерську дати дејакі вільготи крестьанам, і насилу за два роки рада згодилась на невеличкі вільготи, з котрих најважнішчі були ті, шчо дідич уже переставав бути ј судьдьоју над крестьанами ј не міг арештовувати крестьан. [2]) З 1833 року венгерські ради почали настојувати на тому, шчоб в усіх урьадах держались мови не латинськоји, јак перше, — а венгерськоји, — а на мови славјанські ј волошську не хотіли зважити. Через це все ні в крестьан, ні в письменних славјан і волохів не було прихильности до вільнодумства венгерських панів проти цісарьа.

Звістки про повстаньньа 1848 р. в Італіји, Франціји ј у Відні застали в Венгріји раду, — котра зібралась шче в 1847 р. Рада венгерська з 3 до 15 Марцьа потребовала од цісарьа, шчоб у перед јого міністри одповідались перед радоју: — складали јіј роспoлог грошевиј, і всьаких справ, — шчоб рада могла ставити јіх до суду. Далі рада потребовала нових вольностів: рівности всіх вір, шчоб вільно було печатати без цензури, шчоб цісарь скликав шчо року раду. [3])

Трохи з годом рада венгерська поклала, шчоб в усіх урьадах і школах вживалась мова венгерська, шчоб усі землі, котрими колись урьадкували королі венгерські (напр. Трансільваніја, або Семигороди, — де најбільш живе волохів, — Војенна Грьаницьа, де живуть серби, — Далматіја, теж сербська земльа, Хорватіја, — де живуть теж серби, тільки римськоји церкви, — ј де тільки частина панів венгри) — були поставлені просто під урьад ради венгерськоји з јіјі міністрами. Це не подобалось волохам, сербам і иншим славјанам, котрі требовали ј собі таких же вольностів, јаких собі хотіли венгри. Серби ј хорвати

---

[1]) Louis Léger. Histoire de l'Autriche-Hongrie, 479. Biedermann. Die Ungar. Ruthenen, II, 110. Про стан венгерських крестьан до 1833 р. див. Litter. Berichte aus Ungarn, Hunfalvy, I, 159—161. Die Entwickel.—Gesch. der Reformideen in Ungarn).

[2]) L. Léger, 479.

[3]) Там же, 517.

зібрали військо, — шчоб силоју добиватись вольностів од венгерського урьаду ј воліли мати діло з цісарем, ніж з венгерськоју радоју.

Венгерська рада поклала 6 јуньа скасувати паншчину ј признати за крестьанами ту землью, котра була записана за ними по урбарійам і за котру вони мусили доси робити паншчину, — та тілько за те пани мусили дістати гроші з державного скарбу. [1]) А скарб тој складајетьсьа ні з чого иншого, јак з податків, најбільше од тих же крестьан.

Коли урьад цісарськиј не погодивсь з венгерськоју радоју, — і через те почалась війна між радоју ј цісарем, — то славјанські письменні льуде ј војаки стали за цісарьа, — а крестьанам теж нічого було ставати за венгерську раду. Вже коли хорватське військо увійшло в Венгрију, — венгерець Перчель казав у венгерськіј раді, — шчоб паншчину подарувати крестьанам безплатно, — та најголовнішчиј тоді міністер венгерськиј Кошут виступив проти того ј порадив дати панам поміч од скарбу 15 мильјонів ренських (15 сентьабрьа 1848), — а крестьанам подаровано тілько десьатину вина, котру вони доти мусили давати на панів з својіх виноградників. [2]) Потім, коли венгерським повстанцьам приjшлось шче труднішче, то Кошут згожувавсьа подарувати крестьанам паншчину, [3]) — а коли в Венгрију на поміч цісареві прислав своје військо россіјськиј царь Миколај I, то Кошут з товаришами видали закон, шчо ј не венгерські породи ј мови матимуть вольу ј рівне право з венгерськими. [4]) Та це все вже було дуже пізно. Венгерські повстанці мусили в августі ј сентьабрі 1849 р. покласти оружьжьа перед москальами, — а потім цісарь скасував всі нові ј старі венгерські вольности ј поставив над Венгріјеју својіх урьадників, — најбільше німців. Знов вернули собі своју вольу венгри вже аж в 1867 р., умовившись з німецьким цісарським урьадом, післьа війни јого з Прусіјеју.

Це все, шчо робилось в Венгріji в 1849 р. зоставалось доволі темним дльа тамошніх крестьан украјінців. Письменних льудеј між венгерськими украјінцьами не було, окрім попів та кількох урьадників, — та вони, јак і венгерські пани, дуже гордували мужиками, ј шчоб менше встидатись перед венгерськими панами, — видумували собі великопанські родини то дома, — то в старіј Литві з Польшчеју, то в Московшчині. [5]) І доси попи в Мукачевськіј крајіні стидьатьсьа говорити „по мужицькому“, „языкомъ слугъ“, і говорьать по венгерському, — або, де хто, — по латинському, або такоју мовоју, мішаноју з цер-

---

[1]) Там же; — Iranyi et Chassin, Histoire politique de la révolution hongroise 1847—1849. 285, 99—100.

[2]) Springer. II, 520.

[3]) Rogge, Oesterreich von Vilàgas bis zur Gegenwart. I. 148.

[4]) Springer. II, 751. Iranyi et Chassin, I 357—360.

[5]) Поши Бачинські виводили себе од литовських кньазів, — піп Духнович — од кньазів Черкаських з Москви, урьадник Добрьанськиј од старинного волошського вельможного пана ј т. д. Biedermann, Die Ungarischen Ruthenen. II, 54—55. Бесѣда 1871, VI. Матиссовъ. Движеніе народной жизни въ Угорской Руси, 229.

ковноjі, московськоjі, украjінськоjі j угорськоjі, шчо j розібрати трудно, — і вони цьу мову звуть „настоjашчим руським jазиком“ — т. j. панським, а не мужицьким. Jак почалось венгерське повстаньньа, то багато попів в Мукачевськіj країні з архиjереjем jіхнім, Поповичем, стали за венгерців, — а потім, jак приjшли москалі j став брати гору цісарь, то урьадник-русин, Добрьанськиj одвернув Поповича од Кошута до цісарьа. [1]) Тим льудім, котрі встидались того, шчо „руськиj народ“ в Венгріjі самі тільки мужики, — так мило було побачити „руських“ панів і начальників в віjську московському, шчо вони зовсім прихилились до думки, шчо венгерські русини — все одно, шчо москалі, — j вони почали всі лаjати Кошута, котрого били ті москалі, — j хвалили царьа московського j jого приjателька, цісарьа. Дejакі з урьадників русинів посунулись далеко в гору по службі в ті часи, jак цісарське начальство вправлялось в Венгріjі без ради краjевоjі, j стали губернаторами в країнах, де живуть русини (в Ужгороді, в Марамароші). Під jіх урьадом зкінчилась і справа крестьанська, так шчо панам, — котрі не дуже то раді були повстаньньу Кошутівців і котрих цісарь хотів шче прихилити до себе, — державниj скарб заплатив за паншчину од 300 до 700 реньських за крестьанськиj двір з полем і по 50 за двір без польа. [2]) Крестьане зразу цього не замітили, — бо вони зразу мов би то j не платили грошеj за скасуваньньа паншчини, — а на ділі, звісно, більша частина плати пішла просто од них. Письменні ж льуде jіх навчали, шчо вони мусьать шче дьакувати цісареві, — котриj мов би то скасував паншчину, через те, шчо він дуже льубить народ. Чутка про те, шчо j вороги цісарьа, кошутівці, хотіли скасувати паншчину не згірше цісарьа, — навіть і не дійшла до мужиків славjанських в Венгріjі. Це добра наука на подібні случаjі: коли хто, а надто з панів, та шче з чужоjі, пануjучоjі породи, — хоче прихилити до себе кого другого, а надто мужиків, та шче j чужоjі, підбитоjі породи, — то мусить починати робити добро дльа них не саме тоді, jак треба од них помочи, а надто не тоді, jак треба jім повставати проти готового урьаду та лити своjу кров, шчоб закладати все таки чужиj урьад, — а далеко зарані; треба повстанцьам робити це добро просто дльа добра мужиків, — а не дльа своjеjі користи, — то тоді може мужики j повірьать повстанцьам, — а инакше мужики по меншіj мірі не поворушатьсьа, — а частішче всього стануть проти повстанців, за готовиj урьад, коли він хоч трошки заходитьсьа коло них.

Це ми бачили на пісньах галицьких, — це видно, j на пісньах русинів венгерських — хоч і не так jасно, — бо письменні льуде серед русинів венгерських далеко менше ходили коло мужиків, ніж галичане,

---

[1]) Irányi et Chassin, I, 311. Бесѣда, VI, 232 234.

[2]) Rogge, I, 148—149. Czoernig, Oesterreichs Neugestaltung. 1848—1858. 494. Про те, jак мало крестьан дістало поле j навіть двори в украjінських комитатах в Венгріjі, див. у Biedermann, II, 107, примітка.

ј далеко менше розмовльали з ними про громадські справи, навіть про цісарськиј урьад.

Шчоб одборонитись од віјська цісарського, сербів та хорватів,—Кошут збірав віјсько з усіх крајін Венгріјі, — в тім числі ј з русинів. Војаки русини зараз же перевернули на Кошута пісньу, котру давно вже співали про цісарьа:

Сидить Кошут, сидить
На високіј драбині:
Пише листи, пише,
По угерськіј крајіні.

Кошуте, Кошуте,
На шчо нас вербујеш?
Мало мајеш пеньазі,
Чим нас прогодујеш?

Ци на жалость, на жалость,
Ци на велькі зармуток;
Шкода, боже, шкода,
Сесь Кошутів вербунок!

Шкода, боже, шкода
І Кошута самого,
Шчо він утьок, утьок
Із орсаку (царства) свујого.[1])

З ціјеји пісні видно, шчо мужикам украјінцьам Кошут був все одно, шчо ј цісарь, — льуде чужі, од котрих іде однаково „жалість та зармуток". Це власне *одна тільки* украјінська пісньа, записана в Венгріјі про крајеві справи 1848—1849.

Письменні льуде ј тут постарались внести серед мужиків думку про цісарьа, јак про прихильника мужиків проти панів-венгрів і підбивали јіх правити служби церковні навіть за цісарову Марију Терезију.[2]) Тільки ж у Венгерськіј Украјіні письменні льуде не спускались до того, шчоб складати дльа мужиків вірші, чи пісні мужицькоју мовоју, — ј через те там і не здибујемо пісень, подібних до тих, јакі бачимо в Галичині, — окрім пісні про зозульу.[3]) За те *чимало пісень про Кошута ј цісарьа записано на галицькім боці Карпатськпх гір*, — де в 1849 р. од цісарьа було звелено збіратись усім дорослим льудьам в поспільне рушеньньа (Landsturm) стерегти проходи через гори, шчоб через них не прорвалось віјсько венгерсько-польське в Галичину. Треба зважити також і на те, шчо між віјськом, котре војувалось з венграми в 1849 р., було кілько полків галицьких, і між ними Пармськиј.[4]) Рівньајучи з цих пісень ті, котрі були напечатані (в „Галичанинѣ" ј у д. Головацького) з тими, шчо ми мајемо в рукописьах, видно, шчо спершу ті пісні були зложені письменними льудьми, — перші навіть дльа салдат, — а потім уже вжились серед мужиків і попереміньувались серед них.

Одна з тих пісень, ранішче других напечатана,[5]) починајетьсьа так:

„Загадала Италіја кесарика вбити, —

---

[1]) Головацьк., III, 132. Порівн. про цісарьа, там же. 112.

[2]) Biedermann, II, 103.

[3]) У нас рукопись д. Ревтіја. У Голов. напечатано кілько віршів мішаноји мови з 1849—1867 р. між пісньами венгерських русинів, та наврьад, шчоб мужики співали јіх. (III, 257—262).

[4]) Polnische Revolutionen, 353, 362—368.

[5]) Галичанинъ. 1862, I, II, 20.

і далі хвалить Радецкого, генерала, котриј всмирив повстаньньа італьјанців, росказује про те, јак цісарь був в Кромеріжі, — (малому місці в Моравшчині, куди цісарь перејіхав з вільнодумного Відньа), про те, јак він прохав помочи в Москальа, јак „москаль Микола“ взьав венгерське місто Коморн і звојував Кошута. Видно по всьому, шчо пісньу складав зовсім письменниј чоловік, котриј підлажувавсь до простих салдат. В чотирьох рукописних одмінах цеји пісні, котрі ми мајемо [1]) назвиська міст перекручені, — ј замість венгрів, ставльатьсьа мајже скрізь „польаченьки“, або ј „турки“, — а в одному вже не цісарь просить помочи в Москальа, а Москаль у цісарьа. Видно, шчо мужики ніјак не могли вдержати в памјати мало цікавих дльа них державних справ. А шче одна пісенька, — котра, јавно, склалась між мужиками з шматка цеји письменноји пісні, — всьа справа росказујетьсьа вже ось јак:

Обложили канонами
Відньу до окола;
Ніхто јеји не розібје,
Лиш москаль Никола.
— „Цісарику молоденькиј,
Не хочем сьі бити,
Лише позволь в Галіціјі,
Паншчину робити.“ —
— Не журітьсьа, польаченьки
Јакось то-то буде;
Та поки гір та камінья —
Паншчини не буде. [2])

Видно, шчо мужики, шчоб хоч јак небудь вијаснити темну дльа них справу ј прилагодити внесену до них думку про цісарьа, јак про јіхнього добродіјника, — поставили, замісць венгрів, польаків і заставили јіх битись з цісарем — за паншчину!!

В д. Головацького напечатано шче дві пісні, котрі јавно причепльујутьсьа до поспільного рушеньньа 1849 р. [3]) З них видно, шчо јак де, мужики, засмучені неспокојами в крајіні та мором (холероју) дуже не раді були поспільному обовјазку бути војаками ј страхались шчо „царь народ вигубит, шьо ј душі не лишит“. Письменні льуде попівськоји школи хотіли пісньами навчити мужиків, шчо тепер наступила „тисьача Петрова“, шчо смерть посилајетьсьа од бога за гріхи, — а шчо цісарь бере мало житьтьа, — „от јак би вовк одно јарча з шестьдесьати“, — а також навчити, шчоб горілки не пили, бо заборонив папа з Риму, — ј жінок не били, бо „від жандармів кара“. [4]) В одну пісньу приліплено подьаку цареві за те, шчо паншчину подарував, — а одна вмовльа льудеј, шчоб не бојались податків цареві:

Ми урбаріју подајмо, оплату худобну,
Грунт і хату оплатим, та ј сидім при дому, —
От тілько нам від тісарьа царського побору!

---

[1]) Записали: один д. Тит Ревакович в Дорогобичу, три д. М. Бучинськиј (два в Гринівцьах і один в Кутишчах).

[2]) Запис. д. М. Бучинськиј в Гринівцьах, в 1868 р.

[3]) Кн. II, 461—463, III, 40—42.

[4]) Друга пісньа, (Голов. III, 40—42) јавно зліплена з двох, коли не з трьох, — певно, письменними льудьми зложених. Кінець јеји (проти горілки ј за жінок) взьатиј з осібноји пісні, напечатаноји в д. Головацького ж, II, 464.

Дві рукописні пісні, котрі ми мајемо, [1]) підходьать до цих пісень, тільки в них шче більш поплутано; в одній венгер перемінивсь на турка, а в другій льуде „православні“ перемінено в „преславні“.

Шче дві пісні дуже подібні одна до одноји, [2]) — росказујуть про віјну цісарьа ј Москальа з Венгром та Польаком, — і дьакујуть цісареві за скасуваньньа паншчини, — беручи слова з звісноји нам пісні:

Просім бога за цісарьа
У сьватоји матки,
Шчо нам цісарь подарував
Паншчину ј податки.

Просім бога за цісарьа
В сьватоји фігури.
Шчо нам цісарь подарував
Прьижу, јајці ј кури.

На решті ми мајемо шче одну, довгу (192 вірша) ј дуже інтересну пісньу, записану д. М. Бучинським в Космачі. В пісьні ціј збилось до купи кілько пісень з часів скасуваньньа крепацтва та польского ј венгерського повстаньньа. Починајетьсьа вона, јак војацька пісьньа, з думки „чому жовнір не женитьсьа?“, — „бо царь не пускаје,“ — ј далі нагадује про віјну цісарьа з Турчином (Венгром), назива полк Парму, — ј ось јак росказује про повстаньньа в Відні (в октьабрі 1848 р.) про переміну цісарьа (старіј Фердінанд I зріксьа цісарства 2 декабрьа 1848, також зріксьа ј брат јого ј наслідник, Франц-Карл, а цісарем став 18-літніј син Франца-Карла Франц-Јосип) ј про венгерське повстаньньа:

Ој наш цісарь в Відни сидит
Нічого не знаје,
А студенти з польаками,
Нешчістье кохају. (ть)
Пријшли ж вони ба ј до Відньа
Взьили та ј казати:
— Ој, мусиш сьи, наш монархо,
В письмі підписати,
Ој, мусиш сьи підписати,
Печьитку прибити,
Бо јак нам сьи не підпишеш,
Та ј будем тье бити. —
А наш цісарь молоденькиј (?)
Того ж не бојавсьи,
А студентам з польаками
Не підписувавсьи
Пише цісарь та до брата:
— „Шчо, брате, робити?

Хотьат студенти з польачками
Хотьат Польшчу взьити“.
А брат јему відписује,
Шчо: „ја в тім не знају,
Мају сина Остафіјка, (Франца Јосипа)
Шчасливого мају.
Не далеко, каже, сидит,
А в місті Парижу (Кромерижу)
Ј а він маје на серденьку
Великују грижу.
Ј а не того грижу маје,
Шчо не ма шчо јісти,
Ј але того Венгра бити,
Не ма коли сісти.“
Ји шчо јісти, ји шчо пити,
Не пријмаје трунок,
Пише цісарь до Маскальа:
— Ходи на ратунок.

Далі пісньа росказује, јак Москаль взьав „Коморньу“, јак “цісарь

---

[1]) Одну записала д. Бородајкевичева, в Ріжні, а другу д. М. Бучинськиј в Космачі, (в косівському повіті).

[2]) Одна напечатана в д. Головацького, II, 460—461; друга рукописна, запис. д. Бородајкевичовоју в Ріжні.

молоденькиј вступив до Тіролі“, јак Кошута побито, — та потім про віденську державну раду:

Јак зіјшлисьа цісарики,
Взьили говорити,
Та: „јак би то бідним хлопам
Панщчину ујмити?

По цьому јдуть звісні нам вже подьаки цісареві ј јого родині за скасуваньньа панщчини ј накази молитись за нього богу. Тут пісньа спомина панщчину ј податки на панів:

Не мав ја сьи, пане брате,
Јак богу молити,
Не міг ја сьи, вражим льахам
Нігди доробити.
Геј, робив ја панщчиночку
Сто двацїть день, три дни, —
Доки ж то ја та відбуду,
Товчу своји злидні
Ој, дав же ја а присипку
Три кірці з комори,
А десьиту ж, брате, вівцьу
А двацїті бжоли,
Платив грішми роківщчину
За товар, за воли,
За покладки, за безроги, —
(Сором мьи казати!) —
Ј а шче тото вражі льахи
Не хтьат дарувати!

Згадавши так про недавніј час панського права, пісньа зверта на звісну вже нам картину послуги панам і в свьато:

Ватамани з польовими
До рахунку гоньи...
А в недільу ба ј рапенько
У церковцьах дзвоньи,
Јак јдеш, брате, до рахунку,
Бери ж, брате, курку,
Јак не береш, брате, курку,
Не мајеш рахунку.
Ја прихожу та ј до дому,
Жінка сьи питаје:
—„Ци ж богато ременти (недодачі)
Пан сьи вспоминаје?“
Ој, ја жінці не росказав,
Лишень сів на лаві, —
Прибігаје ба ј окоман:
— Десь пођидеш з паном!
— „Не мају ти, жінко моја,
Коли росказати,
Давај хліба до торбини
Та ј хоть пів бокати!“ [1]) —
Веду коні та ј до двора,
Окоман на брамі
Стојіт, буком вімахује,
Клине мојіј мамі.
А ја шьипку із головки,
Зниженька вклонивсьи,
А він мене за чуприну!
Даремне набивсьи.
Аби ми сьи, милиј боже,
Земльи розступила,
За шчо ж мене льашовина
В неділеньку била!
Бодај же ви, вражі льахи,
Гонору не мали, —
Шчо ви мене в неділеньку
Так тьижко вкарали!
Ој, будете, вражі льахи,
У грубах палити,
А ми будем, прості хлопи,
От на хліб робити,
Котрі хлопци молоденькі,
Цісарьу служити.

Пісньа закінчајетьсьа картиноју „зозуленьки“, котра заносить панщчиночку за Дунај, за море“ і т. д.

Видно, шчо прості льуде всилувались оживити вірші, котрі напус-

---

[1]) Боката — шматок; од італьјанського: bocca, — рот; boccata — частина, шчо ротом вхопити. Зајшло з волошського.

кали до них письменні ј салдати, — оживити тим, шчо простим було најцікавішче, — споминном про паншчину ј про справи господарські. До тих справ тільки ј можна було причепити в простих украјінців думку про царьа, чи цісарьа, — без котрої могли би ј обіјтись ті украјінці, коли б було јіхні письменні льуде сами ліпше розуміли державні ј господарські справи та пояснили ј простим, шчо дльа них цісарь, чи царь зовсім не потрібні.

Скоро прості льуде в Галичині сами почали гіркоју пробоју доходити до думки, шчо цісарь з јого законами та урьадниками зовсім не такі добродіјники дльа них, јак јіх навчали. Так цісарськиј патент про ліси зоставив громади мајже зовсім без лісів, котрі патент признав державними ј панськими навіть на земльах, шчо записані були за крестьанами. Д. Головацькиј росказује, шчо коли цеј патент објавльали в Гуцульшчині, — то один мужик сказав німцеві урьадникові: „Јак же, пане комісару? Коли моја земльа, то ј ліс міј, шчо на мојіј землі виріс. То вже так бог дав. А то пријшло би на тоје, шчо голова моја, а чуприна, шчо на мојіј голові виросла, не моја. Јак же то може бути?“ — Хитриј урьадник догадавсьа: — „А ось, каже, ја тобі покажу, шчо голова моја, а волосьсьа не моје!“ — та ј зньав свіј парук: — Так і цісарськиј патент каже: земльа твоја, а ліс панськиј! — „*А, нехај же вас нечистиј візьме з вашими патентами!*“ — одповів з огидоју мужик. [1]) В Галичині, јак і в Россіјськіј Украјіні, мужики вважајуть ліс громадськоју власністьу, [2]) — і через те ті часи, коли в Галичині цісарські урьадники порьадкували на користь держави ј панів справу лісів і пасовисків, — були јак раз добрі, шчоб вијаснити мужикам правду про цісарськиј урьад і показати јім, шчо не треба ні на кого надіјатись, јак на самих себе, — та письменні галичане саме тоді најбільше навчали мужиків дьакувати цісарьа ј на јого складати всьу надіју. З часом цьа надіја дуже вслабла серед цісарських украјінців, — та серед них все ж зосталась звичка ждати поліпшаньньа свого житьтьа не од самих себе, а од јакогось побічного пана над панами, царьа, коли не австріјського, то московського, руського, — або ј хто јого зна јакого. Так ми сами чули од мужиків в 1875 р., јіздьачи по Карпатам, шчо скоро „вступить царь московськиј“, — або „восточниј“ — або „јакијсь царь“, і буде земльу порівно ділить. [3]) Така надіја вже не маје нічого спільного з тим “вірнопідданством“

---

[1]) Голов. назв. книга; I, 703, прим.

[2]) Zehlicke, Unsere Zeit. 1870. № 12, 544. Чубинськиј, Очеркъ народныхъ юридическихъ обычаевъ и понятій въ Малороссіи. Записки И. Р. Геогр. Общ., Отд. Этнографіи, II. 681. 701. Подібно в польаків: Kolberg. Lud. Serja V. 118, X. 152. Zbior wiadomosci do antropol. krajow. II, 25.

[3]) Д. Павлику оповідав один сельанин в Косівськім повіті в часи віјни Россіјі з Туречиноју, шчо московськиј царь обіцьа, побивши Турка, пријти ділити всьу земльу в Цісаршчину, — так цісарь, почувши те, сам сказав, шчо „відбере все від папів і жидів і розділить помежи хлопів по рівніј пацці“. Громадськиј Друг, I, 55.

до голови держави, про котре росказуjуть за своjіх мужиків письменні галицькі русини, — j побік з неjу держутьсьа наjпротидержавнішчі думки j такі ж пісні, — котрі ми приведемо далі. — А тепер погльаньмо на прихильні до царьа пісні в Украjіні Россіjській.

Тут такі пісні поjавились тільки післьа 1863 року і тільки на правім боці Дніпра, тоді jак і там зіjшлось до купи: повстаньньа панів проти царьа, скасуваньньа паншчини именем царьа j проповідь за нього письменних льудеj.

В 1861 р. 19 февральа було скасовано в Россіjі крепацтво. Крестьане стали вільними j на них одписувались хати j частина польа, а вони за те могли, по згоді з паном, одробльати паншчиноjу по закону (по Положеніjу), чи платити чинш, чи пристати „на викуп". Jак приставали на викуп, — то державниj скарб платив панові білетами, — а крестьане мусили сплачувати ті білети вже в скарб сорок девjать років. Дворовим зовсім не давалось ні хати, ні польа. Нові порьадки мусили бути заведені в два роки, — а доти все мусило зоставатись по старому. Крестьане маjже скрізь не розуміли „Положеніjа", — а часто, то ніхто jого в селі j не читав. [1]) Вони не хотіли вірити, шчоб була jім дана сама вольа без польа, без лісу. [2])

Таку „вольу" крестьане вважали за „ненастоjашчу", — j ждали „слушного часу", коли буде объявлена настоjашча вольа. Цьу ж вольу, шчо jім объявили, крестьане вважали за видумку панську, — j через те настоjашчоjі волі ждали од царьа, од котрого виходьать усі закони, од котрого j jім обішчано було вольу. [3]) Настоjашча вольа, — думали крестьане, — або вже объявлена, та схована панами, або буде объяв-

---

[1]) Основа. 1862 Jунь, Вісті, 95.

[2]) В „Основі" знаходимо тодішні слова крестьан з ріжних міст: „Де ж таjа вольа? Jака то переміна? Шчо ж туг ліпшого? То j ліс зостаjетьсьа панськиj?" — казали на Подільльу (1862, Маj, Вісті, 7) — „Шчо ж отсе за вольа без землі?" — питали на Волині. (1862, Сент., Послѣ поѣздки на Волынь, 44). „Земльа, — jака вона панська? Вона така ж казенна, jак козача, або та, шчо під казенними крестьанами, шчо за неjі платитьсьа подать, царськиj оброк", — казали в Полтавшчині. (1862, Jуль, Вісті, 67).

[3]) В с. Пустовіjтовому, в Кременчуцькім повіті, Полт. губ., крестьане приjньавши уставну грамоту сказали, шчо j „вони j земльа jіх вільні", — j через те вони „ні робити (паншчини), ні платити не будуть, — шчо коли царь jім дав вольу, — дав jім і казенне положеньньа" (то б то платити тільки податки в казну (скарб державниj). Коли jім казали, шчо jім уже объявлено царську вольу, — то крестьане одповідали: — „будемо ждати, шчо буде. Бог нас льубить, царь милуjе, а з панами нам не жити". (Основа, 1862, Jуль, Вісті, 75—76). В бунті крестьан в с. Олексинці Кремінецького повіту, Волинськ. губ., крестьане кричали: „шчо не приjмаjуть грамот, — а будуть робити по старому до 19 февральа 1863 р., коли *сам царь* пришле jім грамоту". (К. Моголъ. „Крестьянскіе безпорядки въ одномъ селѣ Кременецкаго уѣзда 1862—1863 г." Русскій Вѣстникъ. 1868, февр. 674), Волинському губернатору в 1862 р. казали крестьане скрізь: „хочемо царського викупа", — шчо губернатор зрозумів так, шчо вони не хотьать мати ніjакого діла з панами. (Осн. 1862, Сент., Послѣ поѣздки на Волынь, 45).

лена через два роки, [1]) — дльа тих, хто не пристане на панську вольу, не пријме панських уставних грамот. Нікому з письменних льудеј, — звичајно панів, — крестьане не хотіли вірити, коли вони јім показували на „Положеніје“, [2]) — і коли навіть пријздило царське начальство ј віјсько, — то крестьане казали: „ми в ваших руках; ріжте нам горла, закопујте живих у земльу, а ми не приступим робити, або жити на уставніј грамоті ј мусимо ждати того, шчо нам дасть бог і царь“. [3])

Пројіздом через Полтавшчину в 1862 р. сам царь Александер II казав старшинам крестьанським, шчо ніјакоји „новоји“ волі він јім не дасть, — та крестьане, коли јім нагадували про це, — одповідали: „ми се знајемо“, — а все таки иноді прибавльали: „та може ж таки царь нам зробить јаку полегкість“. [4])

Вже ј з цього видно, шчо крестьане украјінські не то шчоб мали прихильність до такого царьа, јакиј він справди јесть, а сами собі вигадали царьа, такого, јакого јім би хотілось, шчо б він був. В ціј надіји на царьа најбільш усього було ненависти ј невіри до панів і начальства та бажаньньа, шчо б справу розібрав хто небудь инший, ніж пани ј звичајне начальство, — хто небудь далекиј од них. Шчо це правда, — то видно між инчим і з того, шчо тоді, јак галицькі крестьане звертали надіји на московського царьа, — підданні цього царьа, крестьане села Олексинцьа, Волинськоји губерніји, подавали на свого пана прошеньньа цісареві австріјському. [5]) Порьад з такоју надіјеју на далекого цісарьа, проміж крестьан кружила думка, шчоб самим, силоју добиватись свого; навіть инде то кілька сел згожувались на тому, шчо б вкупі бунтоватись, — та коли доходило до діла, то сусіди не помагали тому селу, котре починало бунт; — та ј думка про те, шчо царь і сам через два роки дасть настојашчу вольу, — спиньали крестьјан од повстаньньа. [6]) З письменних льудеј на лівім боці Дніпра не було мајже нікого, хто б піддержав серед крестьан думку, шчо земльу собі вони можуть добути тілько својеју власноју спільноју силоју. Там ледве знајшлось між купками украјнольубців, шчо виросли на шевченкових думках, кілька льудеј, котрі ставали хоч на тому, шчоб помогати крестьанам перед начальством, шчоб крестьанам не досталось хоч менше землі, ніж јім мусило бути по Положенију 19 февраля 1861 р. І тих льудеј зараз же царське начальство без суду повисилало в північні краји під догльад поліціји, — (јак напр. писателів Коніського з Полтави, Чу-

---

[1]) Основа, 1862, Јуль, Вісті, 79. К. Моголъ, 661, 662.
[2]) Основа, 1862, Февраль, Вісті, 39.
[3]) Основа, 1862. Јуль, Вісті, 77.
[4]) Основа, 1862. Јуль. Вісті, 80·
[5]) К. Моголъ, 683, 688.
[6]) Основа, 1862, Јуль. Вісті, 79, — (бунт в с. Пустовіјтовому). В с. Олексинці кр. Загнибіда, котриј кричав громаді — „прогнати всіх чиновників і пана з села“, јіздив по сусіднім селам кликати до помоги. — К. Могол, 675.

бінського з Перејаславшчини). Јак пројшли два роки післьа 19 февраля 1861 р., то крестьане побачили, шчо „нова вольа“ од царьа не приходить і думки про „слушниј час“ стали затихать, аж поки кілька років назад вони знов почали кружити в думках про те, шчо „царь буде землью ділити на всіх порівному“. [1]) Треба завважати, шчо в часи уставних грамот надіјі на царьа піддержували на Украјіні одставні салдати (москалі) та прочане, котрі ходили з Московшчини до Кијіва. Јім крестьане вірили, — бо нікому з льудеј панськоји подоби не хотіли вірити.

Цікава річ, шчо, не гльадьучи на те, шчо крестьане на всіј Украјіні в 1861—1863 р. так багато ворушились з поводу „волі“ ј царьа, — вони не склали тоді про це *ніодніјі пісні*. По крајніј мірі доси нігде ніхто не записав пісні ні про „панську“ вольу 19 февраля 1861 р., ні про бунти проти неји, ні про надіјі на нову вольу од царьа; — в цьому видно шче новиј знак того, шчо всьа цьа справа була дльа крестьан украјінців темноју. [2])

Пісні про вольу, надану царем, ми мајемо доси *тільки з правобічноји Украјіни*, ј усі вони (окрім, мабуть, одніјі) *склались уже післьа польського повстаньньа 1863 р., або перејшли з Галичини*, певно теж уже післьа 1863, коли царь напроти польських панів, — справди звелів зробити јавну „полегкість“ дльа крестьан.

В трьох правобічних губернијах, — Кијівськіј, Подільськіј і Волинськіј, — земльа мусила бути пэдана крестьанам та, шчо записана була за ними по інвентарним записьам 1847 р., — коли крестьане з паном не згодьатсьа на инше. Звісно, панам вигодно було давати крестьанам менше землі, — а коли можна то ј гіршоји, — по „добровольніј згоді“ з крестьанами. Мирові посередники, котрі вводили „уставні грамоти“, і тут були пани, з дідичів; ставили јіх царські губернатори по згоді з панськими маршалами, або „продводительами дворьанства“. Мај же всі посередники 1861—1863 р. були з польаків. А польаки тоді саме приготовльались до повстаньньа, шчоб поновити польську державу 1772 року, — з Польшчеју, Литвоју, Білоју Русьсьу ј Украјіноју до Дніпра. Польські демократи ј тоді нальагали на те, шчо панам польакам треба прихилити крестьан до себе ј до Польшчі. Тільки ж польські пани на правобічніј Украјіні за тој час, коли вони сами

---

[1]) Про це дивись Громаду, т. V, 206—210.

[2]) В цеј час, коли мужики думали, шчо царь јім хоче зробити добро, та пани јому не дајуть, мусила переробитись чудним способом одна з пісень про рујіну Січі, записана д. Чубінським (де, не показано). В ніј запорожці говорьать:

„Ој, сударинья, наша матусенька!
Змилујсьа над нами, —
Ој, великиј світ, а нігде прожити
За вражими москальами.

А царицьа одповіда:

Ој, рада б же ја, а діточки моји,
Шчоб вам пособити,
А коли не можна та за кньазьами
По синоду ј походити.“

(Зап. Югоз. Отд. Р. Геогр. Общ. I, 303—304).

вводили уставні грамоти, одібрали в крестьан навіть проти інвентарів 1847 року, — пјату частину землі, — хоч льудеј з того часу ј підбільшало. [1]) Најгірше скривдили крестьан багатші пани та ті, котрі сами були в маршалах, посередниках, та присутствіјах по крестьанським ділам і поприсилували крестьан до „добровольних згод“, по більшіј части з помічьчьу віјська. [2]) Јасно, шчо крестьане правобічних губерніј зовсім не могли бути прихильними до панів-польаків і до польськоји держави, до котроји думали јіх прилучити повстанці 1863 р. На правім боці Дніпра бунти крестьанські з поводу „уставних грамот“ і „викупних згод“ були, здајетьсьа, шче частішчі, ніж на лівому, —і тут уже в 1862 р. льуде, котрі придивльались до діла, радили зробити те, шчо зроблено було післьа польського повстаньньа 1863 р.,—то б то скасувати паншчину ј звеліти примусовиј загальниј викуп наділів за посередством казни, шчоб крестьане не мали прьамо діла з панами. [3]) Бунтовались украјінські крестьане ј за Бугом, в Царстві Польському (шчо польаки звуть Конгрессувкоју), — де вони шче од часу јак крајіну зајмав Наполеон, — здобули вольу, та зовсім без землі. [4])

Тим часом прихильники польськоји держави думали, шчо можна таки привернути украјінських мужиків до повстаньньа за ту державу. Дльа того вони між инчим роскидали по базарам листи до украјінських мужиків і пісні, писані украјінськоју мовоју. Одна з таких пісень починалась: „Знајте льуде, дльа чого царь віјсько тримаје“ — а друга, названа, „Писня украинскаго народу сіого 1863 году“, — починалась так:

„Годи вже, годи намъ сумовати,
Треба намъ письню та заспиваты,
О гради Варшави, та о Божой слави“. —

і далі кликала украјінців, шчоб ішли ратувати од москалів „свьату“ Варшаву, повалити царськиј урьад та поновити Польшчу, зробити з неји таку державу, в котріј не буде „ні рекрутчини, ні податків, ні акцизи (на горілку), ні поліціји“. [5]) Украјінські крестьане, вбачајучи,

---

[1]) Чубинськиј, VII. 515.

[2]) Примір можна бачити в згаданіј статьті К. Могола. Јак меньше і за більшу плату получили крестьане в Кијівськіј губерніјі землі по „добровольним згодам“ проти простих уставних грамот, можна бачити з карти в книзі дд. Вујејкова ј Загоскина, Кіевская губернія. Стат. свѣдѣнія о распред. землевладѣнія, о цѣнности имѣній и о крест. дѣлѣ. С.Петерб. 1867.

[3]) Основа, 1862, Сент, Послѣ поѣздки на Волынь, 45.

[4]) Про бунти в Льублінськіј губ. див. у Моллера, Situation de la Pologne au 1 janvier 1865, I, 207. 213. Моллер писав уже в 1864 р. (II, 36), шчо „здајетьсьа, крестьане в Льублінськіј губ. не хотьать платити ні чиншу, ні викупу, ні за землі панські, ні за казенні“.

[5]) Записки Украинца изъ временъ польскаго возстанія 1861—1864. Кіевъ. 1869. 13. Там же видно, шчо навіть за Дніпром, в Золотоношчині знајшли лист: „усимъ добрымъ людямъ“, в которому кликано мужиків полтавських до повстаньньа за Польшчу. Цікаво замітить, шчо мова в таких пісньах і писаньньах не чисто украјінська, а часто збиваје на церковну ј московську.

шчо польаки збирајутьсьа повставати, думали своје: „очортіли бісові льахи! коли б уже швидче повіјали вони до лісу; може б ми за земльу јім нічого не платили“.[1]) Спільна ж сторожа по ночах з солдат і крестьан, мусила звертати ненависть крестьан до Польшчі на прихільність до ворога јіјі, царьа, про котрого вони вже звикли чути з 1847 р.

Були тоді на Украјіні ј такі льуде, котрі раді б були, шчоб крестьане повернулись і проти польських панів з јіхньоју польськоју державоју, ј проти московського царьа, шчоб взьали собі земльу та ј жили собі на своји волі. Ті льуде појавились післьа Шевченка з јого писаньньами, — а де јакі з них доклали до думок шевченкових товаришів шче ј думки загрьаничних демократів і соціалістів (громадівців). Дехто з них держались перше думок польських демократів, та потім побачили, шчо на Украјіні нема місцьа дльа польськоји держави, навіть дльа најдемократичнішчоји. Польські пани прозвали јіх украјінськими *хлопоманами* (од польського слова хлоп — мужик і грецького — маніја — дурость, — то б то хлопомани—такі пани, котрі подуріли на тому, шчо б стати мужиками) ј дуже кричали проти них у газетах польських і навіть московських і французських, — і навіть жалілись на них московському начальству, шчо вони задумујуть нове гајдамацтво.[2]) „Хлопомани“ ј собі пробували пускати своји думки проміж мужиків, складали ј пісні, в котрих кликали мужиків „гострити ножі на царів та на панів“,[3]) — або кликали всіх украјінців підніматись, шчоб увільнитись од московськоји держави, звісно, дльа себе, а не дльа Польшчі.[4]) Двоје-троје з украјінських „хлопоманів“ оселились серед крестьан і почали жити, јак вони.[5]) Тільки ж украјінських „хлопоманів“ було не багато і скоро навіть ті з польських паничів, котрі було пристали до них, вернулись до Польшчі ј пристали до старих польських демократів. Ці ж демократи, певно, бажали добра крестьанам, — та більш усього думали не про крестьан, а про польську державу, а поновити цьу державу, та шче ј на Украјіні, де польаки мајже тільки ј јесть, шчо пани, — ј демократи не могли здумати, зовсім одвернувши од себе панів. Через те вони не пригадали дльа крестьан, котрих хотіли прихилити до повстаньньа, нічого ліпшого, јак „золоті грамати“, в котрих обіцьали крестьанам скасуваньньа паншчини ј наділ землеју за виплату панам з „народнього“ скарбу,— то б то все ж таки на

---

[1]) Записки Украинца. 19.

[2]) Дивись про це в наших статьтьах: „Восточная политика Германіи и обрусеніе“, (Вѣстн. Евр. 1872, II—V) і „Евреи и поляки въ югозападномъ краѣ“ (В. Евр. 1875, VII).

[3]) Така напр. пісньа подольанина Анатоліја Свідніцького: „В полі дольа стојала“.

[4]) Друга пісньа: „Шче не вмерла Украјіна, і слава і вольа!“ зложена одним Переја́слівцем; в львовському виданьньу Кобзарьа јіјі напечатано мов Шевченкову!! — Обидві пісні до сельан украјінських, здајетьсьа, ј доси не дійшли; јіх співајуть иноді тільки кијівські мішчане вкупі з студентами.

[5]) Де шчо про це можна знајти в Основі 1864 р., Август, і 1862 р., Апр., в „Листах з Дударів“.

більшу дольу навіть просто з мужицьких податків. [1]) Одміна проти царського „Положенija“ 19 февральа 1861 р., — в „золотих граматах“ була не велика, та ј та давалась дуже пізно, саме вже тоді, јак крестьан треба було польакам до повстаньньа та шче ј за чужу, ј ненависноjі jім памјати, польську державу. Більш прихильности могли показати украjінські крестьане до чутки про зовсім чужих льудеј, не москалів, та ј не польаків, шчо ті льуде буцім то приjдуть робити правдиву вольу на Украjіні. Так між крестьанами пішла чутка, шчо буцім то на паску 1863 будуть ходити по селах французські офіцери ј будуть требовати, шчоб пани дурно давали мужикам земльу; — а инде говорили крестьане: „не буде настоjашчоjі волі, аж поки не приjде до нас Галабурда“ (Гарібальді, — славниj італьjанськиj демократ). [2]) Ці розмови виjшли, звісно од польських демократів, бо напр. в однім листу, шчо розсилали польаки „Порада стараго діда къ волынскимъ русинамъ“, — говорилось, шчо јак приjдуть французські офицери, ј будуть питати, чи хотьать крестьане зоставатись під урьадом московським, то шчоб казали, шчо хотьать бути під Польшчоjу. [3]) Та тільки украjінці повернули по своjему росказні ј про французів, і про Гарібальді, — так шчо затерли в них Польшчу. Ці розмови показуjуть, шчо украjінські крестьане могли собі здумати „настоjашчу вольу“ ј без московського царьа, — та тілько все таки ј без Польшчі.

Польські заходи коло мужиків украjінських, стрівшись з рухом серед тих мужиків з поводу уставних грамат, — могли тільки вбільшити тоj рух, — котриj при першому случаjу, повернувсь проти польаків же, та јак це було ј у польськіj Тарновшчині в 1846 р.

Подібне до того, шчо робилось в Тарновшчині в февралі 1846 р., сталось післьа 27 апрільа 1863 р. в правобічних губернijах, коли ј у Киjівшчині ј на Волині почалось польське повстаньньа. Дуже мало з простих льудеј, зклавшись і на „золоті грамати“ пристало до польаків; [4]) а з крестьан дехто зпершу радив не ворушитись проти повстанців,—„не чипати чортів, коли вони не зачипаjуть“, — а більше кинулись бити, ловити та вjазати польаків, спершу повстанців, а потім і панів по дворах. [5]) Најбільше було перебито коло села Соловіjевки, Радомишльського пові-

---

[1]) „Золоті грамати“, котрі роздавали польські повстанці на Украjіні, були зроблені згодно з указом таjемного польського повстанського урьаду в Варшаві. Див. Agatona Gillera. Historja Powstania narodu Polskiego w 1861—64 r. I, 312—316. (Замітимо при случаjу, шчо в книгах д. Гіллера багато помилок, шчо до Украjіни) „Золоту грамоту“ знаjдете також в Кіевлянинѣ, 1866, № 127.

[2]) Записки Украинца. 19, 12.

[3]) Записка Украинца, 12.

[4]) За повстаньньа 1863 р. вислано в каторгу в Сібір: (цо Максимову)

З Царства Польського	1785	з них панів	32%	(565)	з простих льудеј		(1220)	68%
З Литви ј Білоjі Русі	927	„	67%	(625)	„	„	(302)	33%
З Украjіни	687	„	88%	(607)	„	„	(80)	12%

[5]) Дивись „Кіевлянинъ“, 1866, № 30, 1869, № 64.

ту. [1]) Певно, про цьу біјку під Соловіјевкоју зложена була оцьа пісньа:

Ішли польаки на вујну
За своју рідну ојчизну:
— „Або нам Польшчу одбити,
Або на світі не жити.“ —
Там јіх нешчастьа спіткало:
Вијшло мужицтва не мало;
Стали польаків спиньати,
Стали польаки казати:
—„Ви, льуде добрі, не бијте нас,
Ми зробим добре дльа всіх вас;
Ми вас одзволим од біди,
Тільки не робіть шкоди.“
Так зібралась громада,
Була між ними порада:
— Нум ми польаків, нум бити,
Бо вже нам з ними не жити! —
Забрали булавки в руки,
Предали смерті шче ј муки,
Свердлами груди вертіли,
Гроші забрали, лічили. [2])

Важно, шчо в ціј пісні мужики говорьать јак раз ті слова, котрі говорили вони в часи бунтів проти панства: *нам з панами не жити!* а також, шчо в ніј коло такого резону не приставати до польського повстаньньа, не ма спомину про царьа. Не ма про нього спомину ј у другіј пісні, — в котріј рівньајетьсьа, јак пани-льахи держали себе за часи крепацтва ј потім, — коли скасовано було паншчину. Початок цеји пісні такиј, шчо мов би то јіјі склав мужик трохи письменниј, котрому звісні вже вірші нових украјінських письмовців. Та початок тој (про вітер, пугача, хмару, — котрі „предвішчајуть лиху годиночку“) не дуже до ладу до пісні,—котра власне починајетьсьа з 13 віршу:

Ој, не треба гірше,
Јак се ми зазнали,
Од тих панів-льашків
Лиха скоштували!
Мучили нас та ј вальали
Ці льахи завзьаті,
Гадьуками називали,
Нех вони прокльаті!
З паном мужик јак стрінетьсьа,
То до землі низько гнетьсьа,
Бо мусили так робити, —
Коли хотіли шче жити.
Колись били, катували,
Посторонками вјазали,
А пан льах шче сміјетьсьа,
Льульку курить та ј деретьсьа:
—„Бијте моцніј мужика,
Нехај знаје псьа јуха,
Шчо пан стојіть уваженьньа!—
І не ма тут ізвіненьньа!
Нехај шапку здијмаје; —
Не хтів, — в шкуру достаје!“
Тепер вже те минулось:
Пан наш гнетьсьа,
Тихесенько, гарнесенько
Просить, не деретьсьа;
Гроші в руки так і тиче:
—„Голубчику, каже, Грицьку,
Послухај мене старого,
Вијди з жінкоју до јарового“. [3])

Справжньа переміна, про котру говорить цьа пісньа, настала тілько післьа того, јак скасована була всьака паншчина, — а це сталось в правобічних украјінських губернијах уже тілько післьа повстаньньа польаків. В часи повстаньньа, — весноју ј літом 1863 р., — через неспокоj в крају та сторожу, котру мусили держать крестьане вкупі

---

[1]) Записка Украинца 20—56. (Шляхетская рухавка въ Васильковскомъ уѣздѣ).
[2]) Кіевлянинъ. 1869. № 64. 254.
[3]) Кіевлянинъ. 1869, № 95, 375. Склад цісні, — јак мајже всіх остатніх пісень про цьу справу нерівниј; вони рівньајутьсьа в співі.

з салдатами, — паншчина перестала сама собоју. Далі крестьане, котрі били ј вјазали панів, — і слухати не хотіли про паншчину, а јак де, то просто говорили, шчо вони собі завојували вольу ј земльу. До того ј золоті грамоти касовали паншчину, обіцьали, хоч і нејасно, полекшаньньа викупу за земльу. Царському начальству не можна було зоставатись позаду польських повстанців і встојувати на Положенију 19 Февральа 1861 р.; — і 1 Марта була скасована паншчина ј понижено викуп за земльу в Віленскому генерал-губернаторстві (в Литві ј Білорусіјі, з украјінським Поліськьам Мінськоји ј Гродненськоји губерніјі), — де повстаньньа польське почалось раніше ј було дужче, ніж у Кијівшчині ј на Волині. Післьа того, јак і тут случилось повстаньньа, царськиј урьад шче кілька місьаців не зважувавсь зачипати панів, [1]) Та на решті ј тут видано 30 јульа указ, шчоб з 1 сентьабрьа скасувати паншчину ј завести загальниј викуп землі ј уменшити викуп тој на пјату частину проти уставних грамот. Потім 2 сентьабрьа 1864 р. вијшов указ, по котрому не велено було скрізь вменшувати викупу на пјату частину, — а тільки дано право крајевому начальству вменьшувати јого ј більше, јак на 15 коп. з рубльа, коли де крестьане дуже бідні. Нові порьадки мусила проводити осібна головна коміссіја на три губерніјі в Кијіві, — а потім звичајні губернські присутствіја під догльадом генерал-губернатора ј через нових мирових посередників, не з польаків і, звичајно, не з крајевих панів. До цих нових посередників приступило багато панів з Московшчини ј лівобічноји Украјіни; — було між ними і кілько студентів з хлопоманськими думками, котрі не хотіли пропустити пригоди вменьшити панську силу над украјінськими мужиками, хоч і через царську службу. В головніј кијівськіј коміссіјі керував украјінськиј пан (Галагэн), котриј колись знавсь з Шевченком і јого пријательами. Цьа коміссіја видала лист до крестьан, в котрому навчала јіх не слухати польаків, нагадувала про те, јак колись украјінські козаки бились з польаками, јак пани-польаки мучили народ крепацтвом, і обіцьала крестьанам полегкість од царьа. З царьа ж починали всі своји розмови з крестьанами ј мајже всі нові посередники. Крестьане тепер шче охітнішче слухали ті розмови, — бо справди нові царські закони ј урьадники вбільшували јім землі і вменшували викуп, — хоч і далеко не так, јак сподівались крестьане. [2]) Ось через шчо з 1863 р. појавилось в правобічних гу-

---

[1]) Кијівськиј генерал губернатор Анненков та кијівськиј маршал Горват (польак) доносили в Петербург, шчо на Украјіні страшні дльа московськоји держави не польаки, — котрих там жменька, — а мужики та украјінські хлопомани, котрі бунтујуть мужиків, між инчим Шевченковоју могилоју, шчо під Канівом. (Хоч не јасно, це росказано ј у „Кіевлянинѣ“, 1865, 146 і др.).

[2]) По інвентарьам 1847 р. було записано за крестьанами в *Кијівськіј губерніјі* 1.231,472 десьатини, — по уставним грамотам за посередників до повстаньньа — тілько 1.061,969 дес, — по новим викупним актам 1.348,563; в *Волинськіј* — по інвентарьам — 1.398,499 д., по грамотам 1.205,552 д., по актам 1.570,293; в *Подільськіј* по грамотам 991,734 д., по актам 1.183,524. (Чубинськ., VII, 515).

берніјах чимало віршів і пісень, в котрих видно побік з ненавистьу до панів-льахів і до польського повстаньньа, — гарьачу подьаку цареві.

Ми думајемо, шчо такі вірші појавились ранішче, ніж пісні, — бо перш усього на проповідь проти Польшчі ј за царьа мусили озватись мужики письменні,—звісно, письменні по церковному, бо світських сільских школ в правобічних губернијах і доси мајже нема. Одна з тих вірш, котрих списки ми мајемо, — мабуть зложилась шче перед 1863 роком, — бо в ній не ма спомину про повстаньньа 1863 р., а тілько росказујетьсьа, јак братајутьсьа польаки, помішчики ј окономи, з своїми бувшими крепаками. Такі випадки бували перед повстаньньам тоді, коли пани-польаки старались прихилити до себе крестьан, — та тільки тој, хто склав віршу, звернув за те дьаку не панам-польакам, а цареві Александру. По всьому видно, шчо склавшиј віршу був мужик заможниј, котрому не приходилось думати за земльу і котриј радиј був самиј волі ј рівности з панами. Зложив він своју віршу складом старих вірш XVII століттьа, приміри котрих і досі ходьать на Украјіні в віршах церковних, Почајівських. Нам прислано цьу віршу, вже јак пісньу, записану д. А. Руданським в с. Маньківцьах, Подольськоји губерніји, — і так јак вона доси шче не була напечатана, то ми јіји тут і дајемо всьу:

Велику радість, важну новину
З Петербурга шльут на Вкрајіну (двічі)
Всім нам принесла (т. ј. новина) ј росказала
Шчо польська пиха та вже пропала (двічі)
Шчо мужик, слуга панськиј віковиј,
Царським указом скинув окови
З рук, з шиjі і з ніжок мордуваних —
Від болі ј праці крівльу зальльаних;
Шчо наш помішчик страшно багатиј
З Іваном, Карпом за панібрата, —
Шчо Іван і Карпо в шапках стојали [1])
І з економом в них розмовльали...
—„Ој ти Іване, Іване милиј,
Просьу ж ја тебе та на хрестини, —
А ти Васильу — громадська думо —
В мене самого будь, серце, кумом.
Напрошу ја льудеј на хрестини
І дльа пријазні вдьагну свитину,
Руську сорочку, појас червониј,
Штани в хальави заткну в јухтові.“
На панську ласку Василь сьа вклонив
І до громади отак промовив:

---

[1]) Порівн. в старіј пісні:

Ој, ходить льах по риночку,
Шабельку стискаје:
За ним іде козаченько,
Шапки не знімаје.

Ој, кинувсьа льах до шаблі,
А козак до лука:
—„От тут тобі, вражиј льаше,
З душеју розлука!“

(З збірки Чубинського ј Новицького).

— Ој подружились пани з хлопами;
Слава цареві рідному, слава!
Александер вторіј в нас в серцьах буде
Діј јого свьатих бог не забуде;
Александр вторіј в нас в серцьах буде —
Дльа него з льубовју кров наша ј груди. [1])

З других віршів најцікавішча, — доволі велика вірша „Бесіда з сельанами, православними християнами“, зложена крестьанином Сквирського повіту, Кијівськоји губерніји, села Жидівців Іваном Дорохвіјевим, —котриј читав про Украјіну, Литву ј Польшчу навіть польські книжки, а також доволі начитаниј і в церковних книгах. Вірша, зложена Дорохвіјевим, — з церковними примірами дуже гарьаче говорить проти „крові льахівськоји, панськоји кістки“, котра мужикам „багато шкодить“ і за „государьа, батька“, котриј „лиха не робить“. [2]) По середині між тијеју віршеју ј мужицькими пісньами, хоть з салдатським кольором, стојать ті пісні, котрі записані в Овруцькім повіті, Волинськоји губерніји ј напечатані в статьті д. Кокошкина „Три мѣсяца на Волыни“. (День, 1864, № 9). Перша з тих пісень починајетьсьа словами:

„Ој, ти, черне моја,
Проси бога за царьа,
Ој, шчо нам царь вольность дав,
Вражих льашків ізуньав, —

і далі радије, шчо кијівськиј губернатор мужикам „рекрута даровав“, а шчо „льашків“ забрали в салдати, — і цим, јавно, нагадује про рекрутськиј набор, з котрого почалось повстаньньа 1863 р., в Польшчі, ј про те, јак, за сторожу проти польаків не було в тім році рекрутчини з крестьан в правобічних губернијах. Најбільше ж говорить цьа пісньа про паншчину ј рівньа те, јак було „льашки“ мужиків „бјуть у штирьох цілиј день“, — з тим, јак тепер повстанці

„Брат на брату лежить,
Кров річками біжить...“
Тепер, черне моја,
Вам воленька од царьа,
Вам воленька од царьа,
Панам бити вас не льзьа.
Јак ударить панок прутом,
Сам одбуде својім трупом.
Осаула вдарить пугом,
То заплатить волом-плугом.
Ој годі вам, крестіјане,
Да ј паншчину роботать,
Ідіте до церковки
За царьа бога прохать і т. д.

Друга пісньа початком підлагожујетьсьа до звісноји лирницькоји пісн

---

[1]) Подібного ж характеру (вроди) ј вірша, котру чув од семинаристів в Радомишльському пов. Кијівськ. губ. д. Льахоцькиј; тільки ж він памјата з неји один шматок:

Схаменітесь ви, пани,
Поскидајте жупани,
Надівајте сірьаки,
Бо не ваші мужики.
Александер царь настав,
Він те діло розібрав,
Шчо Іван, і Степан
З теји ж глини, шчо і пан.

[2]) Передано Л. Ільніцьким.

про напад турків на Почајів, а також до салдатскоjі про војну з шведами, французами, чи турками: [1])

Зојшла, зојшла на небі јасна
Десь вечірньа зорьа,
Пишуть, пишуть польаки укази:
—Уже, царьу, земльа не твоја!

Далі росказујетьсьа про вijну царьа з польаками, — а кінець ось јакиj:

Подьакујмо царьу, царьу Александру,
Він нам вольность дав,
Шчо вун польаченьков, превражих синочков,
На ланцуг побрав.
Шчоб наша царицьа і царськіjі діти
До ста літ жили,
Вони польаченьками по всіх городочках
Тьурми сповнили.
Не журітьсьа ж, добрі льуде,
Шче шчось маје бог вам дать,
Перед польаками, чернь моја кохана,
Шапки не ламать.

Також по середині між письменноју віршеју, — тільки більше новосвітськоју, — ј мужицкими пісньами стојіть пісньа про ту ж справу, записана д. Сініцьким в с. Кальусику на Подільльу. Вона теж шче не була напечатана:

Нема свьата, ні неділі — а голосить в церкві дзвін,
Мило гуде в опівночі, всіх сзиваје в божиj дім.
Кажуть, јесть шчось від царьа,
Чи не крикнем јему: ура!
Дзвін гуде про нашу милу дольу, всіх кличе під свьатиj хрест,
Бо про нашу милу дольу приjшов царськиj маніфест.
Молімосьа за царьа
І всі крикнем јому ура! [2])
В шісдесьат першім року — а в началі сентьабрьа
Вијшли царські оброки, вијшов викуп від царьа.
Нагај панськиj на вік згинув — і грішнеје тіло
Тепер трохи відпочило, бо вже дуже нас боліло.
Наших хлопців, ні дівок не буде вже пан вінчати,
А јак злучить господь бог, не посміје розлучати.
Стала панщчина не таја: протів нашоj доброj волі
Нас неділенька свьатаја не застане вже на полі.
Тепер наша душа властна, вже пан јіjі не продасть,
І вражиj льах без напрасно за собаку не віддасть.
Пани цього не зльубили, та взьалисьа за палаші,
А ми піки поробили, — та сказали: — „ми не ваші!“
Всі помрем за Русь свьатују, вона наша рідна мати,

---

[1]) Лисенко. Укр. Пісні, I. № 1. Безсоновъ, Калѣки перехожіе, III, 680—683. Stecki, Wołyń, I, 109. Костомаровъ, Малор. Сборникъ Мордовцева, 188. Кирѣевскій XVIII в. в Р. Н. II, 80 і далі, — Нашь Вѣкъ въ Р. Нар. Пѣсняхъ, 2, 49, 459.

[2]) Знову післьа каждих двох віршок.

І за вольу золотују, шо хтьать льахи відібрати...
Молимосьа за царьа
І всі крикнем јому ура! [1])

Далеко простішча ось јака пісньа про теж саме:

На панщчину ходив, ходив,
Нігди в світі не догодив;
Ходив в зіму, ходив в літі,
Не догодив нігди в світі! [2])
Тепер нам вже легче стало,
Јак царське прijшло право:
До полудньа бјем солому,
По полудні јдем до дому!
Тепер наші жінки пані
На панщчину не вигнані:
До полудньа в домі спати,
По полудні серпом жати!
Тоді пани в карти грали,
Јак музики дарма грали:
„Перестаньмо, панье брацье!
Нема з відкі, пусто в хацье!“
Једен програв добрі коні,
Другиј продав сани нові,
А остатні догадавсьа, —
За шалгину: —в ліс сховавсьа!
А ми јіх ціпами гнали;
Посторонками вјазали; [3])
Колись пани кров з нас пили,
За теж ми јім віддьачили!
Пануваньье нам вбіщчали,
„Золотују“ нам читали;
Власне паньство јіх в Сібірі,
Ој широке! Не ма міри! [4])

Тільки ж доси всі ці пісні були записані по разу, — ј трудно сказати, чи вони доволі розширені серед мужиків. Поки шчо, важно тільки те, шчо ці пісні позаписувано в різних крајінах правобічних губерніј і шчо всі вони говорьать в одно, коли б навіть не од усіх простих мужиків, то все ж таки хоч од письменнішчих з них. Правдиво ж мужицкоју, повсемістноју на правім боці Дніпра піснеју про вольу, получену од царьа, стала досі галицька пісньа про „зозуленьку“. Јіјі записано досі на Волині [5]) ј в кількох місцьах Подільльа; [6]) чуто в Кијівшчні. [7]) Напечатано доси було двоје одмін, записаних в Россіјі. [8])

---

[1]) Здајетьсьа, тој, хто першиј зложив цьу віршу, мав перед собоју писаньньа Падурино, котре названо „Рухавка. Пісньа козача“ ј котре написано в 1825 р. проти Москви ј співалось серед польських повстанців на Украјіні в 1831 р.

„Геј! козача, в божиј час!
Вже голосить в церкві дзвін;
Кому вільність мила з вас,
За ворогом на здогін!
Геј, козача, на врага,
Гуррага! гуррага! і т. д.

(Pyśma T. Padury. 11—13).

[2]) Порівн. з галицкоју, на стор. 64.

[3]) Порівн. на стор. 72. јак те ж саме перше робили пани.

[4]) Кіевлянинъ, 1869, № 95, 375.

[5]) День, 1864, № 9, 21.

[6]) У нас рукописі: 1) з Сатанова, 2) з Гајсина, зап. Сініцьким, 3) зап. А. Руданським.

[7]) Казав д. Льахоцькиј з Радомишльського повіту.

[8]) Кіевлянинъ 1869. № 95, 375. Записки Югозап. Отд. Русск. Географ. Общ. I, Прилож. 54—59. (Зап. Н. Білінським од лирника з села Овсьаників, Литинського повіту, Под. губ.). Д. Костомаров (Р. Мысль, 1880, № VI, 66) назива одміну, зап. д. Білінським, фальшованоју; він би цього на сказав, коли б мав перед собоју наші рукописні одміни з Галичини ј Подільську одміну, зап. д. Руданським. Лирник овсьаниківськиј, котриј казав, шчо вивчивсьа пісні од „јакогось німцьа“ (австріјака, галичанина), або тој, од кого він навчивсь, јавно, наслухавсь, ходьачи по світу, кількох одмін, котрі зшив у одну, — звісно, білими нитками.

Россіјські одміни цеjі пісні, — а надто записані дд. Руданським і Білінським, здајетьсьа, шче злішче проти панів-льахів, ніж галицькі. Кінець одміни д. Руданського особливо јасно показује, јак, окрім ненависти до панів і подьаки цареві за вольу, одна з перших думок увільнених крепаків, — була хоч трохи одпочити од тьажкоjі невільноjі праці:

На многіја літа нашому цареві,
Шчо зробив увільненьа нашему крајеві,
На многіја літа шче ј нашіј царівні,
Шчо нас порівньала з панами на рівні.
На многіја літа нашіј цариці,
Шчо не ходьать на паншчину наші молодиці;
На многіја літа ше ј царевим дітьам,
Шчо позволили добрим льудьам в коршмі посидіти
Ој будем заробльати, на боже давати,
Шчо не ходьать окамони по під наші хати.
Ніхто ж тепер мужика, ніхто ж не збудить,
Хіба јому в головах дитина затрубить...
На паншчину (було) хожу, хожу — нігде в світі не догожу, —
Хожу в зимі, хожу в літі, — не догожу нігде в світі.
Ото хлопці, наші злидні — за јіден день робив три дні,
Робив три дні, наробивсьа — пријшов в вечір, шче ј набивсьа.
Молотив ја в понеділок, молотив ја в вівторок,
Обмолотив ја в вівторок, лишилосьа снопів сорок,
А в середу докінчив, — день паншчини відробив...
А тепер ја до полудньа бју солому, а з полудньа јду до дому.
Отак ціпом помахају, а все від льаха сороківцьа мају.
Тепер моја жінка паньа, — шо не прьаде мітків зраньа.
Серпом гонить, јурком душить, — заплатити јіј пан мусить.
Наші хлопці празникујуть, бо в льашуги гроші чујуть.
Ој ходить пан по селі — та збираје косарі:
„Ходіть, хлопці, косити, буду платити, ј дам горілки оковити...“
Ој ходить пан по нивонці, — маје клопіт в голівонці;
Дрібні снопи, копів мало, — а в кишені легко стало...
Помолітьсьа, льуде, богу до свьатоjі матки,
Подарував царь паншчиноньку, — подарује ј податки;
Помолітьсьа, молодиці, до свьатоjі фигури,
Шчо подарував вам царь јајцьа, мітки, кури.

В одміні д. Руданського крепаки зо злости на панів кидајутьсьа в грубі мріjі.

Сіли хлопці коло стола марјаша грати,
Післали своjіх панів до стосів рубати.
Рубали пани стоси, погубили черевики
Ідуть до дому босі, —

а перед кінцем мольатьсьа:

Дај, боже, шчоб пани жили,
На руках, на ногах кајдани носили:

Шчо б вони проживали,
В місці Камјанці місто замітали.

І овсьаниковськиј лирник не стојіть тілько на тому, шчо було ј јесть, а закида ј у будушче, кажучи:

Молітесьа, хлопці, богу до свьатоји матки,
Шчо подарував царь паншчину, подарује шче ј податки. [1])

Такі пісні складали крепаки зараз, јак увільнились од панів-льахів. Инших вони не могли співати, бо про иншиј грунт дльа волі, јак „царськиј моніфест", — јім мајже ніхто не говорив, — окрім польаків, котрі звертали своји највільнішчі розмови на те, про шчо украјінці ј слухати не хотьать,—на польську державу. Јакі не јесть ці пісні, — а вони показујуть, шчо јак би хто постіјно та докладно говорив украјінським крепакам про иншиј способ добути вольу ј землу, — то вони б не пропустили мимо уха тих розмов, — бо не з привички, не з невільницького духу славили вони царьа, а за дијсне полекшаньньа, — *за рівність з паном, за скасуваньньа паншчини* ј т. и., — та шче ј ставили нові бажаньньа: *скасуваньньа податків.*

Ці пісні показујуть, шчо *најблизчі до них громадські справи, — господарські, громадські, ј навіть державні, украјінські крепаки розумијуть добре, — а темними дльа них зостались тільки дальші державні справи,* котрих не можна *зрозуміти без вишчоји науки.* Хоч пісні ці ј славјать голову московскоји держави, царьа, — та все таки вони показујуть, шчо між украјінським мужицтвом могла б пришчепитись і проповідь проти царськоји держави, јак би хто став до того вмијучи ј устіјно.

В решті окрім цих пісень про скасуваньньа паншчини царським указом, — ні царельубних, ні тим більше прихільних до державного начальства пісень на Украјіні не ма, — а противоначальственних јесть чимало, ј ми зараз покажемо, шчо з часом число јіх все росте.

Більш, јак 30 років записана кобзарська ј лирницька пісньа про „правду ј неправду". Пісньа цьа мусила зложитись вже тоді, коли в кі-

---

[1]) Цікаво порівньати цьу подьаку цареві ј прокліни панам з ось јакими пісньами московськими:

1. Слава богу на небѣ, — слава!
Государю нашему на всей землѣ, — слава!
Чтобы нашему государю не старѣться, — слава!
Его цвѣтному платью не изнашиваться, — слава!
Его добрымъ конямъ не изъѣзживаться, — слава!
Его вѣрнымъ слугамъ не измѣниваться. — Слава!
2. Вился, вился ярый хмѣль, — слава!
Около тычинки серебряныя, — слава!
Такъ вились бы князья и бояре — слава!
Около царя православнаго. — Слава!

(Сахаровъ, Сказан. русск. народа, II, 137, 145).

нець зложились на Украјіні пансько-чиновницькі порьадки, то б то вже в остатньу сотньу років:

Нема в світі правди! правди не зіјськати!...
Уже тепер правда в панів у темниці,
А шчира неправда з панами в світлиці.
Уже тепер правда в панів у порога,
А шчира неправда сидить кінець стола.
Уже тепер правду ногами топтајуть!
А шчиру неправду медом-вином наповајуть...
Уже тепер правда, — правда вже померла!
А шчира неправда — увесь світ пожерла!..
Бо вже кінець віку уже приближивсьа,
Хоч рідного брата тепер стережисьа.
Із ним в суді стати, правди не зіјськати,
Тільки сріблом, златом панів насишчати.
Хто по правді судить, то того карајуть,
А хто не по правді, того поважајуть і т. д. [1])

Лирники, шчо складали цьу пісньу, були льуде з церковним духом і через те не могли собі здумати јакого небудь світського виходу із такого царства неправди: вони втішали льудеј тільки тим, — шчо

„Тільки в світі правди, — шчо рідная мати“,

та звертали надіју громадьан на небо, — в ось јакому, церковному по думкам і мові, кінцьу:

Котриј би міг чоловік а шче правду сповньати,
То дасть јому Господь з небесів шчо день благодаті,
Бо сам Господь свьатиј — правда, — смирьаје неправду,
Сокрушить гординьу, вознесеть свьатиньу,
Отнині до віку, отнині до віку.

Така надіја не могла вести громадьан до думки про те, јак би повер-

---

[1]) Основа, 1861, Окт. Полтавшчина. Л. Жемчужникова. 95—96. Кулишъ, Зап. о Южн. Руси, II, 101—102. Записки Черниг. губ. статист. комит. I, 1866, 177—178. У москвинів јесть подібні пісні тільки в роскольшчиків, і в них, звісно, більш звертајетьсьа увага на церковну справу, ніж на громадську. Подібність і одміна украјінськоји, поспільноји, пісні ј московськоји, раскольницькоји, сама собоју видна, коли порівньати нашу пісньу з тијеју, шчо напечатана в Варенцова. (Сборникъ русскихъ духовныхъ стиховъ, 196—197):

Идутъ лѣта всего свѣта,
Пришли времена лютыя,
Пришли годы тяжкіе:
Не стало вѣры истинныя,
Не стало стѣны каменныя,
Не стало столповъ крѣпкіихъ,
Погибла вѣра христіанская.
Стали у насъ судіи неправедныя.
Пастыри при церквахъ запоицы и пьяницы,
Отягощали люди даньми тяжкими;
Нѣту у насъ пути спасенія. і т. д.

Далі јде шче 17 віршів все про віру, спасеніје душі ј т. и. Дуже цікава також пісньа братства „бігунів“: „Не могу пребыть безъ рыданія“, — напечатана в Ів. Аксакова „О странникахъ или бѣгунахъ“, Русск. Архивъ. 1864. № 4.

нути панство неправди на панство правди,—та всьа пісньа піддержувала в мужиків думку про неправду теперішніх громадських і державних порьадків, хоч на низу. коли не на горі. Кожниј, чујучи јіјі, думав про ту неправду, котру сам терпів, — і пісньа дуже вражала ј мужиків, — та ј панів: пани дуже не льубили ціјі пісні, — ј добре шче, коли одходили скорше, јак на јармарку лирник чи кобзарь співав цьу пісньу, а то ј били за неји співаків. [1])

Тепер і в Россіјі крепацтва не ма, — та шче ј суди заведено нові, а все таки кобзарі співајуть туж таки пісньу про правду ј неправду перед панськими судами. В Галичині ж мужики складајуть (1880) вірші ј пісні проти урьадників і судьдів. [2])

Шчо ж до урьадників поліцејських, то в Россіјській Украјіні доси вже в трьох місцьах записано усмішну пісньу про *станового:*

Јіхав кіньми становиј
На чіјусь біду, [3])
Заломивсьа серед ставу
На тонкім льоду.
Бјутьсьа соцькы з розсильними,
Бјутьсьа рибаки,
Закидајуть в став, в пролому
Шнури і гаки.
Јіде жидок дорогоју,
Пејсами потрьас:
— „Гирсте, — шчо такеје?
Шчо за шум у вас?“ —
— Утопивсьа становиј,
Господи прости,
Іди ж ти нам поможи
Шнури завести. —
— „Нашчо вам сьа мішати
До чужоји біди:
Карбованцьа (рубльа) покажіть,—
Він виј де з води.“ [4])

Најбільше ж видно неприхільність мужиків до державних порьадків, котрі панујуть над ними, у пісньах *про рекрутчину ј војацьку службу.*

Пісень цих дуже багато, — шче більше, ніж пісень про крепацтво. В остатні часи між војацькі пісні на Украјіні де далі, все більше примішујутьсьа пісні московські, а најбільше на лівім боці Дніпра; од салдат перејмајуть ці пісні ј хлопці, так шчо иноді можно почути думку, шчо незабаром украјінських пісень і не стане, або шчо навіть уже ј тепер на Украјіні мало співајуть својіх пісень, а все б то салдатські, *руські.* Дејакі кажуть, шчо це ј добре, бо украјінські пісні дуже старосвітські, шчо вони вијшли з житьтьа дуже простого, сільсь-

---

[1]) Основа, 1861, Окт. 96. Драгоманова, Малор. народн. преданія и расказы, 188—189. Цікаво прочитати, шчо пише про силу ціјі пісні француз, проф. Рамбо (La Russie épique, 445).

[2]) Записані Анноју Павликовоју, — в „Громаді“ 1881, II, 174—175. 193. Треба шче пождати, шчо б сказати напевне, на скілько ті пісні ј вірші розширені між мужиками.

[3]) Звісниј руськиј писатель Шчедрин десь сказав: „каждая бумага за казенною печатью непремѣнно заключаетъ въ себѣ чью нибудь погибель“.

[4]) Запис. д. Сгрільбіцьким в Балтськ. повіті, в с. Бузниковатіј. У нас јесть шче одміни записані в Подільльу ј Кијівшчині.

кого, скотарського та хліборобського,—а руські пісні салдатські, фабричні ј др., виходьать з житьтьа новішчого ј вишчого: з городського та державного, з житьтьа з ширшими потребами ј вишчими думками ј освітоју (культуроју). [1])

Шчо до того, буцім то украјінські пісні, јак і мова, зчезнуть перед салдатськими, та иншими руськими, то про те, здајетьсьа, нічого бојатись; — про те говорили шче д. Павловськиј в 1818 [2]) і д. Лукашевич в 1836 р. [3]) — а все таки в самі послідні часи не тільки д. Чубинськиј з товаришами (в 1869—1871 рр.) на правім боці Дніпра, — а ј дд. Манджура ј Јаків Новицькиј (в 1873—76 рр.) в Катеринославшчині ј Доншчині записали сотні пісень, шчиро украјінських по мові ј середині јіх. У нас јесть *перша частина* збірки д. Андр. Шевченка, записаноји *в однім селі* (Карелівці, Звенигор. п.; Кијівськ. губ.), в ній *200 пісень і між ними тільки 13 рекрутських*, та ј з тих половина доволі гарні украјінські пісні. Шчо ж до того, — чи справди ширші думки ј думки вишчого новішчого житьтьа несуть в украјінські села пісні московські, ј між ними салдатські, — то це можна бачити, порівньавши ці пісні з пісньами сельан украјінських.

Московське салдатське житьтьа справди склалось *пізднішче*, ніж сільське ј козацьке житьтьа украјінське, а шче пізнішче насунулось воно на Украјіну. Тільки ніјак не можна думати, шчоб те московське житьтьа було *новішче* по своји́м думкам: напроти того, воно більш *старосвітське*, јак старішча московська царська держава проти украјінського вільного козацтва, котре не тілько вдержувало шче старішчу, до царську, вольу громадську, а звало Украјіну, по книжному, *республікоју* (народоправством) і знало ј про *нові* вільні загрьаничні держави, такі јак напр. республіка голланська. [4]) Навіть і в села украјінські в XVI—XVIII ст. не могли не проји́ти, — між инчим і через пісні, думки тодішніх украјінських письменних льудеј, — далеко вільнішчі, ніж думки підданних, „холопів“ московських царів. [5]) До того ж і само украјінське сельанство жило ј живе

---

[1]) Подібниј суд над украјінськими ј руськими (московськими) пісньами можна здибати ј у статьтьах д. Мордовцева: „Объ Экономическихъ отношеніяхъ сѣвера и юга“ въ „Отеч, Запискахъ“ 1874, № 10, і „Печать въ Провинціи“ въ „Дѣлѣ“ 1875, № 10. Д. Мордовцев тільки не хвалить московських салдатських пісень, та вони одного характеру (вроди) з фабричними ј навіть часто перемішујутьсьа з ними.

[2]) Граматика малороссійскаго нарѣчія.

[3]) Малорусскія и червонорусскія пѣсни и думы.

[4]) Величко. Лѣтопись I, 289, 337 і др. Костомаровъ. Ист. Моногр. II, 72—44. Рігельман в кінці XVIII ст. жалівсь, шчо украјінські козаки виводьать себе од народів Роксольанських, од Скіфів і Цимбрів і „хотятъ себя усильно представить, якобы и до нынѣ были подлинно по тѣмъ древнимъ народамъ вольные и ни къ кому не принадлежащіе“. (Лѣтоп. Пов. о Малой Россіи, I, 3). В грамотах січовиків XVII ст. јавно видно слід тодішніх загрьаничних думок проти „властольубців“ і „монархів“ (царів), — напр. у Величка, II, 224, 468, 541—542.

[5]) Нагадајмо про те, јак не подобалось москвинам, коли украјінці писали себе

зовсім не без своjеjі, хоч правда старосвітськоjі, культури: чесна сімjа, чес
на хліборобська працьа, громадське впорьадкуваньньа спільних справ,—
ось підвалини цеjі культури, — а льубов до природи, до гарного, — і з
недостатком новоjі науки про природу, церковна наука, котру украjінц
обертаjучись здавна з льудьми усьаких вір, вспіли доволі очистит
од старих попівських обрьадкових забобонів і од ненависти до чуже
вірців, — ось оздоби цеjі культури, — правда не мудрі j старосвітськ
та не низчі од салдатських і в загалі царсько-московських. В кінц
всього в житьтьу, звичаjах і думках теперішнього украjінського се
льанина зосталось чимало слідів европеjськоjі освіти XIV—XVII ст
котра проходила на Украjіну і з Німечини через городи з магдебурск
ким правом, братствами, друкарньами, школами, j з італіjанських коло
ніj (виселків) на Чорному морьу. Це вбачаjуть і розумні чужинці, jа
напр. Боденштедт, котриj переклав на німецьку мову кілько старих
украjінських пісень і каже: „не гльадьучи на самостоjачість думок
мужицькі пісні на Украjіні, по формі (вигльаду) мало різньатьсьа о
співів в сторонах західньоjі Европи. Окрім того видно, шчо в ни
царьуjе жінка; jак і в усьому історіjа (діjіни) Украjіни носить на соб
багато ознаків европеjського рицарства“. (Die Poetische Ukraine).

Житьтьа ж московське, — салдатське, та поки шчо j фабричне, зовсі
не маjе в собі ознаків житьтьа справди *новішчого*, *городського*, — то б т
такого, jаке jесть в городах загрьаничних, — з jіх вільноjу наукоjу, віл
ноjу думкоjу про громадські справи, вільними спілками між льудьми наук
j праці. Царство руське бере з загрьаниці наjбільше те, шчо за грьа
ницеjу вже стало старосвітським: чиновництво, салдатчину, — та п
верховну освіту, (одежу j т. и.) а то j роспусту городського житьтьа, —
а не добрі jого боки. От власне цьа „холопська“, невільницька старовин
— московська j загрьанична,—та роспуста j проходить в украjінські сел
між инчим і через московські салдатські j фабричні пісні. І коли
справді навіть старосвітські пісні украjінські мусили зовсім одступит
перед мов би новішчими салдатськими j фабричними пісньами московс
кими, то це було б нешчастьа дльа льуду украjінського j дльа всіх пр
jателів справди новоjі европеjськоjі освіти, — бо старі j нові пісні, кот
украjінські льуде сами склали з свого житьтьа j думок про нього,—
далеко ближче до новоjі, вільноjі европеjськоjі освіти, ніж пісні мо
ковського салдатського j фабричного житьтьа. Ці украjінські пісн
шче раз показуjуть, шчо украjінські льуде, навіть сельане, могли
далеко легше пристати до новоjі просвіти европеjських городів, коли
вони здибувались з тоjу просвітоjу просто, сами по собі, (так, jак
j було до XVIII ст.) ніж через посередство московськоjі царськоjі де
жави з усіма jіjі старовинами j новинами, котрі з XVIII ст. постави

„вільними підданними“ царьа, а не „вічними підданними“, або слухали царськ
лист сидьачи, а не стоjачи, або нагадували, шчо вони „тільки за вольность служат
(Акты Южной и Зап. Россіи, IV, 96, 124. Бант. Кам., Ист. Р. III, 129).

кордон між Украјіноју ј Европоју, а зовсім не зближили ј Украјіну до Европи, јак думајуть мајже всі московські вчені.

Шчоб запевнити всіх читачів, шчо це все, шчо ми зараз сказали, правда, — треба б було багато говорити. Коли ж говорити про самі тілько војацькі пісні, салдатсько-московського ј мужицько-украјінського складаньньа, то досить буде, коли ми покажемо кілька зразків московських салдатських пісень, записаних на Украјіні, шчоб порівньати јіх з шчиро-украјінськими пісньами, про котрі ми будемо говорити далі. Ось одна з пісень , в котрих по крајніј мірі московські слова не так покручені, шчоб і розібрати јіх було важко:

С під ліса, лісочка
С під ракітового кусточка,
Вилітала дрібнаја пташка,
Ні велика, ні мала,
Виступала сільнаја варміја
Іс під білого царьа.
Поперед мајор молодиј,
Знать, најемшчик дорогиј; (?)
Ведет своју сільнују варміју
У царів трахтирь гульать.
— Здравствуј, здравструј, ти
новиј трахтиршчик,
Ше ј шинкарка молода!
Сип меду, сладкоји горілки,
Шче ј зеленого вина, —
Подпоіть сільнују варміју,
Шчо б веселаја була.
Шчо б Турка звојувала.
І Льаха забрала,
Шчо б наша сільнаја варміја.
Похвалена була. [1])

В другім зразку тіјеји ж пісні післьа слов: „шчо б Турка звојувала“, — прибавлено:

Шче ј Француза загнала,
Ој, шчо б моја славна варміјушка
Хрести получила,
Шче ј мидалі узьала! [2])

Це шче одна з најліпших московських пісень з числа тих, котрі в остатні роки записано иа Украјіні. Ми вже згадували про дејакі з тих пісень, — напр. пісні про 1812 р., про Платова-козака, про турецьке поле, про Варшаву (певно з 1831 р.), про походи по молдавському степу (певно з 1829 р., підновлено в 1854 р., — хоч иноді тој степ зветьсьа ј французським). В усіх цих пісньах про ход державних војн Россіјі в XIX ст. росказано дуже темно ј переплутано, — а до того думки тих пісень далеко низчі од думок старих украјінських војацьких пісень XVII ст. В старовину украјінці, — козаки ј сельане, багато војувались з чужими льудьми, — з татарами, турками, польаками, москальами ј др. Пісні про ті војни, звісно, не мирного духу, — та в тих пісньах навіть і доси ход віјни росказаниј доволі јасно, а шче јаснішче видно резон до віјни, — і тој резон по більшіј части був зовсім правиј: од татар та турок одбивали украјінці јіхні ***полони***, загнані на украјінськіј, або в загалі на христијанськіј землі, — од польаків і москалів одбивали украјінці своју породну, державну ј гро-

---

[1]) Зап. Јак. Новіцькиј, в с. Михајлівці, Маріупольськ. пов., Катериносл. губ.
[2]) Зап. К. Марченко, там же, в селі Ольгінськім. В збірці Судовшчикова з Полтавськоји губерніји 1854—55 р. цьа пісньа шче більш прилагоджена до тогдішньоји віјни.

мадську вольу, — а од польаків шче ј вольу ј церковну; [1]) — тільки в козацькіј псальмі про поход Богдана Хмельницького на Молдавщчину — до котрого похода украјінським мужикам справди не було ніјакого діла, ми не бачимо нічого, окрім думки про здобич, („червінців полумиски") скрашеноји трохи думкоју про „рицарську славу". [2]) В московських же салдатських пісньах на Украјіні звичајно не видно, шчоб співаки розуміли, за шчо јде војна; приказ царськіј заміньа всі резони, — а, — шчоб „наша арміја похваленаја була та хрести-медали узьала" — ціль усіјеји војни. [3]) Думи про чужинців, — про „непријательа", — в цих пісньах самі безчоловічні, — вложені в слова стидкі, лајливі: непријатель непремінно: „шельма" [4]) — котриј непремінно мусить покорьатись *нам*, т. ј. нашому царьу, [5]) — а то з нього можна ј „з живого шкуру драть". [6]) Такого погльаду на чужинцьа-ворога не бачимо в старих украјінських пісньах. [7])

Всі такі пісні јавно московського складаньньа, — јак у цьому можна допевнитись з мови, а також порівньавши јіх з тими, шчо напечатані в збірці П. Кірьејевського-Безсонова: „Восемнадцатый вѣкъ" і „Нашь вѣкъ въ русскихъ историческихъ пѣсняхъ." Між такими пісньами одна тільки: про поход на Варшаву (в 1831 р.), записана д. Манджурoју в Вільшані, Харьк. губ., — коли не зложена на ново, то хоть прилагожена з староји пісні про рујіну Січі, самими украјінцьами. І в тіј пісні хоч Польшча ј зветься вражоју, — та все таки з того, јак пісньа мов би прирівньује Польшчу до Січі, ј по тому, јак вона старајетьсьа роска-

---

[1]) Дивись напр. в Историч. пѣсни малор. народу Антоновича ј Драгоманова, т. I, № 45, II, №№ 1, 6 і др.

[2]) Антонович і Драгоманов, II, 99.

[3]) Ось шче слова однiјі пісні:

Ми безвінно (?) кровь пролілі,
За то рани јесть у нас.....
Честь і славу, крест-медалі
Ми желајем заслужіть
І за нашују услугу
Нас не можна позабить.

Зап. Јак. Новицьким, в Александр. п., Катериносл. губ. в с. Вознесенці.

[4]) „Здрастуј, здрастуј, шельма Паліхвост" (Наполеон)—з пісні, записаноји д. Јак. Новицьким в с Вознесенці.

[5]) Ој ви польаки, ви шельми проклъаті,
Да покарьајтесьа ви нам!

З пісні про поход на Варшаву 1831 р., записаніј д. J. Новицьким в с. Михајлівці. Цікаво, шчо сам царь Миколај I в своjіх листах звав польських повстанців „каналіјами". (Русск. Старина, 1881, VII, 549, 552).

[6]) З пісні про віјну з турками, зап. д. Маркевичем в Чигириншчині. В паперах Максимовича ми знајшли подібну пісньу з такими словами:

Пойдемъ Турка воевать,
Зъ Турка кожу будемъ драть,
Соломою начинять,
Половою натирать
Музыкантамъ продавать. і т. д.

[7]) У Максимовича в збірці 1834 р. напечатана доволі лајлива ј жерстока пісньа про віјну козаків з турками (стор. 144), та здајетьсьа, вона сфальшована, јак багато пісень у тіј збірці. Ми думајемо тепер, шчо јіјі, јак дејаких инших №№ з збірки Максимовича 1834 р. зовсім не слід було перепечатувати въ „Историч. Пѣсни Малор. Народа" (I, №№ 39, 41, 54).

зати справу, не тілько без лајки, а навіть з сумом, — видно, шчо тој, хто јіјі влагоджував, шче не забув староји думки украјінськоји, шчо з Льахом по правді можна војувати тілько до Вісли, — а за Віслоју в нього „своја Польшча.“ [1]) Доволі чистоју украјінськоју мовоју зложена салдатська пісна: „Туман јаром котитьсьа, парньу гульать хочетьсьа“, — котру льубльать співати ј парубки по селам. Вона, певно, зложена була письменним чоловіком дльа новобраних козаків украјінців в турецьку віјну, коли шче не в часи Потьомкина, то не пізнішче 1829 р., јак шче держались у моді в московських паньских і војськових капеліјах і *пісенниках* украјінські пісні, занесені Розумовськими ј Потьомкиним в Петербург. [2]) Один з зразків цеји пісні [3]) в кінці обертајетьсьа до „непријательа“ так:

Виходіте, турки к нам:
Ми вас порубајем пополам,
І кісточки попалим
І попілок розгребем.

Другиј зразок записаниј в Полтавшчині не маје цього кінцьа, [4]) — та ј усьа пісньа хоть і бадьоритьсьа, а все таки сумна, — і парубки звичајно одкидајуть з неји слова про турок, а прибавльајуть з других, шчиро украјінських пісень, — мужицького складу, — про горе некруцтва ј салдатчини.

Шчоб скінчити з пісньами московсько-салдатськими на Украјіні, ми приведемо шче одну з них, котра покаже, шчо ці пісні не тілько ведуть украјінські села не вперед, а назад, в думках про громадське житьтьа ј житьтьа з сусідними породами, — а ведуть назад і вмілость складати пісньу. Це новісінька пісньа, котра прилагожује до подорожьжьа царьа Александра II на Кавказ в 1871 стару, пісньу, зложену в часи польськоји віјни 1831 р. [5])

---

[1]) Ось цьа пісньа, — нігде шче не напечатана:

Ој, із за гори, із за Кубані
Усе вітер повіваје;
Кругом Москаль вражу Польшчу
Ој, уже він обнімаје.
Ој, јак обньав же він вражу Польшчу
Він у город уступаје,
Ој, червоними та знаменами
Він город же украшаје.
Та полковнички, охвицерики
По полкам гульајуть,
А біднији та салдатики
Јак орли літајуть.
Ој, вилетів із Аршави
Не ворон, не шуліка,
А не буде з тији Польшчі
Вже добра до віку!

Јасно, шчо тут прилагожено до Варшави пісньу про рујіну Січі. Початок такиј самиј. В пісні про рујіну Січі, записаниј д. Манджурују же в слоб. Багатіј, Новомоск. повіту, ј кінець ось јакиј:

Та летить крьачок, та по тој бочок,
Де взьавсьа шульпіка!
Ој, не буде в Січі города
От нині до віку!

[2]) XVIII в. въ русскихъ Ист. пѣсняхъ, 408—409. Нашь Вѣкъ въ русскихъ историч. пѣсняхъ“ 232, 281.

[3]) Зиписан. в Маріуп. пов. в с. Михајловці Јак. Новицьким.

[4]) Едличко, Собраніе Малоросс. нар. пѣсенъ, I, 19.

[5]) Нашь Вѣкъ, 464.

Ночкі темні, тучі громні
Три дні зрьаду дошч іде.
Через ресла (русла) переправльались,
Михаіл нас провожав;
Михаіл наш кньазь великиј
По всеј варміјі у нас.
Сонце јасне возсіјало,
Ідьоть руськиј білиј царь
Із наслідничком своїм,
Сказав: здрастујте, ребьата,
І пропчајте, господа.“ [1])

Оттакими пісньами начальство старајетьсьа замінити мужицькі украјінські пісні серед салдат, — бо тепер уже в московському віјську вважајетьсьа за стид співати мужицьку украјінську пісньу. [2])

І справди, — в новішчих збірках з лівого берега Дніпра, де далі, все більше знаходимо таких московських пісень, јаких зразки ми показали вишче. А все ж таки не тільки далеко до того, шчоб счезли усьакі украјінські пісні, а ј між рекрутськими ј салдатськими пісньами багато шче јесть шчиро-украјінських пісень і навіть в помосковлених пісньах часто здибујемо шматки з украјінських, або иноді ціла помосковлена салдатська пісньа јесть не шчо инше, јак перероблена украјінська казацька пісньа. Мало того, — украјінські пісні, з жалем на салдатчину проходьать навіть у Московшчину. [3]) Бо шчиро московські пісні противусалдатські так бліді проти украјінських, шчо навіть салдати породи московськоји мусили сподобати украјінські пісні, коли вони хтіли вилити свіј жаль на заміну хоть тьажкого мужицького, та все таки родинного ј громадського житьтьа, на дольу „казенного чоловіка“, салдата. Окрім того, певно, ј музика украјінсьих пісень причаровује ј москалів, заставльа јіх перејмати ці пісні. [4])

Порівньавши ті пісні, котрими обміньались одна з одноју козацька

---

[1]) Запис. в с. Вознесенці Јак. Новицьким. — Наслідник ніколи з царем вкупі на Кавказі не був.

[2]) Громада, 1881, № 1, 12. С. К. Салдатська служба.

[3]) Напр. порівн. Варенцова Пѣсни Сам. Края, 193—194 з Головацьк. III, 106; Јакушкина, 99—100, з Памяти, Нар. Творчества Сѣвер. края, 96; 106 з Максимов. 1834, 157; Чубинськ. V, 977—980; див. також Јакушк. 176—177, в котріј коньа пигајуть про јого пана; також Нашь Вѣкъ, 88—89, з Старосв. Бандуриста. I, 11; Чубинськ. V, 943—944 і др. Нашь Вѣкъ, 94—95. П. Ефименко. Мат. по этногр. р. насел. Арх. губ. II (Изв. Общ. Любит.естествозн. и проч. XXX, 2), 55, № 22 (початок). Максимовича, 1834, 145, № 9 (початок), і Головацьк. I, 135, III, 85, 87, 88, 89 (початок), Чубинськ., V, 976, А і Б (переход до московськоји) і др. і др.

Трохи не всі білоруські пісні рекрутські ј салдатські, напечатані д. Шејном (Зап. Р. Г. Общ. по Отд. Этногр., V, 661—668) складені з шматків украјінських пісень, часто переплутаних.

З польських војацьких пісень, котрі мусили підти од украјінських вкажемо: в Кольберга, II, № 195, VI, № 348, VI, № 347, Zbior wiadomości do antropol., 91 (№ 118 і др.

[4]) Јак грубшајуть украјінські пісні, перејшовши до москалів, — а надто, коли ґіло јде про дівчат та жінок, — можна бачити, коли порівньати напр. пісньу в Костомарова (Малор. Сборн. Мордовцева, 243, № 48; порівн. Чубінськ., V. 950—951, № 32) з Шејновоју (215—216, Н 70). У нас јесть примір, записаниј д. Шевченком в Карелівці, Звен. п., Кијівськ. губ., — котриј уже прејшов через салдатські руки, — і вже там кінець дуже грубиј. Порівн. також Варенц. II, Сам. Кр. 215, № 2 і Чубинськ. V. 671. Г. В Јакушкина (173) јесть московська пісньа, в котріј набрано слов з різних украјінських пісень тілько без усьакого толку.

Украјіна ј салдатська Московшчина з XVIII ст., то просто, то через донських козаків,— усьакиј побачить,— шчо Украјіна дала своїм сусідам окрім гарноїі музики дејаких пісень, кілько жалостних, противвојацьких образів та кілько веселих пісень, в котрих гульньа ј жарт держитьсьа в грьаницьах льудскости; — а получила Украјіна в обміи пісні з наукоју слухатись в усьому начальства, з наукоју грубіјанства ј роспусти.

Јак боретьсьа украјінська пісньа з московськоју в салдатськіј казармі,— видно буде, коли порівньајемо одну шчиро московську пісньу з тим, јак перероблено јіјі на Украјіні. Ось цьа пісньа з Рьазанськоїі губерніїі:

Полно, братцы, крушиться,
Перестанемъ тосковать,
Лучше станемъ веселиться,
Съ горя пѣсни запоемъ!
Запоемъ, братцы такую, —
Про салдатскую про жизнь.
Гдѣ жь мы жили-проживали?
За Дунаемъ за рѣкой.
Дунай—рѣчка не велика:
Перевоза на ней нѣтъ. [1])
Мы на это не взирали,
Вели плѣнъ мы за собой.
Лѣто въ лагеряхъ стояли, —
Государь явился къ намъ:
Передъ нами разъѣзжалъ,
Передъ нами, гарнадеры,
Слово ласково сказалъ:
„Вы здорово, гарнадеры
„Здравствуй, славны молодцы!
„Вы скажите, гарнадеры,
„Про походы про свои?“
Мы въ походѣ проходили,
Проходили по степямъ,
Мы свою кровь проливали
Подъ Варшавой на штыкахъ,
Какъ въ четвертомъ, пятомъ звонѣ,
Со знаменами впередъ.
Какъ шестой и седьмой звоны,
Закричали всѣ: „Ура,
„Государю честь-хвала!“ [2])

А ось та ж пісньа, записана в Катеринославшчині: [3])

Полно нам братци, журитьсьа,
Та перестанем тосковать,
Будем пісеньку співать.
Та јак заграли чисто хохлацькоі,
По всьом горьу солдацьком.
Јак ми в лагирьах стојали
Та много горьа пренімали,
Та по јутру рано вставали,
Біле личко вмивали,
Та чорні кудрі расчесали,
Та чорниј мундер надівали,
На јученьнье виступали.
Та на јученьні нічого,
Тілько плечам тьажело.
Јак поставльали: „стој прьамо,
Смотри браво,
Ружьжьем дьелај харашо!“
У мајора у дворі,
Та стојать столи тесові,
Та за тими столами,
Та сидьать пани рьадами,
Сидьать, — радоньку рьадьать:
„Та кого нам на службу отдать?
Отдајмо ми багача,
Богач викупльајетьсьа,
Отдајмо ми бідньака,
Бідньак виплачетьсьа
Та отдајмо ми такого,
Шчо нема роду ніјакого:
Ні матусі ні отцьа
Так нікому журитьсьа.
Тілько одна сестрицьа,
Та ј та плаче, журитьсьа,
Пора, брате женитьсьа.... [4])

---

[1]) Порівн. слова про р. Казанку у П. Ефим., Мат. Арх. губ., 56.
[2]) Нашь Вѣкъ, 473—476. Порівн. там же 20. Варенцовъ, Сборн. пѣсень Самарск. края, 211.
[3]) Маріупольск. пов. с. Михајловка, запис. д. Трухманов. 1875 р.
[4]) У д. Чубинського (V. 1007) напечатана пісньа, котроїі перша половина далеко

Друга половина пісні просто осібна, справди, „чисто хохлацька“ (украјінськ), пісньа, тільки тут вона не зовсім скінчена; вона јесть у нас записана ј повнішче; [1]) тільки ж'і тут з неjі видно жаль на салдатчину ј на неправду здаваньньа в рекрути, — звичаjні думки шчиро-украјінських рекрутських пісень.

А ось шче один примір того, јак у салдата боретьсьа украјінська пісньа з московськоју ј шчо виходить, коли подужаје московська:

Ој, заспівај пісньу
Льудську, льадську
Про житьтьа своје салдатське. [2])
Шчо салдатська голова
Все подножнаја трава.
Правда сохне, правда вјане,
Царська служба довго јде.
Слава богу за отставку:
По два рубльа на прибавку,
По два рубльа з душі рвуть!
Івана в салдати беруть.
Всі дерева загули,
І Івана повезли.
Ведуть Дуньу базарами
Вају (Ваньу?) лавочками,
Бјуть Дуньу батогами,
Вају палочками,
Вају паличко
Перед папушками. (???)
Захотіла шельма б . . . . ь
В чистім полі погульать.
В чистім полі при долині
Стојіть кушчик калини,
А на тіј калині
Соловеј птичка сидить,
Разні пісеньки співаје,
Солодкі јаблучкі кльује,
Самі сахарніјі,
Шче ј разсипчастіјі. [3])

В шчиро ж украјінських пісньах видно невсипушче противенство проти салдатчини (московшчини), — цього „кровавого податку“ громад на користь державі. В пісньах цих јасно змальовано велике горе мирного хлібороба, сімјанина, громадьанина ј јого родини, з того часу, јак приходить „государське письмо“, або „карта од цісарьа, чи од царьа“, „шчо рекрутів брать пора“ ј до того, коли він льаже на чужіј стороні „на поталу воронам“: јак він сумује, јак пробује зховатись, јак јого ловльать, ставльать „у пријомі“, де јого кучері летьать „панам під ноги“, јак він прошчајеться з отцем, з матірју (частішче), з дівчинoју, з милоју (жінкоју), з товаришами, з „панами-громадоју“, — јак јого обступа холодна ј голодна казарма, непријазні „дьадьки“ ј командіри, — јак він терпить в тьажкіј дорозі, а далі вміра на чужіј сто-

---

близча до московськоjі, — та все таки украјінці не вдовільнились сухоју картиноју царського смотру, — а приробили другу половину пісні, в котріј „в царевича (шчо робив смотр замість царьа) з плеч головонька летить“.

[1]) Чубинськ. V, 977—979, најбільше 978, Б.

[2]) Салдат украјінець, без јаснојі думки про имја своjеjі рідноjі краjіни, зве своју пісньу — або *хахлацьиоју*, або навіть *льадськоју*, польськоју, бо правиј берег Дніпра зветьсьа Польшкоју, та ј дльа москалів часто все украјінське видајеться польським — то зве jіjі просто *льудськоју*, јак і украјінці звуть себе часто просто *льуде*. Аж воно ј виходить, шчо пісньа зосталась справди *льудськоју*, — поки вона зосталась украјінськоју (до 13-го вірша).

[3]) Зап. Алдр. Шевченко, в Карелівці, Кијівськ. губ. Звениг. повіту.

роні, — в далекому Відні, або в Москві „прокльатіј“. 1) Перегльадајучи ці пісні, пригадујеш собі слова Шевченка:

Льагло кістьми
Льудеј муштрованих чи-мало....
А сліз, а крови!! Напојіть
Всіх імператорів би стало...

Ми б мусили написати цілу книгу, коли б зхотіли вибрати ці всі картини з пісень, котрі напечатані вже ј з тих рукописів, шчо ми мајемо. Радимо читачеві взьати јаку небудь печатну збірку, напр. Максимовича, Чубинського (в V томі), або Головацького, чи Купчанка,— ј він сам побачить, чи правду ми кажемо. А сами ми тут зведемо до купи тільки те, шчо јесть в украјінських віськових пісньах про головнішче: про саму віјну ј војацтво, а також про державне начальство, котре набіра з украјінців військо.

Коли порівньати нові украјінські војацькі пісні з старими про віјну з татарами, турками, польаками ј др., — то перш усього кинеться в вічі, шчо в нових пісньах зовсім нема војацького духу. Тој самиј народ, котриј породив запорожців і котриј доси не забув пісень про таких завзьатих лицарів, јак козак Голота, — шчо „не бојавсьа ні огньа, ні води, ні всьакого болота“, — јак Бајда, котриј, і висьачи на турецькім гаку, все дума, јак би встрелить султанові в голову, —јак Нечај, котрого навіть одрубана голова каже, шчо вона, „јак і била льашків-панків, так і бити буде“, јак Перебијніс і др., [2]) — тепер мов би то став полохливиј. А він не став полохливиј. І в Россіјі, і в Австріјі салдати украјінці вважајутьсьа за льудеј, котрі, раз ставши до діла ј војацького, робльать јого пильно ј чесно. [3]) Тільки ж украјінському мужицтву противна віјна, котроји поводу воно не розуміје ј на котру він іде не по своји власиј волі, — віјна дльа віјни, або по вказу начальства. Між новими војацькмми пісньами на Украјині јесть одна, котру співајуть зальубки в Украјині Россіјській, јак і Цісарській, — і котроји шматки причепльујутьсьа до багато других војацьких пісень. Пісньа та, певно склалась шче за часи Потьомкина ј цариці Катерини і јіхніх віјн з турками, коли козацтво украјінське доживало остатніј вік уже не на волі, а на службі московському царству. Так у ціј пісні — ті самі козаки, шчо памјатали Бајду, — вже так співајуть в турецькому поході:

Ој раді б ми вернутисьа, —
Гетьман не пускаје;
Та не так гетьман, та не так гетьман,
Јак царицьа-мати:
Хоче нами, нами, козаками,
Турка звојувати.
А ми того Турка не звојујем,
Тільки роздратујем,
Тільки нами, нами, козаками
Дунај загардујем!... [4])

---

[1]) Ој, ти, Москва крокльата, — Шчо ні сестри, ні брата!... (З збірки д. Ів. Новицького).

[2]) Антоновича і Драгоманова. І, 145, 165, II, 55, 39 і т. д,

[3]) Polnische Revol., 23, 67.

[4]) Гулакъ-Артемовськіј, Укр. пѣсни. Закревскіј, Старосв. Бандуриста, I, 87. Pauli, II, 52. Головацьк. I, 133, 134. III, 144. Чубинськ., V, 970, 995, 999. Треба нагадати, шчо ј справди всі московські віјни з турками, не викльучајучи ј віјни 1877—1878 р.,

В однім, — певно з најстарішчих шматків цеји пісні, шче з остатніх часів Січі, говоритьсьа јасно:

Ој ради б ми вернутисьа, — гетьман не пускаје.
Бодај гетьман шчастьа не мав, а кошовиј долі:
Пішли наші новобранці не по своји волі. [1])

Цьа пісньа стојіть на грьаниці між віком козацьким і салдатським украјінського војацтва. На стілько козацтво шанували украјінці, на стілько вони гидујуть салдатством. Того всього хвастовства војацтвом,—блескучоју, подібноју до паньскоји, одежоју, војацьким піјацтвом, — біганьньам за дівчатами („зеленое вино пить, красныхъ дѣвушекъ любить"), вислугоју в офицери ј т. и., — про шчо здибујемо пісні в тих народів, котрі довго мали, або ј доси мајуть своје державне військо — мај же не ма в украјінських пісньах. [2]) Дві-три пісьні з „бра-

---

були страшенно несчасні, а надто дльа салдат-украјінців. Звичајно царське начальство кидалось на віјну без розуму; — турки спершу били јого військо, ј тільки вже опісльа з страшними натугами вдавалось москальам побороти турок. Украјінські салдати, јак најближчі, льагли в перші часи віјни. — До цеји пісні треба шче примітити, шчо в Цісаршчині замісць „гетьман і царицьа мати" співајуть: „цісарь і цісарська мати". В дејаких нових одмінах в Россіји вже співајуть замісць „царицьа — мати" — „гетьманська мати", — або замісць гетьман — „государь і государева мати" (зап. Руданьск. в Кольусику) а далі „једнорал" і „једнoральська мати" (у Чубиньск. 999) — і навіть: „мајор і мајорова мати" (у нас рукопись д. Јак. Новицького, зап. в с. Ольгинському, Маріуп. пов. 1875 р.). Це шче раз показује, јак в розуміньньу державних справ, — своји і загрьаничних, — украјінське мужицтво під московським царством пішло не вперед, а назад од часів козацькоји волі.

[1]) Чубиньск., V. 960, № 47.

[2]) Шчоб не заходити далеко, ми покажемо тільки на пісні польські ј московські. Так з *польських пісень* вкажемо напр.: Kolberg, Lud, IV, 61. VI, 177—178. Konopka. Piesni ludu Krakowsk, 147, Zbiór wiadomości do antropolog. krajow., wyd. Krak. Akad., II, 91. — З *московських*, Кир.-Безсоновъ, IX, 171, 175, 215, Якушкина, Русскія пѣсни, 92. — Ми не хочемо цим сказати, шчо в польаків, або в москалів не ма пісень противних салдатчині, — а тільки те, шчо між украјінськими пісньами далеко менше пісень з салдатським духом. Дуже б цікаво було порівньати по дрібному украјінські пісні про војацьке житьтьа з польськими ј московськими, та тепер шче цього не можна зробити, јак слід,—бо московських і польських пісень таких шче мало напечатано. Дејакі московські збірачі навіть не хотьать печатати своји салдатських пісень: так Варенцов (Сборн. пѣсень Самарскаго края, 183) каже, шчо „салдатскія пѣсни нынѣшняго столѣтія едва могутъ быть названы народными; я не помѣстилъ *самыхъ дикихъ и уродливыхъ*"). З другого боку ми чули, шчо в польаків в Австріји јесть пісні дуже противні салдатскіј службі, — та вони теж не напечатані. По тому, шчо нам звісно з печатних збірок, ми можемо сказати: — а) шчо в *польаків* противенство салдатскіј службі звјазујетьсьа з бажаньньам поновити своју державу ј своје військо, — напр.

. . . . matka choć bije.
To ją serce boli,
U moskali biją, łają,
Biorą do niewoli...
O najświętsza panieneczko,
Dodaj nam pomocy,
Dodaj nam pomocy,
Jeśli twoja wola,
Dopomoż nam, mocny boże,
Obrać w Polsce króla.

(Zbior wiadom. do antropol. II, 85—86, 89.)

б) шчо в *москвинів* најліпші ј з најбільшим жалем салдатські пісні — старішчі,

вим“ уланським духом, — зостались шче з часів вільного вербунку за Польшчі або належать до пісень бродьачих. [1]) З досади на панів в галицького мужика могла вирватись коломијка:

Ој вольу ја, пане брате, цісарьу служити,
Ніж ја мају вражим льахам паншчину робити! [2])

так само јак у подільського бурлака з голоду ј холоду могли вирватись слова:

А в нашого царьа-государьа да все добре служити:
Јесть шчо јісти ј пити, хороше, хороше ходити,
Та нічим сьа журити. [3])

Та служба војацька таж сама паншчина; — так і говорить галицька пісенька:

Котриј же тут брат лежит,
Шчо паншчину тьажко робит?

— Ој, то тој тут брат лежить,
Шчо цісарьу вірне служив. [4])

Салдатство—паншчина, та тільки шче далека од родини,— і навіть бурлаки звичајно воліли записатись за панів, — а надто там, де паншчина

зложені шче в XVIII ст., часто перероблені з козацьких, (напр. у Варенцова· 183—192) тільки ј у них дуже рідко нарікајуть не самого *государьа*, або царьа, ј у загалі противенство војацтву далеко слабше, ніж в украјінських пісньах. Ось мабуть, чи не најгострішчиј виступ проти царьа з тих московських салдатських пісень, котрі напечатані доси:

Какъ заслышали мои кудерушки на себя невзгодье....
Что ужъ быть-то мнѣ, доброму молодцу, въ солдатахъ,
Что служить-то мнѣ, добру молодцу, государю,
Что стоять-то мнѣ, добру молодцу въ караулѣ...
Простоялись мои, мои скоры ноги,
Какъ задумалъ я. добрый молодецъ, задумалъ бѣжати,...
Прибѣжалъ я, добрый молодецъ, ко своему подворью,
„Ты пусти ль, пусти, моя матушка, обогрѣться“.
--- Я бъ пустила тебя, мое дитятко, боюсь государя...“

(Якушкинъ, 97—98. Порівн. там же, 80, Костомар., Пѣсни Саратовск., 80).

Дуже цікава пісньа, записана Судовшчиковим в землі Віјська Донського. Вона почина так:

Нынче годы не такіе,
Не такіе, — тяжелые;
Тяжело жить подъ Москвой, —

і далі мовоју, котра трохи закида на украјінську росказује з жалем про рекрутчину. Поки шчо, ми не беремось сказати, де мусила спершу скластись цьа пісньа. Шчоб звернути на неји увагу московських учених і збірачів, ми печатајемо јіјі в кінці нашоји праці.

[1]) Максимович, Укр. Нар. пѣсни, 1834, 161. Головацьк., III, 108, I, 148. (і тут „бравиј“ дух на видержујетьсьа). Pauli, II, 186. Така ж сама пісньа про те, јак до вдови пријіхав син — поручник. Pauli, II, 23—24. Одна пісньа, — в котріј похвальујетьсьа „капраль“, јесть галицькиј переробъ подніпрьанськоји пісні про голоту ј дуків, в котріј замість отамана поставлено капраля, — так само јак у Подніпрьаншчині туж пісньу иноді повертајуть до чумаків (Рудченко, Чумацк. Пѣсни, 106—109) і до бурлаків (Чуб., 1016, № 127, кінець).

[2]) Головацьк., II, 296, № 274. Цьа коломијка, певно, зклалась зараз по скасованьньу паншчини в 1848 р. Порівн. у нас на стороні 64.

[3]) Чубинськиј, V, 999.

[4]) Запис. М. Бучинськиј.

була легша, напр. в Доншчині, — аби тільки не попадатись в рекрути. Про це јесть і пісньа, напечатана в „Основі“. [1]) Так само ј гуцул, јак почув про рекрутчину, заспівав:

Ој, паночку Гриновецькиј,
Буду в тьі служити,
Лиш мјі не дај до цісарьи
Карабін носити! [2])

Друга галицька пісенька навіть жаліјетьсьа:

Ој на Кути доріжечка,
На Кути, на Кути!....
Ми би в панів не служили,
Кобп не рекрути.
Ми би в панів не служили
І панів не знали,
Јак би уни білі ручки
Назад не вјазали. з)

Звичајно в пісньах украјінських все салдатське, — гидке ј страшне. Гидка одежа салдатська, — котра здајетьсьа украјінським сельанам навіть стидкоју. [4]) Страшні вони: „карабин мальованиј, від цісарьа дарованиј, — і шабелька прејасная; — доле ж моја несчасная!“ — плаче украјінець, — бо зна, јака то вага „государське (або цісарське, государственне) платьтьа.“ [5]) Не в однiј пісні чујемо:

Лучче мині, моја мати,
Круту гору копати,
А ніж мині, моја мати,
Та те платьтьа надівати.
Круту гору копајучи,
Та сьаду, спочину,
Јак надіну царське платьтьа,
До віку не скину. [6])

Мати, котру кличуть подивитись, јакиј з јіјі сина „панок“, — тільки тужить: „не ма мого сина Јванка, јуж в цісарьа служить“, — або „тепер вже не наша буде, — се ј цісарська дитина!“ [7]) Сам салдат признајетьсьа, — шчо јак „Дали мені катанки, — заплакали коханки“ [8]) і каже дівчатам:

Ој, не треба, дівчинонько, жовніра льубити,
Бо він мусит цісареви десьать літ служити.
Ој, дівиці, молодиці, скиньтесьа по грошу,
Та заплатіт цісареві, — нај мундур не ношу. [9])

І дльа украјінських дівчат салдат — не пара:

Шчо в салдат за подоба?
За плечима всьа худоба:
І торбинка з сухарьами,
І муницьа з патронами
І манерка із водоју;
Салдат служить із бідоју. [10])

---

[1]) 1862, Мај, 99. У Чуб. V, 1024, № 138 уривок з неjі.
[2]) В Жовачеві, в Коломијськім запис. д. Волошньук, в 1870 р.
з) Зап. д. Ревакович в Дрогобичі, в 1863 р. і д. М. Цар в Скільшчині.
[4]) Ој цісарьу, цісароньку, јакиј же ти глупиј:
Убрав јеси мја в камаші, не закрив јес дупи!
(Коломијка. Голов. II, 298, № 286).
[5]) Голов., I, 145.
[6]) Зап. д. А. Ципринська, Пурховці, Александр. пов., Катериносл. губ., в 1873 р. Подібне в пісні, зап. д. Борисовим в с. Вербовіј, Кијівськ. губ. в 1876 р.
[7]) Головацьк III, 99. Соломон. Коломыйки и Шумки. 67.
[8]) Зап. П. К. в Підгірју, 1868.
[9]) Соломон, Колом. и шумки. 67. Подібна думка в Русалці Дністровіј, 1837. 28—30.
[10]) Сб. Новіцького. Пісенька: „јак улана не льубити“ — (Чуб., 1084) по мові,

В другіј пісні дівчина каже салдатові:

Ја твојіх грошеј не хочу
І за тебе не піду:
Бо в жовніра нема хати,
Нужда, біда јого мати.[1])

Дуже показује характер украјінцьа-сімјанина настава, котру говорить матір синові новобранцеві:

„Не зрадь, сину, чужоји дитини (дівчини), — не буде тьа бог карати“.[2])

Вона нагадује те, шчо говорить д. С. К. про те, јак салдати украјінці одрізньајутьсьа в россіјськіј арміјі од москвинів тим, шчо шануајуть жіночу честь і навіть, проти својеји хвилевоји вигоди, вговорьуајуть жінок не „пакоститись“ з салдатами.[3]) В одніј пісні сам новобранець говорить дівчині, котру він льубив јак був „парнем“ — про те, шчо таке робльать з дівками ј жінками салдати, або јак јіх звичајно звуть в Россіјськіј Украјіні, „москалі“, — подібно тому јак в Австріјськіј јіх звали колись „австріјаками“.

Гульај, гульај, молода дівчино, з ким гульала,
Да не гульај, молода дівчино, з москальами,
Москалики, вражі сини, обманшчики:
Вони тебе, молоду дівчину, да ј обманьать;
Вони твоји білі ручки помарајуть,
Вони твоју русују косу ростріпајуть.
Вони твоју честь дорогују потерьајуть.[4])

јавно, взьата з польськоји; про „гранатовиј мундір“ бачимо в печатних польських пісньах (Zbior wiadomości, 91, н 116; Kolberg. VI, № 649).

[1]) Порівн. московську.

Нужъ, кабы мы, дѣвки
Знали — вѣдали,
За старыхъ мужьевъ
Мы бъ не бѣгали.
Мы бъ пошли за-мужъ
За молодыхъ солдатъ,
За рекрутчиковъ
За молоденькихъ,
За хорошенькихъ!
(Варенцовъ, II. Самарск. края, 202—203).

[2]) В пісні: „Ој закувала сиваја зозуленька а в недільу поранці“, записаніј д. А. Руданським в Кольусику. В такіј же галицькіј — „Не зрадь льудськоји дитини“. Голов. III, 97).

Порівн. в польськіј пісні про жовньарське *право* над дівчатами:

Wędrują żołnierze
W wielkiej paradzie.
Żołnierz od żony,
Żołnierz od dzieci
Więdrować musi
We świat daleki...
Wolno mu kochać
Pięknę dziwczynę.
On ją pogłaska,
On ją zabawi,
Nie jednę pannę
Nieszczęsną zostawi.
Idź z nim do króla,
Idź do sędziego,
Nie znajdziesz prawa
Nigdzie na niego.
(Zbior wiadom. II, 91).

Треба сказать, шчо в пісньах польських звичајно „кавальер“, — дуже безжалостниј і навіть грубиј до жінки ј дівчини.

з) Громада, 1881, № 1, 128.

[4]) Зап. Оп. Маркевичем, в Конотопськ. пов., Черниг. губ. ј Судовшчиковим в

Страшенно противна украјінським хліборобам салдатська муштра. Одна дуже гарно зложена галицька пісньа даје нам такі картини:

Ој, там на горонці
Кракали ворони;
Заплакали новобранці,
Сидьачи в неволі:
— „Ој, то ми сье в свого папа
Того дослужили,
Шчо б ми такі молоденькі
Та в неволі гнили!“ —
Ој пігнали новобранців
Білими шльашками,
А за ними вартівники
З заду з паличками.
Ој пригнали новобранців
До новоји брами:
— Поставајте, новобранці,
А всі враз ногами,
А всі враз ногами,
До купи плечима!
Погльадајте на цісарьа
Чорними очима! —
— „Ви, старі жовньари,
Возміт нас у руки, [1])
Не лајте нас, не бијте нас,
Навчіть нас науки, —
Бо ми молоденькі
Того не робили,
Но сіјали і орали
За плугом ходили. [2])

Пир. пов., Полт. губ. — Пригадајмо, шчо в казках — москаль звичајно — злодіј. Рудченко. Нар. Южнор. сказки. 164—177. Порівн. Варенцова, П. Семарск. края, 207, де сами салдати кажуть про себе: „мечись, вори, через забори“.

Порівн. в моск. пісньах про салдатське обертаньньа з дівчатами ј дівчат з салдатами. Русск. Филолог. Вѣстн. 1881, № 2, 664 (Салдат Яшка и дѣвка Наташка; теж у Варенц. П. Самарск. края 214—215), там же 1880, № 3, 103—104 (в котріј без осуди росказујетьсьа, јак „десятничикъ-цаловаѣьничикъ разводилъ салдатъ, па хватерушкамъ, къ краснымъ дѣвушкамъ, па пастелюшкамъ“ і т. д.), там же 109—110 (јак дівчина признајатьсьа, шчо вона б „рада полюбить хотя инова, — ахвицера маладова; — онъ папутрянъ, набѣленъ, — хорошо спаряженъ“ і т. д.), — 115 („у салдатки — губы сладки, — у салдата слажа: — салдатъ губы мёдомъ мажа“) і т. д. Порівн. також Варенц. П. Сам. кр. 212—213; јак капитан каже дівчатам:

Ужъ, вы, дѣвушки, любовишки, любите меня,
Станете любить, стану чаще ходить.
Стану чаще ходить, стану больше носить.
Когда рубль, когда два, когда пять-шесть вдругъ,
Полтинушки не случилось, не прогнѣвайся за то,
Не прогнѣвайся за то, не стыди мое лицо.

Треба сказати, шчо в загалі в москвинів і в дівоцьких пісньах на подарунки звертајуть дуже велику увагу. — З польських пісень ми приведемо такиј примір:

Ułany, ułany,
Malowane dzieci!
Nie jedna panienka
Za nimi poleci.
Niema tu ni wioski,
Niema tu i chatki,
Żeby nie kochali
Ułanów mężatki.

(Zbiór wiadom. do antrop. kr., II, 91).

В украјінськіј пісні, записаніј Судовшчиковим в Пирьат. пов., Полт. губ., сирота, котру мачуха примушује „з офицером спати“, жаліјетьсьа:

Важко ж, мати, важко
Камінь ізньати,
То так мині, моја мати,
З охвицером спати;
Гірко ж, мати, гірко,
Гірко полинь јісти,
То так мині моја мати,
З охвицером сісти.

[1]) У Чуб. — „шчо в вас білі руки“.

[2]) Підгірје; зап. Вол. Навроцькиј. 1862. Подібниј же кінець у Чубинськ., V, 996; у нас рукоп. д. Манджури, 1876 р. з Мурахви, Богодух. пов. Харьк. губ. Купчанко, № 330.

Хліборобська працьа з родиноју мальујетьсьа украјінцеві салдатові милішче, ніж салдатське марнованьньа сили ј часу:

Лучче б було ціпом бухать,
Ніж тепера муштри слухать;
Лучче б було з грабельками,
Ніж тепера з шабельками;
Лучче б було свині пасти
Ніж на себе ранці класти;
Лучче б було з сестричками,
Ніж тепера з рушницьами, —
Лучче б було погонити
(волів за плугом)
Ніж з панами говорити. [1])

При таких погльадах на салдатство, — та шче при тому, јак колись в Россіјі салдат мусив служити 25 років, — а потім 15 (та 10 років в безстрочнім одпуску), — а в Цісаршчині 10 років, — ми зрозумімо, чому в пісньах украјінських проводи в салдати мальујутьсьа гірше смерти. Багато јесть пісень про такі проводи, — і всьакиј раз, коли украјінська салдатська пісньа зостајетьсьа украјінськоју, — вона ј піднімајетьсьа високо в умілости својім злогом, — і показује, шчо ј доси украјінські мужики не стратили сили складати чудові пісні, коли тільки вони справди зостајутьсьа самими собоју, украјінцьами. В таких пісньах не забувајетьсьа ј царь, — голова теперішніх державних порьадків, — і дуже цікава річ: *јак тілько јака пісньа зложена чистоју*

---

[1]) Максимович, Укр. Нар. Пѣсни, 1834, 159. Pauli, II, 60, Балина, Укр. пісні 59—61. Рукоп. збірка Ів. Новицького; — друга д. Манджури, зап в с. Олексіјевці, Александр. пов. Катерин. губ.

Одна польська пісньа з Галичини починајетьсьа, јак багато украјінських, козацьких і потім салдатських, з того, јак сестри проводьать брата в віјсько, — потім каже:

Lepszy na wsi groch, kapusta,
Niżli w wojnie kura tłusta.
Bo na wojnie kuli leją
Nie pod jednym nogi drzeją.
Lepiej w domu pługem orać,
Niż na wojnie głośno wołać.
Bo na wojnie pięknie chodzą,
Po kolana we krwi brodzą.
Liepiej na wsi kosą kosić.
Niż na wojnie szable nosić.
Bo na wojnie szablę kruszą
Nie jeden się żegna z duszą.
Jeden woła: wody, wody!
Drugi woła: ręki podéj,
Trzeci woła: zetnij głowę,
Bo już robić nic nie mogę:
Czwarty woła: wykop jamę,
Zachowaj mnie w czarną ziemię!

(Zeg. Pauli. P. l. p. w G. 67—70 Kolberg. Lud. I, 156—1576. VI, 17. Zbior wiadomości do Antropologii Krajowej, Wyd. Krakowsk. Akadem., II, 88).

Одна пісньа з венгерськоји Украјіни починајетьсьа, јак багато козацьких, з того, шчо сестра проводить брата на віјну, потім стріча јого коньа ј чује од товаришів братових, шчо він поліг на віјні, — котра тут же ј мальујетьсьа:

Јесть там плачу, наріканьньа.
Јесть там кирві розливаньньа,
Јесть там кирві по кісточки,
Гинуть красні там діточки,
Летить палаш за палашом,
Лијесьа кров долов носом,
Летить кульа за кульками,
Тече там кров потоками.
Једен кричит: ратујте мньа!
Другиј кричит: добијте мньа!
Третіј кричит: берте јаму,
Берте јаму, кладьте мньа в ньу!

(Головацьк., II, 704—705). Подібна до цеји картини јесть і в латишів (Памятники Латышск. народн. творчества. Ив. Спрогиса, 271). Ми думајемо, шчо перша половина слов польських зајшла в Польшчу з Украјіни, — а картина војни зајшла ј у польську пісньу, ј до венгерських украјінців з заходу через чехо-словаків. В другіј польськіј пісні жонатиј іде од сімји в віјсько ј каже:

Lepiej w wojsku strzelcem, — Niż w chacie wisielcem. (Kolb. VI, 865).

укра інськоју мовоју, то вона непремінно повна ј вільних, льудських думок, так само, як тілько мова украјінська в пісні порушена, — так зараз в пісньу пролазить і невільницькиј дух і роспуста.

Ми приведемо тут зразки таких шчиро-украјінських пісень.

1. По за садом зелененьким дорожка лежала. —
Молодаја туди пані некрут вирьажала,
Вирьажала на воронім кониченьку.
— „Вијди, вијди, серце моје, моја дівчинонько!“ (каже рекрут)
Ој, не вијшла дівчинонька, вијшла стара мати,
Взьала коньа за поводи та ј стала питати:
— Ој, сину мij, соколоньку, де ж тебе шукати? —
— „Шукај в степу, крај дороги, моја рідна мати!
Там ја буду, моја мати, горем горьувати,
Својім чубом кучерьавим степи устилати,
А својеју кровицеју морьа доповньати,
А шче својім білим тілом орли годувати. [1])
— Бодај же ви, воріженьки, всі разом пропали,
Јак ви тују біду знали, мені не сказали,
А тоді вже ви сказали, јак сина звјазали! —
Повјазавши білі руки, везуть до Прилуки,
А з Прилуки до Полтави до вічніј присьаги:
—„ Присьаг царьу, присьаг богу, одріксьа од роду!...
Прошчај, сину, мij голубе! — не думај до дому!“ [2])

2. Годі березі зеленіј стојати,
Пора тобі свіј лист спускати!
Беруть, беруть молодцьа в салдати,
За ним плаче јого стара мати.
— „Не плач, мати, бо вже ти стараја,
Нехај плаче жінка молодаја!
За жінкоју маленькиј дітки: —
Остајутьсьа на віки сирітки!
Остајутьсьа панам на поталу. —
А ја піду служить государьу!
Остајутьсьа панам на поругу,
А ја піду у вічнују службу.
Брати будуть на худобі жити,
А ја буду цареві служити.
Брати будуть дітками втішатьсьа,
А ја буду слізами вмиватьсьа! [3])

Пісньа цьа записана Маркевичем в Полтавшчині вже років тому з двадцьать пјать назад, — таж јіјі не забули на Украјіні, бо шче в 1873 р. записав мајже ті самі слова цеjі пісні д. Манджура в Павло-

---

[1]) Мајже зовсім такі ж слова у Чубинськ., V. 991, № 81, 1004, № 104, і подібні у Купчанка, 562, 563.

[2]) Максимович, 1834 р., 156. Така ж сама пісньа недавно записана в Кијіві (Лисенко, Збірн. Укр. Пісень, II, 34—35). У нас јесть шче дві подібних, записані шче пізнішче д. Манджуроју в Мурахві. Богодух пов., ј Алексіјевці, Александр. повіту; в них шче прибавлено: „жовтими кісточками мостів доробльати“.

[3]) Запис. Оп. Маркевич в Лубенськ. пов., Полт. губ. — Теж у Чуб., V, 990—991 В другіј пісні, зап. Маркевичем же:

Не плач, мати, не вбивајсьа, Білому царьу на послугу,
На те ја удавсьа: Панам на поругу!

граді, Катериносл. губерніїі, де їх співав навіть стариї *жид!* Друга пісньа, котру записав д. Манджура ж в 1873 р., мусить бути зовсім шче нового складу. Дуже чистоїу украіінськоїу мовоїу вона росказуїе думки двох салдат, котрі вертаїутьсьа до дому в безстрочниї отпуск з царськоїі служби:

Ої, ти, груша, ої, ти груша,
Чом ти не зелена?
Потом же ја не зелена,
Проїшло пора-времьа.
Поміж тоїу грушиноїу,
Дорожка лежала,
А по тіїі же по дорожці
Проїшло два салдати.

Вони ішли, говорили,
Все раду радили:
— „Покидали своїі доми,
Та вже попустіли;
Покидали своїіх отців, —
Та вже постаріли;
Покидали своїіх жінок,
Та вже повдовіли! [1])

Так говорьать украіінські пісні про горе того, кому доведетьсьа

. . . . ітти служити государьу ј богу,
. . . . ітти служити, вірно присьагати,
За дім. за родину.... забувати;
За дім, за родину, за неньку стареньку,
За неньку стареньку, за своїу миленьку...

Певно, читач наш звернув увагу на те, јак однаково говорьать про

---

[1]) В с. Вербовіј Алекасндровського повіту, Катеринославськоїі губ. Де јакі слова (в кінці) бачимо ј у старих пісньах. Інтересно порівньати цьу украіінську пісньу з московськоїу, — шчоб бачити, јак не однаково говорьать обидві навіть про те ж саме:

Со восточной было со сторонки,
Не студенъ то холоденъ вѣтеръ поноситъ,
Поноситъ вѣтерокъ по чисту полю,
По чисту полю, на лѣсъ, на дуброву,
На дубровушку, на зелену рощу.
Въ той ли рощѣ листья разшумѣлись,
Во шуму-то, во грому ничего не слышно,
Только слышно въ шуму одинъ голосъ человѣчій,
Человѣка не простого, — козаченька донского.
Донской казакъ пашеньки не пашетъ,
Пашеньки не пашетъ, шелковой травы не коситъ,
Онъ по рощѣ козачекъ гуляетъ,
И во скрипочку козачекъ играетъ.
Полевыхъ-то молодыхъ салдатъ забавляетъ:
„Вы не плачьте-ка, молоды салдаты!“
— „Вотъ и какъ то намъ, казачекъ, не плакать?
Отцы, матери наши устарѣли,
Молоды жены овдовѣли,
Малы дѣтушки осиротѣли“.

(Русск. Народн. Пѣсни въ Сарат. губ., собр. Костом. и Мордовцевой, Лѣтоп. Русск. Литер. Тихонр., т. IV, 82—83. Порівн. пісньу лініїних козаків в „Нашь Вѣкъ“, 94—95). В московськіїі пісні вступ до діла вчетверо довшиї розмови про саме діло —та ј зовсім не пояснья јого так, јак він пояснья в украіінськіїі пісні.

горе војацьке пісні з Россіјскоји ј з Цісарськоји Украјіни, — хоч јавно, шчо пісні ці мусили складатись уже післьа того, јак обидві части Украјіни були під осібними державними урьадами, — з осібнимм арміјами. Між украјінськими пісньами в обох державах далеко більше однакових, ніж јесть подібних салдатських пісень в украјінців і москвинів, хоч украјінських салдат навмисне вчать московських пісен. Јакого ж шче ліпшого доказу одміни між украјінцьами ј москвинами ј однаковости украјінців під різними державами? Шчо між украјінським мужицтвом в осібних державах іде вільниј обмін думок, не гльадьучи на грьаницьу ј на те, шчо письменні льуде в обох державах не мајуть проміж себе мајже ј доси ніјакого обміну, — це вже було видно ј з тих пісень, котрі ми показали вишче. Це покаже ј ось јака пісньа, котра співајетьсьа з невеликими одмінами в Россіјі ј Австріјі ј котра однаково нарікаје на голов держав тих, — на царьа, чи цісарьа:

Добре було, добре було,
Добре було чути,
Јак не брали, не писали
Хлопців у некрути.
А в цјатницьу пописали,
В субботу забрали,
А в недільу на розсвіті
Шче ј до міри стали.
Завели јіх в славне місто,
Шче славнішчі замки,
Сидьать, лежать некрутики
В кованих кајданах.
Надлетіли орленьата,
Круту гору вкрили,
Молоденькі некрутики
Жальу наробили.
— Ви, чорніјі орленьата,
Та ј знесітьсьа в гору,
А ви, хлопці новобранці,
Вернітьсьа до дому.
—„Ради б ми сьа в гору знести,—
Туман пальагаје;
Ради ж ми сьа вернути,
Нас цар не пускаје.
Ој чому ж він не пускаје?
Бо він роскіш мајє.
Сидить собі на престолі,
На скрипочку граје;
А скрипочка оріхова.
А смичок із рути. [1])
Јак заграје „московшчини“,
На всьу Польшчу чути.
Јак заграје „московшчини“,
Всім козакам дивно! —
Пішли, пішли некрутики,
Лиш шапочки видно.
Не під јединим некрутиком
Ворон коник граје,
Не за јединим некрутиком
Матінка вмліваје;
Не під јединим некрутиком
Ворон коник скаче,
Не за јединим некрутиком
Мати рідна плаче. [2])

---

[1]) Рута — в украјінських пісньах знак горьа ј смерти.

[2]) Чубинськиј, V. 969—970; 1000. Початкові слова цеји пісні не дуже лагодні. В старішчих примірах, певно, вони були подібні до тих, јакі знаходимо в одніј пісні, котру в 1848 р. записав в Кијіві П. Чујкевич:

Добре було да за Польшчі жити,
Добре ж було бути,
Коли не писали пани комисари
Хлопців у некрути. і т. д.

В другіј пісні, записаніј в Брацлавськім повіті, Под. губ., (папери Ст. Носа) післьа подібного початку співајетьсьа: „Зажурилась Польшча ј Украјіна“. Так московська рекрутчина заставльала украјінців мужиків жаліти навіть за Польшчеју. Вона та-

Слова цеjі пісні про *царьа* записані доси в Россіjі в двох місцьах на Подільльу j у третьому в Сідлецькіі губерніjі в 1870—71 рр.; такими ж самими словами говорьать про *цісарьа* j jого „скрипку“ дві напечатані галицькі пісні. [1]) В однij з подільських пісень новобранець *„гірко плаче і ридаjе, бо над ним цар вольу маjе“*.

Тільки ж треба сказати, шчо воjацькі пісні в Австріjській Украjіні шче частішче j шче гострішче виступаjуть проти свого свого царьа, ніж пісні украjінців в Россіjі. Пісні австріjські де в чому новішчі, ніж россіjські. В Россіjі довше були крепацтво j паншчина, ніж в Австріjі, довше не було всеспільноjі воjацькоjі служби, — j рекрутів здавали по волі панів (а в казенних селах по волі громади). Через те в Россіjі аж до 1871 р. новобранці могли нарікати не так на царьа, jак на панів і навіть на громади, або на „багатих льудеj“, або на несчасну дольу, на бога, шчо „jіх таких молоденьких в рекрути отдали“; це ми j бачимо в ранішчих рекрутських пісньах австріjських, а найбільше в россіjських. [2]) До того салдатська служба в Россіjі була довша, ніж в Австріjі, j тоді, коли вона тьаглась 25, або j 15 років, то зовсім прибивала льудеj, так шчо салдати не могли складати од себе багато вільних пісень. [3]) Маjе своjу силу j те, шчо в Россіjі j украjінцьам на-

---

кож, jак і паншчина доводила украjінців до виселків: в пісні, знаjденіj нами в паперах Максимовича, співаjетьсьа:

Втікаj, сину, в Волошчину,
Не можна тут бути,
Пописали комисари
Всіх нас у некрути! і т. д.

[1]) Головацьк. II, 99, № 18, III, № 34.

[2]) Напр. див. вишче пісньу, зап. д. Навроцьким, — а також у Чуб. V. 973. Stecki. Wołyń. I, 265—266. — На правім боці Дніпра пісні в таких случаjах часто нарікаjуть на панів-льахів (Голов. I, 143, Чуб. V, 986. 974). Наріканьньа на панів-польаків за рекрутчину заjшло навіть на лівиj бік Дніпра, jак це видно з двох пісень, записаних д. Манджуроjу в с. Вербовіj, в Александр. п., Катериносл. губ. Дуже цікаві слова здибуjемо в одному старому примірі звичаjноjі пісні про те, jак здаjуть в рекрути „вдовиного сина jединцьа“:

Оj, чиjі ж то лани
Позасівали *пани?* —
А то того jединцьа,
Прекрасного молодцьа....

(З паперів Максимовича; письмо 20-х років XIX ст.)

[3]) До 1834 р. в Россіjі салдати (котрих брали тільки з крестьан і мішчан) мусили служити весь строк 25 років в діjсніj арміjі. З 1834 р. стали пускати салдат післьа 20—15 років служби в безстрочниj отпуск до „чистоjі“ вислуги, в 25 років. В 1859 р. покладено було, шчоб старі салдати jшли в „чисту“ вислугу післьа 20 років служби, з котрих 13 в арміjі, а 7 в „безстрочному“, — а новим службу назначено в 15 років, з котрих 10 в арміjі. В 1870 р. объявлено було, шчо по новому закону всьа служба буде 15 років, з котрих в арміjі 7, а в безстрочному 8. Служити мусили всі, j пани, та панам і багатим строк служби вкорочуjетьсьа, гльадьучи по школі, котру хто проjшов. (Обручевъ, Военно-Стат. сборникъ, II, 50, 11, 230) По новому закону (1871 р.) стали набірать рекрут тільки з 1874 р.

В Галичині до 1845 р. діjсна служба в арміjі була дльа салдат 14 років. В 1845 р. вона зменшилась на 8. (Poln. Revolutionen. 68). Потім по законам 1849, 1850 і 1852 р. служба салдатська по всіj Цісаршчині була назначена 8 років в арміjі і 2 в резервах (безстрочниj отпуск). По закону 1868 р. служба салдатська в арміj

кидајуть казенні московські пісні, а також і те, шчо в Россіјі ј доси прості льуде менше письменні, а через те ј менше розумијуть державні справи. В Австріјі вже давно рекрутчина вијшла з під сільського урьаду, — дідича, чи громади, а стала просто під цісарським урьадом, — потім вона давненько вже стала всеспільноју; — через це все рекруту вже нічого стало нарікати ні на панів, ні на громаду, ні на дольу ј бога, — а не на-просто на цісарьа. До того, јак служба покоротчала, то ј льуде, зостајучись усе таки при силі, більше стали здібними до вільних думок, — так шчо *коли австріјськиј жовнір в остатні часи шче більше наріка на свого цісарьа, ніж россіјськиј, то власне од того, шчо јому стало ліпте, а не гірше.* От через це все ми думајемо, шчо австріјські салдатські пісні новішчого часу показујуть нам ту дорогу, по котріј мусьать піти ј украјінські пісні про војацьке житьтьа з часу нового віјськового порьадку, коли јіх запишуть дослідачі.

Вже ј у старих салдатських пісньах, записаних в Россіјськіј Украјіні видно сліди того, шчо салдати нарікали на царьа навіть гострішче, ніж јак це ми показали доси. Так в двох примірах пісні про розмову новобранцьа з матірју, — шчо напечатана в нас на стор. 97 („По за садом зелененьким"), — записаних Судовшчиковим в Пирьатинському повіті Полт. губ. в 1854 р., ј у третьому, записаному пізнішче Андр. Шевченком в Карелівці, — здибујемо слова:

А хто царьа наругаје,
Сто палок пријмаје; —

а в однiј з пісень, зап. Судовшчиковим, бачимо ј прокльату картину, јак

Поставили сина Јвана
Між трьома полками,
Да вдарили сина Јвана
В три рьади палками.

Тепер нам звісно кілько случајів з Волинськоји губерніјі, де судили одставних салдат за те, шчо вони прильудно „наругали царьа"; післьа таких случајів заборонено в Россіјі держати царські патреги по корчмах. В бунті крестьан в с. Топильніј в Кијівськ. губ., Звенигородськ. пов., в 1873 р. перед вів одставниј салдат,—јак це дуже часто бува на Украјіні. Коли начальство јому стало докорьати, шчо він мусив би стојати за царське начальство, јак салдат, а не бунтовати народ, — то він одповів: „мене власне ограбив царь, котрому ја служив, а громада мене хлібом годује, то ја ј мушу стојати за громаду". Не може бути, шчо б „руганьньа царьа" не зоставило по собі сліду в нових укра-

---

австро-венгерськіј назначена в 3 роки, а в резерві (котриј складајетьсьа тільки на короткиј час дльа муштри, — а на довго тільки в віјну) 7 років. (Czoernig. Oesterreichs Neugestaltung 658—659. Klun, Statistik v. Oesterreich-Ungarn 210). В Австріјі здавна салдати одного крају держались в купі, — в крајевих полках. В Россіјі недавно стали старатись не дуже перемішувать салдат з ріжних крајін і не дуже далеко заводити јіх од рідноји крајіни.

јінських пісньах в Россіјі, — хоч такого, јакиј уже ми бачимо в пісньах галицьких.

В нових же галицьких пісньах на цісарьа дуже нарікајуть. Лајуть јого жінки ј дівчата:

1. А на тобі, цісароньку,
Білі (або срібні) рукавиці,—
А на тебе, цісарику,
Плачут молодиці.

Плачут мами за синами,
Жінки за мужами,
А молоді дівчаточки
За парубочками. [1])

2. Сіју руту, поворожу.
Сходит рута рідко,

Узьив цісар мого льубка
Озми го сі, дідько! [2])

Сами солдати ось јак росказујуть про житьтьа своје в поході:

—„Ој, цісарьу, цісарочку,
На шчо нас вербујеш?
В магазинах не ма хліба,
Чим нас прогодујеш?
—Ој буду вас годувати
Вівсьанов половов,

Ој, буду вас вирьажати
Цісарськов дорогов. —
—„Ој, јака ж то дороженька
Та дльа нас тьажкаја,
Ој јака ж то та полова
До јіди гіркаја! [3])

---

[1]) Зап. в Кутишчах, Станісл. д. М. Бучинськиј; в Галичі А. Білецькиј.

[2]) Зап. М. Бучинськиј в Гринівцьах в 1868 р. В краковјаку жінка так просить цісарьа про свого чоловіка:

Najjaśniejszy Panie,
Chodzisz w koronie,
A ja dla twej wygody
Rzewne łzy ronię

Powróć że mi Jasia,
Pilnować pługa,
Boć rolnik, jak i wojak,
Twój poddany sługa.

[3]) Рожен. Зап. Бородајкевич. Купчанко, № 329.

Порівн. јак в московськіј пісні салдати (котрі названі в пісні козаченьками чорноморцьами) ідуть походом „по дикой степи“ ј просьатьсьа:

„Пусти насъ, камышъ-травынька, ночевати,
Намъ не годъ-то у тебя, камышъ-травынька, годовати,
Одну темную ноченьку, камышъ-травынька, ночевати,
Государевыхъ добрыхъ коней намъ покормити,
Казенную сбрую ратную намъ перебрати,
Провіантскую кашицу намъ похлебати“.

(Р. Н. Пѣсни, Собр. в Самарск Краѣ. 83).

В другіј салдат уже говорить навіть таке:

Мы на службу пойдемъ,
Мы на линію зайдемъ,
Паршивую ордишку,
Мы всю въ прахъ разобьемъ.
Да тамъ станемъ мы жить,

Царю Бѣлому служить.
Насъ царь не уморитъ,
Онъ велитъ поить, кормить
За службу награждаетъ,
Объ чемъ же намъ тужить?

(Запис. Манджура, в Александр. пов, Катериносл. губ)

В однiј польськіј пісні жовнір, служить в друге, „żołnierz dubeltowy“, — каже про поход:

Maserować krzykną,
To pójdę z ochotą
Na to nikiej nie uwazam,
Cy ślisko, cy błoto.

Choć pieniędzy niemam,
To na to nic niedbam,
Pozycę się od kochanki,
Powiem: ze ci oddam.

(Kolberg, II, 297).

А про вислугу в цісарьа галицькиј салдат каже так:

Буду в цісарьа служити, в цісарьа дуфати, (покладатисьа)
Таке ми дасть лудиньачко, шо ме сьа лискати,
На відслузі мьа вирьадить, от јак козу хрому,
Добре здере, драптиве даст, — тогди јди до дому!
А ја в своје село приду шось погаздовати,
Приjдут, возьмут десьатники сердачину з хати.
А нім шухи відрубају, шарварок відробльу,
Доти сердачок пропаде, — другиј не заробльу.
За крејцара тепер тьажко, а другиј не купльу.
Студениј мороз потисне, голиј сьа облупльу.[1])

В Австріјській Украјіні јесть шче одна причина, од чого там пісні такі непријазні до цісарськоји служби. Там велика частина льудеј, — льуде гірські, Верховинці (Бојки ј Гуцули), — а гірські льуде скрізь більш прихільні до волі ј жалкујуть на чужині за својеју стороноју. До того гуцули шче кілька десьатків років назад були льуде оружні — не звиклі шчо дньа слухати начальства. А в Буковині так і цісарськиј урьад, јак узьав јіјі до себе, — (в 1775 р.), то мусив дати льудім на 50 років вольу од рекрутчини.[2]) Через це рекрутчина ј доси дуже противна гуцулам, а надто буковинцьам. Буковинська пісньа ј доси жаліјетьсьа:

Буковино, та ј Льадчино,
Буковино сосно,
Чого ж в тобі Буковино,
Та так дуже тошно?
. . . . . .
Буковино та ј Льадчино,
Буковино вільхо,
Та чого ж в тобі, Буковино,
Та так жити гірко?...
Та шчо було не чувати,
Тепер то видати:
Веде тато свого сина
До рекрут віддати. [3])

З Гуцульшчини ми мајемо ј пісньу про бунт рекрутів проти свого начальника:

Де жовньари пјуть,
Там річки течуть;
Під білоју березоју
Капітана бјуть.
— Ој, ти, пане наш,
Капітане наш, —
Течуть річки кровавіјі
Від тебе до нас. [4])

---

[1]) Голованьк. III. 114.
[2]) Klun, Statistik von Oestereich-Ungarn. 1876, ст. 333.
[3]) Купчанко, № 347. Льадчиноју (Польшчеју) звуть буковинці Галичину.
[4]) Три одміни, записані ј д. Бучинським в Гринівцьах і Кутишчах. З них видно, шчо вони підходьать до подніпрьанських пісень: про голоту ј дуків і „ој гук, мати, гук, де козаки јдуть". (Основа. 1861, IV, 96; Метл., 449, Чуб. V. 940).

В Пруськіј Польшчі јесть пісньа, — певно, письменним зложена про те, јак салдат, з „свободних" (шльахти) образивсь тим, — „шчо мужик в віјську шчось значить", і вбив „прикрого" сержанта з хлопів. Kolberg, IV, № 351. Записана в городі Іновроцлаві.

В доволі довгіј буковинськіј пісні, котра мальује ріжні боки салдатського житьтьа, читајемо:

Бодај царі царовали,
Пани злиднували,
Та шо би се і јіх діти
Того дочекали.
Бодај царі царовали,
Пани злиднували,
Шо вони наших дітеј
В таку службу дали.
Ој, бо в царьа тьажка служба,
А мала заплата;
Та шо в царьа је велика
Літам та ј утрата.[1])

Такі пісні, котрі могли скластись в гірськіј Украјіні ј кілька десьатків років назад, зходьатьсьа з новими, — та вкупі накладајуть на пісні австріјських украјінців про војацьке житьтьа противу-цісарськиј характер, котриј зовсім закрива ті кілько вдьачних цісареві пісень, шчо впустили серед мужиків попи в часи скасуваньньа паншчини в 1848 р.[2])

Хоч і мало хто захожувавсь доси коло того, шчоб вијаснити украјінським сельанам, шчо тьажка дльа них рекрутчина тісно звјазана з усіма державними ј господарськими порьадками, котрі тепер панујуть над јіхніми громадами, та все таки по пісньам видно, шчо украјінські мужики ј сами почали примічати ту звјазку. Так вже в 1864 р. напечатано дуже важниј волинськиј примір одніјі пісні про рекрутчину.[3]) Пісньа цьа стара, — зложена шче за часи козачини. Старі јіјі приміри величајутьсьа там, јак то багато віјська козацького, так шчо за ним нігде ј пролетіти „сивому соколоньку“.[4]) Далі вона прилагодилась до чумаків,[5]) — а далі ј до „новобранців“, до „салдат“,[6]) — і жаль за новобранцьами, котрі розлучајутьсьа з родиноју, став перемагати пишаньньа рьасністьу віјська. В волинському примірі пісні післьа звичајного початку:

Зажуривсьа сивиј соколонько:
Бідна моја, бідна головонька!...

бачимо зовсім нові слова:

Де були ліса, то тепер панські,
Де очерета, все государські,
А де були села да хороші льуде,
Тепер пописали все на рекрутів!

З часом таких нових наставок на старі пісні здибујемо на Украјіні все більше. Видно, шчо мужики все більше починајуть зводити до купи всьаке лихо, котре јім приходитьсьа терпіти од усьаких теперішніх державних і господарських порьадків. Та вольа од паншчини, — котріј було зраділи льуде між Дніпром і Карпатами, дуже мало

---

[1]) Купчанко. № 340.
[2]) Окрім згаданих вишче пісень і наших рукописів — печатні пісні проти цісарьа можна знајти в Головацьк. I, 155. (з Венгріјі), III, 112, Купчанко, № 329, 330.
[3]) День, 1864, № 6. На Волыни. Кокошника.
[4]) Антонов. і Драгоманов, I, 262. Чуб, V, 937, 953.
[5]) Рудченко. Чумацкія пѣсни, 230.
[6]) Чуб., V, 952, 1001.

помогла мужикам і не забаром сама та вольа, — без землі, або з маленьким кусником јіјі ј з великоју оплатоју, при податках державних, при рекрутчині, — стала повертатись в нову невольу в панів же, або в *грошових* льудеј, — частішче всього в жидів. Звичајно доходу з землі, наданноји крестьанам, навіть в правобічних губерніјах, не стаје на саму виплату викупного чиншу ј податків, [1]) — а багато крестьан, — напр. дворові, — не получили землі зовсім, — або дістали самі хати (халупники на правім боці Дніпра), або „четвертниј даровиј“ наділ (на лівім боці Дніпра ј у Слобідчині). [2]) Остатніми роками з усіх частин Украјіни мужики сунутьсьа висельатись (звичајно, дуже нешчасно) на нові землі; [3]) — скрізь вони задовжені; [4]) в Россіјі шче земльа держитьсьа за крестьанами, бо шче не можна јіјі продавати,— а в Австріјі спродаж грунтів крестьанських росте страшенно скоро. [5]) Не можучи прожити з своједі землі, крестьане стајуть најмитами на заводах близьких і далеких,— і в панських дворах, [6]) запродујуть своју працьу так дешево, ј так на довго, — за завдатки од грошових льудеј, — котрі звуть в Галичині „порцијами“, — шчо знов појавльајетьсьа коли не старе крепацтво, то в усьакім разі стара паншчина. [7])

Јак думајуть украјінські крестьане про цьу своју нову невольу в *капиталістів* (грошовитих льудеј) і про звјазок цеји неволі з неволеју просто в *державного* начальства, — видно ј з пісень.

Перш усього нову невольу мусили спробувати украјінці цісарські. Тут, у горах склалась пісньа, — в котріј најбільш вважливі ось јакі слова:

А господи милосердниј, јак тьа допросити:
Льудеј много, польа трохи: з чого будем жити?
Нам зарібки не поможуть, — ја дуже не вірьу... [8])

Давно звісна пісньа, в котріј жінка (иноді руда) жалкује (иноді сумно, а иноді жартовливо) на те, шчо чоловік (иноді чорньавиј) јіјі не шанује. Так ось в новім зразку цеји пісні, записаному в с. Запрудці Кијівського повіту, здибујемо жалкуваньньа жінки на безземельство:

---

[1]) Янсонъ. Опытъ изслѣдованія о крестьянскихъ надѣлахъ и платежахъ. 74, 108—111.

[2]) Воронопов. Вопросъ о крестьянскихъ переселеніяхъ. В. Евр. 1876, № 1. Котелянскій. „Очерки подворной Россіи“, в „Отеч. Зап.“, 1878, № 8, 9.

[3]) Громада, V. 196 і далі.

[4]) В Кијівскіј газеті „Трудъ“ (1881, № 54) знаходимо звістку з Роменського повіту, Полт. губ. шчо там уже половина крестьанськоји землі заставлена, ј на викуп јіјі не ма надіјі. А в Австріјі почина вже ходити думка про те, шчо знов треба викупити крестьанські грунти за посередством держави. јак це було післьа 1848 р. (Vogelsang. Die Nothwendigkeit einer neuen Grundentlastung. Wien. 1880).

[5]) Громада, 1881, № 1 ст. 106.

[6]) Про стан најмитів див. „Гродаду“ II ј V, а також Червінського, „Экономическія скитанія“ в „Отеч. Запискахъ“ 1880, №№ 7, 8.

[7]) Кіевскій Телеграфъ, 1875, № 43, (Письмо изъ Галиціи), № 52 (Порція въ югозападномъ краѣ“).

[8]) Голов. III, 223. (Венгерськ. Украјіна?)

Ој, піду ја по над лугом,
Ој, там милиј оре плугом ..
Ој, він оре чуже поле, —
Мині за јім жити горе!
Ој, він оре чужу працьу,
Ја не живу, — тільки плачу;
Ој, він оре чужу ниву,
Ја не живу, — тільки гину!
Ој, він оре, а ја сіју, —
Та ј нічого не подіју!

Ті, шчо не мајуть „свого польа“, а на чужому нічого не подіјуть, мусьать шукати долі в најмах та в бурлаках. Шче здавна бували по селах украјінських најмити, а по степах бурлаки. Вони зложили про своје житьтьа ј пісні, котрі давно вже печатајутьсьа в збірках украјінських пісень. [1]) Најбільше звісна з тих пісень одна: „Та не ма в світі так нікому, јак бурлаці молодому“, — в котріј најмит, звичајно, сирота, пастух, — жалијетьсьа на те, шчо „він робить-заробльаје, аж піт очі заливаје, — а хазьајін јого лаје, — а хазьајка помагаје“. [2]) Рьадом з цим жалем сироти-парубка, сирота-дівчина жалілась в пісні:

Не дај мені, боже, служашчого хліба.
Служашчиј хліб добриј, та тілько вимовниј;
По кусочку краје, — шчо дньа вимовльаје. [3])

В повішчих збірках таких најмитських пісень не поменьшало,—а в одному новому примірі старојі пісні молодого бурлака горе вилилось в таких словах, јаких перше в ніј не було:

Та бурлак ноги підгинаје,
Батька-матір проклинаје:
Та бодај було мені, мати,
Та на цеј світ не родитись,
Јак такому нешчасному
Та ј у најмах волочитись. [4])

Тільки ж це, все таки старосвітське, бідуваньньа јединців најмитів не тілько в багатших мужиків, а ј у панів і дворах, — не так то велике горе перед тим, јаке појавилось в повішчі часи, коли багаті льуде почали користуватись з поту цілих гуртів најмитських. За часи крепацтва такі гурти (рибалок, косарів, ссипшчиків і т. д.) најбільше складались в Одесі, під Аккерманом та на Дону, з утікачів од паншчини. Тепер у ті сторони нужда виганьа ј вільних, і вже не сирот, а батьківських дітеј, навіть самих батьків, котрих обдираје всьакиј, починајучи з начальства, шчо дере за пашпорти. Багато з тих, хто думав пробурлакувати тільки з рік, зостајутьсьа бурлаками навіки, входьачи в те, шчо в степах наших звуть „раклами“, „босоју командоју“ ј т. и. [5])

---

[1]) Максимович, Укр. Пѣсни. 1834. 163, Метлинск., 459, Рудченко, Чумацк. пѣсни, Чубинськ., V. 1012.

[2]) Метлинськ., 463—494. Чубинськ., V, 472, 1014. Голов. I, 180.

[3]) Костомаров, — у Мордовцева, Малорусск. литерат. сборникъ, 262, № 68.

[4]) Запис. Андр. Шевченко в с. Карелівці Звениг. пов., Кијівськ губ.

[5]) Про бурлацьке житьтьа на степахъ див. у „Громаді“ т II і V, а також Чаславского: „Земледѣльческія отхожія промыслы въ связи съ переселеніемъ крестьянъ“. Сборникъ Государств. знаній, т. II.

Ось пісньа, напечатана шче в 1861 р. [1]) — в котрій мальујетьсьа, јак вступајуть льуде в ту „босу команду“:

Јак були ми на морі,
Та ј гульали доволі;
Тепер же ж ми не на волі:
Без билетів жить нам горе
В чужіј стороні.
Отаман — голова
Нерозсудливаја:
Геј, він суду не розсудить,
З нас, бурлаків, гроші лупить
У своју користь.
Писарець маленькиј,
На личку бравенькиј,
Геј, він письма не розбере,
З нас бурлаків гроші дере,
Все по пјать рублів. [2])
Ранесенько встану,
В кешеньу загльану,
Не ма грошеј ані чого,
Шчоб купити було чого
На похмільльачко.
Продам же ја свитку
Та најму музику,
Буду пити та гульати,
Своји краји забувати,
До дому не јти!

Окрім степів најмити јдуть на *сахарні*, котрих в остатні двадцьать років так багато повиростало на Украјіні. [3])

Шче з часів крепацтва склалась пісньа про працьу на *сахарному* заводі, — з тамошньоју ночноју роботоју:

Сон головочку хитаје,
Милиј милу покидаје,
Та з дрібними діточками.
Плаче мила слізочками.
Ој, јак вијду за ворота:
— „Нема мого срібла-злота!“
Летить ворон сизокрилиј:
— „Скажи, ворон, де міј милиј?“ —
— Десь твіј милиј на роботі
Та у сахарнім заводі, —
Ој, там диньује, там ночује,
Дзвони дзвоньать, — він ночує, [4])
Візьме топор та ј мајструје. [5])

В других одмінах цеји пісні прибавивсь початок, в котрому жінка одповіда тим, хто каже, шчо јіј без чоловіка — вільно:

Кажуть льуде: мині вольа!
Ој, хоть вольа, хоть не вольа,—
Ніхто не зна мого горьа...
А міј милиј у неволі, —
У сахарному заводі і т. д. [6])

---

[1]) Украинські Пісні зъ голосами, вид. Д. Каменецький. № 3.

[2]) У Чубинського, (V, 1012).

Ој, јак отаман та соцькиј
Та вони сини розбісоцькі;
Шчо він суду не розсудить,
По пјать рублів з бурлак лупить.
А писарь маленькиј,
На одно око сліпенькиј,
То він пише, перепише,
По четверніј з бурлак звише,
Бо все безбілетні!

[3]) Про те, јак најмајуть робітників на Украјіні на ті сахарні, а також про житьтьа јіх там див. Червинського, Экономическія скитанья, Отеч. Записки 1880, №№ 7 і 8, і Подолинського, Ремесла ј хвабрики на Украјіні, стор. 123—134.

[4]) Напечатано: не чује, — але це помилка. Тут јасно говоритьсьа про роботу в день і в ночі, по дзвону.

[5]) Основа, 1862, IV, 108. Подібна з Черниговшчини в Основі, 1862, II, 96).

[6]) Запис. Манджуроју, в Льубатині, Валківського пов., Харьк. губ.

В одміні, записаніј д. Чубинським в Кијівськіј губ. в 1873 р. вже початок про вольу зложивсь так:

Ој чи вольа, чи не вольа,
Ніхто не зна мого горьа. [1])

Можна думати, шчо тут уже говоритьсьа не про саму жінку без чоловіка, а про вольу всіх (од крепацтва) — та таку, шчо все рівно неволька — на сахарному заводі. В одміні, записаніј д. Чубинським, а також в другіј, записаніј д. Борисовим в с Вербовіј, в Кијівськіј же губерніјі, прибавлено до староји пісні кінець, — про пожар на заводі, — можна думати, — з помсти над хазьајіном. Треба замітить, шчо в одмінах дд. Чубинського ј Борисова, видно вже московську роботу над украјінськоју піснеју, — московські слова (напр. виклик: *вой!*) московські картини (щипать — рвать ягоды), — до діла лишні, лишньу довжину ј меньшу јасність пісні. [2]) Ось одміна д. Борисова:

Кому вольа, а кому недольа;
Вој! да ніхто не знаје мого горьа.
Моје горе,—вој! — да нікакоје (!?)
Вој! да мое горе великоје.
Моји ручки нічого не робльать (?)
Вој! да моји ніжки далеко не ходьать,
Тілько ходьать в вишневиј садочок,
Вој! да шчипать-рвать јагодочок.
Јагодочок,—вој!—не нарвала,
Вој! да соловејка іспіјмала.
— Соловејку,—вој!—да сизокрилиј
Вој! да скажи правду: де міј милиј?—
— А твіј милиј, вој да на роботі,
Вој! да у сахарному заводі
Там він робить,—вој!—да заробльаје,
Вој! да хазьајін јого лаје. [3])
Вој! да на хазьајіна нарікаје.
Вој! пошхав хазьајін із дому,
Вој! да наробили хлопці јому:
Пішов пожар по заводу;
Вој, да пішла слава по народу. [4])

Накінець д. Манджуроју записано в слоб. Багатіј, Новомоск. повіту, Катериносл. губ.) шче один зразок цеји пісні, — в котрому д. Манджура бачить замір робітника вбити хазьајіна:

Та шла вдова долиноју,
З маленькоју дитиноју,
Сіла вдова спочивати,
Мале дитьа годувати.
— Дитьа моје коханеје.
Житьтьа моје поганеје! — [5])
Летить орел сизокрилиј:
— Скажи, орле, де міј милиј?
А міј милиј у заході,
У сахарному заводі.
Він, де диьује,—там ночује,
Бере тупор та ј мајстрьује. —
Тупор із рук вилітаје, —
А хазьајін у в е л ь а ј е,
А хазьајка с п о ч и в а ј е...

---

[1]) Записки Югозап, Отд. Р. Географ. Общ. I, 306.

[2]) В Кијівськіј губерніјі коло м. Смілоји јесть кілько висилків з Московщчини, котрі навмисне переведені були гр Бобринським дльа роботи на сахарньах.

[3]) Два вірша з звісноји бурлацькоји пісні.

[4]) В примірі, зап. д. Андр. Шевченком:

Наробили хлопці лому
Та на весь город поговору:
Хлопці труби розломили
По заводу пар пустили ј т. д.

[5]) Јак бачите, початок пісні инакшиј. Він взьатиј з староји, шче козацькоји, пісьні про вдову, котроји чоловіка бачив орел мертвим серед степу. Чубинськ. V. 806—808, 949. Метл. 283—284.

Так невольа в најмах привела нас знов перед те, шчо ми бачили в неволі крепацькіј, — перед вбивство!

Шче в двох примірах цеји пісні, (один записаниј д. Манджурoју в с. Банному, Ізьумського повіту, Харьк. губ.; другиј д. Ів. Смирновим в с. Воронькові, Перејасл. п., Полт. губ.) робота на сахарні стаје переходом до рекрутчини, при чому в одному примірі рекрутчина вважајетьсьа ліпшоју од неволі в сахарному заводі. Тілько цеј примір (з Банного) маје осібниј кінець: післьа слов: „а хазьајка јого лаје, а (і) аршином потьагаје“, робітник каже:

Ја аршина не бојусьа:
В карасери запишусьа;
В карасерах добре жити;
Ні орати, ні косити,
Вздовж по ј у л и ч к а х ходити.
На бік ш л ь а ц і ц ь у носити,
До шинкарки в о д к и пити,
Шче ј цигарочки курити.

Кінець, — јак видно ј по мові, — взьатиј з московських салдатсько-лакејських пісень, [1]) — до котрих сближујутьсьа ј з котрими перемішујутьсьа ј пісні роспившихсьа бродьачих бурлаків. [2])

Тільки ж, поки шчо, таких пісень, навіть таких причеп до пісень на Украјіні дуже мало. Окрім оцијеји „карасерськоји“ причепи до мужицькоји пісні про „невольу в сахарнім заводі“ московська пројава замічена шче в складі приміру пісні д. Борисова, а також в другіј заводськіј пісні, записаніј д. Чубинським:

Ми з р о б о т у ш к и јдемо,
Сухарики гриземо.
На роботушку јдемо,
Дрібні сльози льјемо.
На другиј год не пријдем
І собаки не пришлем,
І сусідам закажем.
А ворога потішим:
— „На заводі добре жить,
Шчо не жати, не косить,
Шчо не жати, не косить,
В карман руки заложить,
По заводу походить,
На роботу посмотріть. [3])

Цьу пісньу ми вважајемо за московську, — по мові ј складу, — ј можемо јіј докорити цеј склад, котриј затемньа думку про „невольу“ на заводах, — котра думка так јасно поставлена в украјінськіј пісні. [4])

---

[1]) Хорошо лакеямъ жить
Во господскомъ, во дому:
Лакей пашеньки не пашетъ,
Косы въ руки не беретъ
И оброку не даетъ.
(Шеинъ, Р. Н, П., 183).

[2]) Напр. На Вкрајіні добре жити:
А ні жати, ні косити,
А ні жати, ні косити, (або: Шчо ділечка [не робити)
Тілько горілочку пити.
(Метл., 460, Гул.-Арт., № 42, Рудченко, XV, Б, Чуб. V. 1012).

[3]) Зап. Югозап. Отд. І, 306—307.

[4]) Післьа того, јак печатно, в двох народольубських московських часописьах була сказана (д. Мордовцевим) думка, шчо московські фабрично-лакејські пісні показујуть більшу освіту ніж пісні украјінців, — котрим д. Мордовцев докорив навіть те, шчо вони „сознавая необходимость работать на заводахъ, сомнѣваются въ томъ, что они свободны и не вѣрятъ своей волѣ“ — ми мусимо сказати, шчо, на шчастьа, на Украјіні шче не позаписувано таких фабричних пісень, јакі знаходимо в Московшчині, напр.

Нові наставки на одній пісні показуют, шчо украјінські мужики вже починајуть зводити до купи царство ј віјну з панством і безземельльам. Цьа пісньа—кольадка ј одна з дуже старих кольадок

Бѣжитъ рѣчка по песку,
Ко фабричному двору.
Фабриканты-музыканты,
Хоть голы да удалы;
На рукахъ то кандалы,
На ногахъ то сапоги
Многомудренные....
У насъ денежки въ карманѣ
Цѣлковые по мошнамъ
Не даютъ спать по ночамъ
Въ полночь денежки гремятъ
Во кабакъ идти велятъ....
Цѣловальникъ — маркитантъ,
Отворяй новый кабакъ,
Пускай бравыихъ ребятъ!
Наливай вина осьмуху,
Наберемся его духу;
Мы ударимъ Сашу въ ухо,
Цѣловальника прибьемъ,
Домой пьяные пойдемъ....

(Историч. Вѣстн. 1880, № 12, ст. 772. В. Михневичъ. Искаженіе народнаго пѣснотворчества. Подібна у Шејна, С. Н. П. 201—202 Порівн у Кольб., VI, № 840. Podjeliście, podpiliście, — Karczmarecką wybiliście.)

Треба сказати, шчо те, шчо д. Михневич вважа за недавнье „искаженіе", здибујетьсьа ј у давніх московських пісньах. Так битьтьа дівчат „въ ухо" діло доволі звичајне в тих пісньах; напр. в дуже давній пісні: „Во лузяхъ, лузяхъ", — коли в дівчини

. . . шубочка ала,
Душегрѣечка красна
Молодцу сердце зажгла, —

то молодець показује своје довольство тим, — шчо

Какъ ударитъ парень дѣвку
По бѣлому, по лицу,
Онъ по бѣлому лицу,
По румяной по щекѣ,
По жемчужной, по серьгѣ...
(Шеинъ, 166 (266)—167.

В збірці Јакушкина битьтьа дівчини здибујемо на ст. 117, 139, 181 (Парень дѣвку унимаетъ, — слезы утираетъ: — не плачь, дѣвка, не плачь, красна, — не плачь, расканалья; буду дѣвку, буду больно бити при міру-народѣ). Треба сказати також, шчо ті пісні, котрим так радіје д. Мордовцев, јак ознаці европејськоји освіти, хоч і не без роспусти, — буцім то необхідноји, — ј котрі так печалујуть д. Михневича, јак „извращеніе народнаго творчества" через поевропејені городи, — справди дуже мало мајуть спільного з европејськими городами ј зовсім нічого не мајуть спільного з европејськоју освітоју, а виходьать просто з староји московськоји неволі ј неосвітньоји грубости. В городах европејських робітники набірајутьсьа зовсім не такого духу, јакиј ми бачимо в Московшчині (див. шче напр. пісньу про „три петербургські науки" в архангельській збірці Ефименка, II, 74) і не такі пісні співајуть загрьаничні робітники. Та ј старі украјінські пісні через те ј ліпші од старих і нових московських, шчо в старіј Украјіні була все таки ј вольа, ј освіта. Европејська освіта принесе ј у московські фабрики инші пісні. І пісні ті, певно, скорше згодьатьсьа з тими украјінцьами, котрі вважајуть теперішньу роботу на заводах неволеју, ніж з д. Мордовцевим, котриј радиј, шчо московськиј робітник на залізніј дорозі хваста тим, шчо „самоваръ въ пристяжкѣ хóдитъ", — і, таскајучи босиј дрова на пароход, не журитьсьа, а співаје:

Пароходъ бѣжитъ съ накладомъ,
Двѣ маташки сидятъ рядомъ,—
Киврики, киврики,—киврики—ки!
Папиросочка любезна, какъ тебя мнѣ не любить?—
Киврики, киврики, — киврики — ки!

Европејськиј робітник вже догадавсьа, шчо нічого дуже радіти тому, шчо „самоваръ въ пристяжкѣ ходитъ", — коли тој „самовар" і льудину оберта в пристьажного коньа,— і цеј догад видно ј у пісньах, котрі співајуть европејські робітники. А може вже ј московські фабричні співајуть шчось подібне, та тілька ніхто шче не записав ое инших пісень, ніж „киврики,—киврики" і т. д.

— в котрій росказујетьсьа, јак ангели літајуть по світу голубами ј розвідујутьсьа, чи все јде так, јак слід, питајуть льудеј, чому тепер свьата не шанујуть, чому в родинах згоди не ма? [1]) Дејакі приміри цеjі кольадки так і зостались при думках про свьата та родину. А в других вже бачимо слова, — в котрих видно жаль на те, шчо льуде сварьатьсьа перед судами, дільать своjі землі од сусідів:

А кум на кума пана взимаје,
Пана взимаје, гнів підіјмаје,
Сусід сусіді пліт закладаје,
Пліт закладаје, терен рубаје,
Терен рубаје, терном закладаје,
Терном закладаје, — стежки не маје... [2])

В третих жаль піднімајетьсьа на державні порьадки:

Ој бо вже давно, јак правди не ма:
Бо вже сьа царі повојовали,
А царь на царьа віјсько збіраје. [3])

В подільському ј кијівському примірі коло жальу на царів бачимо ј жаль на панів і жидів:

Царь на царьа војни силаје,
Пани весь світ заньали, — або

або:

Жиди ј пани весь світ заньали... [4])

В нових пісньах жиди знов споминајутьсьа подібно тому, јак споминались в пісньах з часу козацьких повстаньнь. І справди, — хто бачив Украјіну за остатні 20 років, тој бачив, јак все більше в ніј мужики діставались в грошеву невольу до жидів. Тепер уже можна знов сказати з старими кобзарьами, шчо „жиди-рандарі на преславніј Украјіні“, шче гірш, ніж в XVII ст., „заарендували“ [5]) — або навіть і закупили земльу ј воду. [6]) Жиди знову почали держати себе панами, примушујучи украјінських мужиків скидати перед ними шапки, цілувати јім руки, називати: „Ваше Високоблагородіје“ ј т. и. [7]) Недавньа біјка з жидами в Подніпрьаншчині ј проби біјки в Венгерськіј Украјіні, јесть, певно, не шчо друге, јак приступ до повстаньньа проти

---

[1]) Головацьк., II, 21, № 29, IV, 60, № 38, 112, № 4. Чубинськ. III, 414.
[2]) Головьк. IV, 104.
[3]) Головацьк. II, 21, № 30.
[4]) Чуб., III, 417—418, 465, № 29.
[5]) Антонов. і Драгоманов, II, №№ 3, 4.
[6]) Про жидівські аренди в Россіјі див. В. Варзера. Евреи-арендаторы въ Черниг. губерніи, Отеч. Зап, 1878, Октябрь. Про жидівське шахрајство в Галичині див. Батьківщину, 1879. №№ 2, 3. В головному гуцульському містечку, Жабјому, з 35 мужицьких полонин (гірських пасовиск) жиди тепер мајуть 32. (Русская Рада. 1881, № 2).
[7]) Трудъ; 1881, № 40, 55 (з „Голоса“) Батьківщина. 1881, стор. 38. Порівн. у Антонов. ј Драгоманов (II, 21—22, 25, 31). Кобзарські вірші ј слова московського посла Кунакова про те, јак „жиди-рандарі“ примушували козаків говорити з ними без шапок і називати јіх „мостивими панами“.

них і проти панів на всіј Украјіні, подібного до тих, јакі бували в XVII—XVIII в.

Пісні не могли проминути жидівського пануваньньа на Украјіні. Частішче всього жиди споминајутьсьа в пісньах пјаницьких, — бо жид-арендарь па Украјіні перш усього арендарь шинку, — котриј далі стаје ј банком, і пристановишчем злодіјства. Иноді пісньа починајетьсьа з жартом, тільки од того жарту јде мороз по спині. В однiј-пісні жінка каже чоловікові:

Ја тобі, міј миленькиј
За најмичку не буду:
Ти пшеницьу продајеш,
Мині грошеј не дајеш.
Ја з родом зіјдусьа,
За цибульку нацјусьа.
А цибулька сьа не вродила,
А ја довжок завинила.
Пријшов жид по довжок,
Беруть з хати пјать ложок;
Пријшов по заплату
Беруть з хати шче ј лопату.
Нате вам, жиди, друк,
Без лопати, јак без рук. [1])

В другіј чоловік каже жінці, — шчо „жид воли візьме“ [2])
В третіј задовженив і навіть прокравшијсьа в (жида) чоловік просить:

Арендару-багатиру, будь на мене ласкав,
Возьми ж собі діти, жінку до неділі в застав.
Ох, арендарь подобрів, взьав жінку з собоју,
Тепер мене оставив з дітьми сиротоју.
— Ох, ви, діти дрібненькіјі, заплачте ж ви ревно,
Чеј арендарь подобріје, та вам маму верне. [3])

В четвертіј мальујетьсьа впјать таки пјаницьа:

Нешчасливиј козаченько,
Без долі вродивсьа, —
Бо в недільу до схід сонцьа
Горілки напивсьа,

а далі јде ось јака картина з сільського житьтьа:

Ој, јак пријдуть жиди грабить,
До з јого сміјутьсьа.
Та беруть жиди, грабујуть,
Цінујуть ні за шчо, —
Кажуть льуде і говорьать:
„Сучиј син, ледашчо!“ [4])

Такиј суд, — најлегчиј! — над тими мужиками, в котрих пограбували жиди ј воли, ј лопати, — часто здибујемо ј у печатних розмовах. Та тільки в тому суді, — јак і в шинкових пісньах, не ма думки про причину пјанства мужицького. А причина јому лежить најчастішче не в добріј волі мужика, а в тих порьадках, при котрих усе одно мужикові не прожити својеју працеју, без довгу в жида.

Јесть пісні, в котрих жиди споминајутьска ј без горілки, — а просто, јак пани в селах. Шче мужики не одвикли співати про старих панів-дідичів:

---

[1]) Чуб. V. 1095.
[2]) Чуб. V. 1092.
[3]) Чуб. V. 1089.
[4]) Чуб. V. 1019.

Ој, чого ти поскрипујеш, јаловаја хато?
— Нема добра в нашім селі, бо панів богато! [1])

а вже довелось јім зложити таку пісньу про нових панів-арендарів:

— Чому село не весело? —
Арендарь багатиј!
Через тебе, арендарьу,
Ходжу не жонатиј!

— Чому село не весело? —
Арендарька вбрана!
Через тебе, арендарько,
Ходжу не віддана!

А ось пісенька, в котріј жиди споминајутьсьа так само, јак пани під кінець паншчини:

Бо-дај жиди панували,
Бо-дај жиди жили,

Бо-дај вони в Станіславі
В кајданах ходили. [2])

Ось друга, в котріј знову ставльатьсьа поруч: *царь, пани-чужинці ј жиди*:

Ој на тобі, цісарику,
Та шьипочка срібна!
Ој, не знајеш, цісарику,
Јака (то) Русь (або Польшча) бідна!
Бідна ж вона бідна,
Бо льахи (або шваби) зідрали —

А шчо було по корові,
Та ј жиди забрали.
Жиди беруть по корові,
Цісарь бере діти:
Ој, нема нам, пане брате,
Чо в Русі сидіти! [3])

Треба завважити, шчо ні в однiј з нових пісень, де споминајутьсьа жиди, не названі вони „невірними", јак иноді (нечасто) звутьсьа вони в старих, півцерковних кольадках. [4]) Це најліпшиј доказ, шчо в тіј неприхильности, з котрoју говорьать про жидів нові украјінські пісні, — віра ні при чому. На скілько неприхильність до жидів через віру вслабла в украјінських мужиків, — видно ј з того, шчо навіть в свьаткових пісньах, в кольадках, — здибујемо такі слова:

Ішла Марија на крутују гору,
Стріла Марија да три жидовини.

— Ви, жидове, Христа замучили?—
— „Не ми, Марије, то наші предки." [5])

Шче ліпшиј доказ цьому в тім, шчо нові пісні зачипајуть не тільки жидів, а ј *попів*, — за те ж саме: за *здирство*.

От уже кілько років, јак скрізь на Вкрајіні јде розмова про нову безпопівську віру, котра појавилась перше під Одесоју, Миколајевом, Јелисаветградом, потім перејшла в Кијівську губерніју, де забрала велику частину льудеј в селах Чаплинці, Косьаківці, Веселому Куті, Ветилівці, Бојарці ј др., перејшла на Подільльа ј на Волинь до Ровного, за Дніпро в Перејаславшчину ј за Прилуки ј посунулась до Білоји Русі, до Гомельа. Звичајно звуть цих украјінських безпопівців *штун-*

---

[1]) Головацьк. II, 378.
[5]) Записав д. Волошньук, в Гринівцьах.
[3]) Два підгірські приміри: з Королівки зап. д. Бучинськиј, і з Гринівців, зап. д. Волошньук.
[4]) Головацьк. II, 26. Глумливу пісньу над жидами з поводу того, шчо вони не јідьать свинини див. у Чуб., V, 1162, № 180.
[5]) Чуб. III, 353, 447,

дами, — хоч вони себе звуть братством, або *анабаптистами* — ј виводьать јіх од німців, колоністів під Одессоју. [1]) І справди штундові безпопівці склались в упорьадковані братства назад тому років з пјатнадцьать, по приміру німецьких. Тілько ж противупопівськиј рух на Украјіні далеко давнішчиј і ширшиј од штундових братств. Він привјазујетьсьа шче до церковних братств XVI ст., — котрі хотіли передати орудованьньа церквами ј јіх мајетками од архирејів і попів до мирьан, — а також з загрьаничними безпопівськими вірами, такими јак кальвінство ј соцініанство, — (шчо не признавало тројці, а тілько одного бога) — котрі зајшли на Украјіну в XVI—XVII ст. [2]) Шче од тих часів ведутьсьа казки ј вірші проти попів і навіть проти свьатих. Віршів тих і казок чимало ходить між украјінськими мужиками ј дејакі з них просто привјазујутьсьа до подібних віршів і казок загрьаничних. [3]) Спольачуваньньа кальвінців і соцініан, вмісті з усіма

---

[1]) Про *штундів* најліпше, шчо писано: в „Недѣлѣ“ 1877 №№ 1 і 2, „Малорусская Штунда,“ — в „Отеч. Записках“ 1878. №№ 3 і 5, „Раціонализмъ на Югѣ Россіи“,—в „Словѣ“ 1880, №№ 6 і 8 „Религіозное движеніе на Югѣ Россіи“,—в „Вѣстникѣ Европы“ 1881 № 7 „На днѣпровскихъ порогахъ и два дня среди штундистовъ“. — Важно, шчо навіть жиди (бідні робітники) похвальјауть штундів (Слово, 1880, № 6, 94. „Кіевскій Телеграфъ, 1875, № 36), а в остатні часи склалось в Јелисаветграді в жидів братство, котре прозвали „жидівська штунда“ ј котре з поводу недавніх бијок з жидами, видало лист, в котрому кличе жидів покинути шахрајство. Штунди христијанські ј жидівсьі вже погодились проміж себе.

[2]) Про це ми говорили в „Переднім слові до Громади“, на ст. 25—28. Најліпше, шчо писано остатніми часами про старі украјінські братства, — це працьа д-ки А. Јефименковоји: „Южнорусскія братства“ („Слово“ 1880, №№ 9, 10, 11). Тільки ж вона нијак не могла зовсім одијти од звичајних в Россіји церковно-православних думок про такі речі. І вона бачить в старих братствах најбільше рух проти церковноји уніји з Римом (1596 р.), тоді јак напр. львівське братство старішче тијеји уніји ј сперечалось з православним архирејем шче до уніји. Украјінські братства XVI ст. — були рухом до свого роду церковноји зміни (реформацији) ј вони сами загнали архирејів до уніји з папоју.

[3]) Так напр. вірша (чи пісньа) про те, јак піп поховав за гроші собаку під церквоју, а архијерej висьватив цапа на попа, (Драгомановъ, Малор. Нар Преданія и расказы, стор. 150—154), подібна до вірші провансальського співцьа Рутебефа, XII в. про похорон осла (Barbaran et Mèon, Fabliaux et contes des poètes français des XI—XV s. III, 70) і до казки про похорон собаки, — котра, казка, ходила по німецьким крајінам в XV—XVII ст. (најліпшу дивись Pauli, Schimpf und Ernst № 72, 85-ste Publication des litterarischen Vereins in Stuttgart, стор, 58, 481). Тільки кінець про архиреја ј цапа прибавили, здајетьсьа, вже сами украјінці; по крајніј мірі ми не знаходимо цього кінцьа ні в одному з европејських зразків цеји історіји. — З таким же духом і пісньа про те, јак до жадного попа приросла волова шкура. Пісньа цьа напечатана в „Запискахъ о Южной Руси“ Куліша, III, 83—95, јак записана д. Л. Жемчужниковим од кобзарьа Остапа, — певно, Вересаја. Добре б було, коли б хто записав јеји знову, поки шче Вересај живиј. Д. Куліш одводить цьу пісньу до часів *уніји*, XVI ст. Тільки ж ми знајемо, шчо в 1825 р. зајшла з Украјіни в Петербург чутка про „попа з рогами“ ј засмутила там льудеј (Дм. Завалишина. Історія попа съ рогами. Др. и Новая Россія, 1879, Ноябрь, 403—409. Иконниковъ. Гр. Н. С. Мордвиновъ. 420) і думајемо, шчо казка, чи пісньа така могла скластись в усьакім разі також і про попа православного, јак і про унијата. В решті нијакого прьамого показу на *уніју* в ціј пісні не ма.

папами украјінськими XVII ст., потім козацько-мужицькі повстаньньа, унија архирејів з папоју, потім вибір нових попів православних громадами до кінцьа XVIII ст, — спинили було противупопівськиј рух на Украјіні ј вдержали народ за православноју церквоју. Тільки ж противупопівське вільнодумство переховувалось між мужиками украјінськими, јак і згадані вишче вірші ј казки, ј не раз за XIX ст. проривалось в гору задовго до штунди. Так шче в 1862 р. росказана була в „Основі“ розмова мужика з попом, јак раз така, јакі списујутьсьа тепер по газетам: піп (на Волині) просив забагато грошеј, шчоб поховать батька одного мужика з усіма церемонијами: — „Піду, јак дасте 8 злотих, казав він, — а то приносіть на цвинтарь, то ја ј дурно поховају“. —Та вже, прошу татуньа, не турбујтесь іти, одповів мужик; ми ј сами заграбајем. Бог вибачить нам, бо ми бідні!“ [1]) Шче в книзі Кельсијева, „Галичина и Молдавія“ росказано, јак в 1849 р., коли москалі увіјшли в Австрију, то одноји неділі москаль почистив амуніцију ј прибравсь іти до церкви. — „А ти чому не јдеш? спитав він хазјајіна-гуцула. Тој засміјавсь: чого ја піду? то все дурницьа; попи вигадали, шчоб льудеј обдирати.“ Москаль побив гуцула тесаком, говорьучи: „малый, ты хахолъ, дурень; не смѣй разсуждать“. [2])

Коли скрізь на Украјіні, по скасуваньньу козачини, скасовано вибір попів мирьанами, коли попи з часом повернулись зовсім в нове панство ј чиновництво, і стали на пів-польськими в Галичині, ј мајже зовсім московськими в Россіјі, а до того коли, в часи грошовоји сили, попи повернулись теж в сільських банкірів і часто — шахрајів, јак і жиди, [3]) — тоді противпопівськиј рух став дуже рости на всіј Украјіні. Јак говорьать проти попів і навіть проти церкви мужики в Галичині, це росказала добре Анна Павликова в „Громаді“. [4]) Шчо мужики в Галичині скрізь „одвертајутьсьа од попів“, — хотьать „вибавитись з попівських пут“, — це признајуть і прихільні до віри ј до попівства галицькі газети, јак напр. „Батькôвшчина“, [5]) ј „Слово“, [6]) анавіть і „Рускій Сіонъ“ [7]). В Россіјській Украјіні за остатні роки мајже не проходить тиждньа, шчоб газети не росказували про јаку небудь суперечку між мужиками ј попами. Најліпше показује, јак вони живуть одні з одними, ось јакиј „приговор“ громади Грицівки в Прилуцькому повіті в Полтавшчині. [8])

---

[1]) Основа, 1862, Сентябрь, Послѣ поѣздки на Волынь. 53. Јак раз подібне ми зараз прочитали в дописі з Лубен в газеті „Трудъ“, 1881, № 56.

[2]) Галичина и Молдавія, 30.

[3]) Примір такого попа, банкіра-шахраја, списано в тому ж листку „Труда“. Про спільне шахрајство жидів з попами див. „Русская Рада“, 1881, № 2, „Дзвін“ 256.

[4]) 1881, № 2. Моји ј льуцькі гріхи, а папська та попівська правда.

[5]) №№ VII, 57, IX, 72, 73, X, 80, 84. 1881.

[6]) Особливо № 48, 1881 р. (Признаньньа звісного в Галичині попа д. Наумовича).

[7]) 1878, № 12, 386—388 (допись теж звісного попа Торонського, перепечатана в „Дзвоні“, 259—260.

[8]) Порядокъ, 1881, № 143.

„1881 г. марта 26 дня, мы нижеподписавшіеся, прихожане грицовской Покровской церкви, жители села Грицовки и деревни Побочіевки, бывъ сего числа въ сельскомъ сходѣ, имѣли между собою сужденіе относительно назначенія нашему приходскому священнику, Іоанну Тимошевскому, платы за всякія имъ исполняемыя требы въ такомъ размѣрѣ, чтобъ не было для каждаго изъ насъ обидно, и такъ какъ священникъ нашъ за вѣнчанье не беретъ меньше 15-ти руб., а то и 20 и 30 руб. серебромъ, то дочери наши сидятъ дома и не выходятъ замужъ, потому что желающій жениться сватается въ томъ селѣ, гдѣ меньше берутъ за винчанье, а через то намъ, родителямъ, приходится иногда терпѣть страмъ отъ людей, черезъ своихъ дочерей, которі становятся накритками, такъ что добрый человѣкъ, желающій женить своего сина обходитъ наше село, а потому, просыть нашего священника, чтобы онъ бралъ за вѣнчания отъ одного до трехъ рублей серебромъ не больше, подъ такій неурожайный годъ! 2) За погребеніе умершаго мы не назначаемъ платы никакой, потому что мертваго ховать треба и кто сколько спроможется, то заплатитъ, а потому, священникъ нашъ не долженъ торговаться съ людьми за похороны, а брать то, что можетъ каждый дать, а не требувать стилькі захоче, якъ робыть и теперь; 3) за крещеніе дѣтей мы согласны платить только по 10 коп. и не носить уже совершенно съ сего же времени ни курей, ни могоричівъ, какъ прежде носили, потому не пристойно это носить при такомъ святомъ и важномъ дѣлѣ, какъ крещеніе младенцевъ". Такимъ же образомъ, подробно опредѣлено просить священника: 4) чтобы онъ не ходилъ съ молитвою по хатамъ, или же былъ бы доволенъ въ такихъ случаяхъ тѣмъ, что дадутъ; 5) чтобы попадья не лінувала по селу, а седілабъ дома, та робыла и драть людямъ очі по хатахъ за всячиною не ходыла. Потому мы дали руги 33 десятины и хлѣба въ ихъ свого е доволі, а мы почти всѣ купуемъ; 6) чтобы батюшка не заставлялъ работать людей, приходящихъ къ нему на исповѣдь; 7) чтобы за метрику о смерти онъ получалъ только 50 коп.; 8) за молебенъ съ акаѳистомъ — 25 коп.; а не 60, и 9) за панихиду же только по 15 коп. „Приговоръ этотъ представить г. благочинному и просить его, чтобы онъ пріѣхалъ въ село и внушилъ священнику не поступать такъ; а если благочинный ничего не поможетъ, то послать жалобу съ приговоромъ въ полтавскую духовную консисторію, а какъ и тамъ ничего не сдѣлаютъ, то тогда просыть старосту церковнаго запереть церковь, пока не пришлютъ другого священника, или этого какъ-нибудь припинять, чтобъ поменьше за всякую требу бралъ. Приговоръ этотъ составили 287 домохозяевъ, изъ нихъ 14 грамотныхъ, а остальные неграмотные — въ томъ и подписуемсь. (Слѣдуетъ 287 подписей)."

Јак раз таке саме, шчо обішчајуть отут грицівчане, зробила громада в с. Свиннiј, Староконст. повіту в Волинськіј губ. Довго́ сперечавшись з попом за здирство ј инші недоладні вчинки, громада накінець замкнула

церкву ј не дала кльучів навіть поліціјі, так шчо в село мусили приводити військо, а потім судити громадьан за „бунт“!!! [1])

Одвертајучись од попів за јіх здирство ј нікчемність дльа просвіти громадськоји, мужики пристајуть до таких братств, јак штундові, там де вони јесть, але не всі. Багато мужиків доходьать до думки, шчо зовсім не треба нијакоји церкви ј віри. Так недавно читали ми в газетах допись з Черниговшчини: „В Новгород-Сіверському повіті, недавно почали показуватись випадки противуцерковніх рухів. Перш усього показались вони в великому селі Жадовому, в крајіні дуже льудніј. Пројавльајетьсьа цеј рух не в тому, шчоб льуде переходили в јаку небудь нову віру,— а в тому, шчо вони не хотьать знати зовсім нијакоји віри. Кажуть, шчо льудеј, котрі держутьсьа ј објавльајуть такі думки, в Жадовому багато“. [2]) Јасно, шчо коли б у тих крајінах мужики наткнулись на вивчених соціалістів, так јак це сталось в галицькіј Косівшчині, [3]) — то там би з противупопівського руху вијшла не штунда, — а чисте безвірја.

Непријазнь між мужиками ј попами через попівське здирство мусила показатись і в пісньах. Јесть одна пісньа, — котра дуже розширена на правім боці Дніпра; — најчастішче вона починајетьсьа так:

Не дивујте, добрі льуде, (або: Дивујутьсьа мужикові)
Шчо мужик гульаје, —

або:

Пријшов мужик до корчми.

Зложена вона була спершу, певно, в панському дворі в часи польського балагульства, більш пијацького, ніж демократичного характеру, — бо ј мова јіјі трошечки збива на польську, та ј мужик хвалитьсьа тим, шчо він „з ласки божоји хазьајін, шче ј пан јого знаје“ — ј у загалі пісньа спершу мусила показувати мужика шчасливого за паном.[4])

---

[1]) Порядокъ, 1881, № 39. Дивись там же № 27 про здирство попівське в Воронежськіј губерніјі.

[2]) Недѣля. Порядокъ. 1881, № 163.

[3]) Дивись в Громаді 1881, № 1, стор. 101 і далі, про суд над безвірними мужиками Фокшејами.

[4]) Така најбільш пісньа, записана в Чортківськім Подільльу. Здајетьсьа, такаж і напечатана в Коціпінського (Pieśni, Dumky i Szumky), котрого ми тепер не мајемо під рукоју. Такі 1—16 вірші пісні, напечатаніј в д. Головацького (III, 204—205). Такі пісні про „довольного хлопа“ здавна привчали співать польських крестьан. Див. напр. у Кольберга, VI, № 491, пісньу з Краківського, в котріј між инчим мужик каже:

Nie boję się pana,
Ani jego dzieci;
Odrobiłem dwa dni,
Odrobie i trzeci і т. д.

(Порівн. кујавську, в IV, № 358).

В другіј польськіј мужик навіть каже, шчо всьа роскіш панська, попівська, жидівська ј т. д., — все з јого праці, — а все таки замісць протесту (противенства) тому, кінча тим, шчо, довольниј, кличе сусід танцьувати, (IV, № 362). У Кольберга (VI, № 484) знајдете пісньу, котра названа „Спів сельан кньазьа Чарторијського“, в котріј сельане славльать свого „доброго пана ј своје шчастьа“, між инчим і те

Тільки ж з часом до цеjі двірськоjі пісні пристали серед мужиків слова, котрі мальуjуть зовсім не шчасливого мужика, а такого, котрого бjуть і деруть економи,[1]) або j пани.[2]) Шче з годом до ціjеjі пісні причепились слова, в котрих мужик нарікаjе j на жидів, на попів і на своjе мужицьке начальство, котре поставлено було в Россіjі післьа волі 1861 р. З цього боку наjінтереснішчиj зразок записаниj д. Ганіцьким в 1868 р. в м. Коростишові, Радомишльського повіту. Він починаjетьсьа довольними словами „шчасливого“ мужика, котриj велить в коршмі музикам грати, — потім говорить про жидів більш „балагульським“, ніж мужицьким способом:

Ні на кого злість не маjу,
Jак на того жида;
Хоч jа jого зібjу, злаjу,
Все ж jа з jого маjу:
І горілки на борг дасть,
І грошеj чикаjе,

А jак кварту-дві припише, —
Хто ж там памjатаjе!
Стережисьа, вражиj жиду,
Бо пеjси обірву,
Розступітьсьа, добрі льуде,
Бо пушчу, jак гіру![3])

шчо вони „не знаjуть клопот льудеj багатих“. Збірач пісень в краjіні Добржинськіj каже, шчо там „сельане живуть з панським двором на воjенниj нозі, хоч за лькуби ходьать до двору за порадоjу“. (Zbiór wiadomości, II, 13), — тільки пісень про тоj „воjенниj стан“ не даjе. Цікаво, шчо навіть польські повстанці ширили пісні, в котрих навчалось, шчо пани до мужиків добрі. Так в одніj пісні читаjемо:

Kocha pan chłopa
Kocha go serdecznie,

Będziem Polskę mieli
Na wiek wieków-wiecznie!
(Zbiór wiadomości, II, 90).

Ми вже згадували, шчо московських пісень про крепацтво в печатних збірках тамошніх пісень маjже зовсім не здибуjемо. Окрім пісні, показаноjі у нас на ст. 29, прим. 2, — ми знаjемо тілько одну в Шеjна (Русск. Н. П., 183—184), в котріj лакеj (висічениj за дівчину) все таки зостаjетьсьа довольниj і каже: „хорошо лакеямъ жить во господскомъ во дому“. Цьа пісньа занесена московськими лакеjами j на Украjіну, — так шчо ми тепер маjемо три jіjі одміни, зложені мішаноjу, украjінсько-московськоjу мовоjу, (одна з збірки д. Ів. Новицького, певно, з під Киjіва, дві з збірки д. Jак. Новицького з Маріуп. і Алекс. повітів). В усіх трьох довольство лакеjське вменьшено, а наріканьньа на панів безмірно вбільшено проти чисто московськоjі пісні д. Шеjна.

[1]) В деjаких зразках бачимо слова: „jак би не ті економи, мужик був би паном“. Напр. записан. в Умані А. Руданським.

[2]) Два зразки в „Памятникахъ Народн. Творчества въ Сѣверозападномъ Краѣ“ 136—138.

[3]) Ми навмисне шче дльа того виписали ці вірші, шчоб шче раз показати зразок впливу на Украjіну пісень, зложених в зпольачених панських дворах. Такоjі грубости, jак тут, не знаjдете в чисто-мужицьких украjінських пісньах. Кому цікава справа впливу на Украjіну польськоjі полу-освіти, — тому радимо переглянути в д. Головацького, т. І, те шчо він назвав „Думки образованнаго сословія“ (?!?) Додаjте окрім показаних пісень пісньу про дворського козака (III, 56), або пісньу про козака, зложену польським балагулом у Коципінського (Пісні, думки і шумки, II, 5) ви побачите там або таку слізливість (сантіменталізм), або таку грубость (цінізм), котроjі ніколи не побачите в пісньах, шчо склали сами мужики украjінські (окрім пісень *перезвьаних*, — котрі зовсім осібне діло!) Шчо до жидів почастно, — то тут треба замітити, шчо глумлива пісньа — „Jак приjіхав козак до жида на шабаш“, напечатана в Головацького, (III, 467—471) взьата

Післьа того пісньа жаліје на панщчину, тільки не на пана, а на економів, осаулів і т. и., — а далі кінча так:

Мужик дурень, мужик дурень,
Шче гірше собаки,
Бо обсіли јого злидні,
Шчипајуть, јак раки.
Ніхто ж того не знаје:
Јак ја оженивсьа,
То попові, то дьакові,
Ледве оплативсьа.
То попові, то дьакові,
Паламару тоже,
Шче ј до того до всього
Шчо ј на храм божиј!

Мужик-најмит, котриј співав цьу пісньу д. Ганіцькому, казав: „за цьу пісньу купив мені кварту горілки мужик. — Оцьу пісньу, каже, добре співати в бесіді. — А вже, кажу, добре!“

В других зразках цеји пісні здибујемо такі слова:

Јак ја виджу, не ма правди:
Громада бідује, —
Німці беруть, льахи деруть
І жид не дарује! [1])

або:

Деруть пани, деруть попи, шче ј жид не дарује!

А д. Борисов в 1874 р. записав уже в с. Јурківцьах, Тарашчанського повіту, Кијівськоји губерніји, јак осібну пісньу, ось јакі слова:

От так, хлопці, јак бачите,
Громада бідује:
Деруть пани, деруть жиди,
Шче ј піп не дарује.
Дај попові, дај дьакові,
Паламару тоже;
А староста [2]) шепче з заду:
— Дај ј мині небоже!

Так нові пісні украјінських мужиків не пропустили без спомину ні одного ні з державних, ні з громадських, ні з церковних порьадків, котрі перешкоджајуть житьтьу громад на Украјіні. Пригадујучи собі тепер усі ті пісні, котрі ми перегльанули тут, перш усього вражајешсьа тим, — шчо мајже всі *вони зложені неписьменними мужиками.* Дуже мало з тих пісень пішло од льудеј письменних. Це ј не диво, коли ми пригадајемо, шчо на Украјіні письменних льудеј, котрі не зреклись украјінськоји мови, дуже мало. Трохи дивнішче може показатись те, шчо пісні, зложені простими мужиками, далеко ліпші по формі,

---

з польського, — шчо видно ј по мові. Це стара жовньарська пісньа і в ніј *козак* вставлено замісць *жовньар*,—јак і співајуть навіть в Полтавшчині. В загалі співајуть јіјі не мужики, а шльахта, чиновники ј т. и. Подібні польські пісні див. у Кольберга, (VI, №№ 424—428, добавка на стор 525. також II, № 262, IV, 367. До № 428, VI, поріви Чубинського V, 1160, № 175. 177. Див. також з балагульськоји пісні вривок у Чуб. V, 1159, № 174). Шчо до знушчаньньа над жидами підбивали власне панки-балагули, видно з пісеньки в Чубинського, V. 1022, № 135, котра починајетьсьа словами Падури про козака, а далі раптом грозить жидові в шинку.

[1]) Головацьк., III, 205.

[2]) То, шчо в Галичині — війт.

—по складу своjему, ніж пісні, впушчені до украjінських мужиків не тілько льудьми на-пів письменними: польськими панами, балагулами j двораками, жовнірами, а також московеьками писарьами j вояками, а ліпші навіть од тих, котрі зложили польські демократи, руські попи, та австріjські j руські чиновники. Пісні оцих льудеj не ліпші од мужицьких пісень і по своjім думкам. Нічого j говорити про те, шчо наносить серед украjінських хліборобів житьтьа спольачених і змосковлених дворів, канцільаріjі, казарми, — з котрих, може j без навмисноjі волі вправльаjучих частинами Украjіни льудеj, станів і держав, проточуjетьсьа до украjінських хліборобів роспуста, пjанство, грубость і т. и. Але j од тих попів і чиновників, котрі розігрівали в украjінських мужиків ненависть до польського панства j польськоjі держави, — не виходило ні вільних, ні навіть jасних думок про державні справи, і коли ті пісні піддержували в украjінських мужиків думку про самостоjачість jіх од польаків, то вмісті з тим вони хотіли занести до мужиків ненависть до польаків за віру j затерти думку про самостоjачість украjінців і перед непольськими породами та право Украjіни на свіj вільниj урьад. З другого боку польаки, навіть демократи, помагали украjінським мужикам розуміти своjу самостоjачість і вольу перед Москвоjу, та затемньали думку про самостоjачість Украjіни j перед Польшчеjу.

Украjінські мужики переробили всі ті дарунки од письменних льудеj, так шчо вони виjшли то менше невільницькими, то більше льудськими, то ближчими до правди. Порьад з тим украjінські мужики зклали сами по собі велику купу пісень про своjі громадські справи. *В усіj ціj праці неписьменним украjінським мужикам довелось здатись тільки на свіj природніj розум та на спомини про стару козацьку вольу j на зостатки тодішньоjі освіти, котрі переховались в старих пісньах.* І все таки неписьменнє украjінське мужицтво, котре було залишене на самого себе, або навіть котре письменнішчі льуде затуманьували для своjеjі користи, — вміло вберегти в собі своjе достоjінство та льудськість, і показати доволі вільного розуму, од котрого не вкрилась ні одна громадська неправда, ні один случаj ні в Россіjі, ні в Австро-Венгріjі, котриj справди мав вагу дльа житьтьа громад на Украjіні. Порьад з тим, на перекір всьаким державним грьаницьам,— безписьменні украjінські мужики в Россіjі j в Авство-Венгріjі вміли поміньатись про між себе думками про ці справи, коли вони однаково були важні дльа украjінців по обидва боки грьаниці.

Пісні, котрі ми перегльанули, — наjліпше запевньаjуть, шчо *украjінськиj народ шче живиj:* живиj він і 1) *jак сцільна порода,* і 2) *jак велика купа льудеj, котрі можуть зрозуміти своjе житьтьа j прибрати дльа своjеjі думки живе j дуже слово!* Коли німецькиj письмовець Боденштедт, подаjучи своjім земльакам переклади з старих (козацьких і дівоцьких) украjінських пісень, (Die Poetische Ukraine) казав, шчо „народ, котриj такі пісні зклав і котриj зальубки співа jіх, не може стоjати на дуже низькому ступні в своjему роз-

витку", — то перегльадаjучи пісні, котрі зложили неписьменні, поділені між чужими державами, поневолені всьакому чужому панству украjінські мужики, — всьакиj мусить сказати, шчо украjінськиj народ міг би j повстати проти тиjеjі неволі, котра насіла на нього j закласти на своjіj землі ліпші громадські порьадки. Не достаjе jому не так думок про ту невольу, jак того, шчоб звести ті думки до купи, а шче більше, впорьадкуваньньа дльа діjсного виступу проти тиjеjі неволі. Те j друге можуть зробити тільки льуде вишчоjі освіти j заможнішчі, котрі маjуть більше вільного од шчоденноjі праці часу. З тих пісень, котрі ми тут перегльанули, видно, шчо украjінські мужики j сами близько підіjшли до навільнішчих думок нових европеjських освічених льудеj, — так шчо ці льуде, коли б приступили з своjіми громадськими думками до украjінських мужиків, то не знаjшли б такоjі ріжниці між способами думаньньа про громадські справи j самими думками своjіми j способами думаньньа j думками украjінських мужиків, — шчо б треба було льудім з новоjу европеjськоjу освітоjу зовсім переміньати, або ховати jаку небудь частину своjіх думок. *Ріжницьа думок льудеj з новоjу европеjськоjу освітоjу j украjінських мужиків лежить більш в широті, в скількости, ніж в самиj суті, в jаковости думок.* А при такиj тільки ріжниці льудьам легко погодитись проміж себе.

Тільки ж на лихо, *маjже всі освічені льуде на Украjіні перестали бути украjінцьами,* дьакуjучи чужим державам і школам, а стали польаками, венгерцьами, москальами, волохами j т. и. Більша частина jіх просто гордуjе украjінцьами, — і навіть наjліпші з них не думаjуть про украjінців, не вміjуть підступити до них; — *навіть ті, котрі бажаjуть підньати j украjінськиj народ проти теперешніх недоладних порьадків, — то поднімаjуть тоj народ не дльа самого jого, а дльа Польшчі, дльа Россіjі, дльа Угоршчини, дльа Волошчини, Австріjі j т. д.* По більшіj части освічені льуде на Украjіні, та j навколо, думаjуть, шчо так і слід, — бо буцім то j добре, коли льудина зрікаjетьсьа своjеjі, мовльав, тісноjі краjіни j породи, шчоб працьувати дльа ширшоjі краjіни, дльа всього льудства. Тільки помильаjутьсьа ті льуде: вони зрікаjутьсьа Украjіни j украjінськоjі породи зовсім не дльа всього льудства, — (та все льудство складаjетьсьа ж ні з чого, jак з почастних же краjін і пород!) — а зрікаjутьсьа натуральноjі краjіни з jіjі льудьми дльа збитих силоjу *держав,* або дльа других таких же почастних пород, та шче j таких, котрі навіть силоjу державноjу, чи панськоjу нагнітаjуть на других. Те, шчо на Украjіні письменні льуде, навіть прихільні до простого народу, зрікаjутьсьа украjінства, — це така ж сама болість і навіть дурницьа, jака б була, коли б напр. доси встоjало французське цісарство Наполеона I, в котрому до Франціjі прилучена була трохи не половина Німечини j Італіjі, та j коли б освічені льуде в земльах німецьких і італьjанських стали французами (через державні французські школи) і потім би стали обертатись до німців та італьjанців мовоjу француз-

скоју та кликати јіх повставати за вольу, за республіку, за соціалізм —французскиј же! Јасно, шчо тоді б не поступилась далеко ні вольа, ні республіка, ні соціалізм, ні французськиј, ні німецькиј, ні італьјанськиј!

От также тепер діјетьсьа на Украјіні, поділеніј між чужими державами ј панствами! Через те, шчо освічені льуде на Украјіні перестали бути украјінцьами, — то, хоч вони ј дали од себе дуже багато льудеј дльа вільнодумних гуртів і повстанців за вольу Польшчі, Россіјі ј т. и. (јак цього можна допевнитись з звісток про польських демократів і россіјських соціалістів, серед котрих напр. братство „исполнительниј комітет", котре вбило царьа Александра II, мајже все було зложене з украјінців) хоч серед самого украјінського мужицтва ј дуже багато кружить вільних думок, — а все таки громадська вольа не посувајетьсьа вперед ні на Украјіні, ні в тих земльах, до котрих вона привјазана своїми частинами. *Инакше б було, коли б освічені льуде на Украјіні* признали себе украјінцьами, не отдільали себе от народу, серед котрого вони живуть, — то б то *робили так, јак це робитьсьа у французів, німців, італьјанців і на самих шчиро-польських, і шчиро-московськпх, волошських, венгерських земльах — та думали б, говорили ј писали најбільш по украјінському, робили б перш усього дльа Украјіни, піднімали б украјінськиј народ перш усього дльа нього самого ј дльа јого Украјіни.* В усьакім же разі ті освічені льуде на Украјіні, котрі одвертајутьсьа од украјінськоји породи, напр. дльа польськоји, або дльа московськоји, і при тому хотьать працьувати дльа того, шчоб заложити вільнішчі ј правдивішчі порьадки громадські, — не виграјуть з заміни украјінства на польськість та московство нічого, навіть ні на хвилину, — а програјуть багато. Ми згожујемось з тим, шчо украјінських сельан не можна рівньати до городьан польських, котрі далеко більш здібні пристати до громадських думок льудеј новоји европејськоји освіти, хоч коли судити навіть по повстаньньам польським в XIX ст., то, здајетьсьа, попівська віра далеко більше вјілась в польських навіть городьан, ніж в украјінських сельан. Про польських же сельан так мало звісно доси, шчо ми бојімось говорити про них шчо небудь рішуче. Тільки ж, коли судити по напечатаним доси пісньам, то наврьад шчоб польські сельане були більш противні теперішнім невільним громадським порядкам, ніж украјінські. Так в напечатаних польських пісньах знаходимо зовсім јасне противенство тому, шчо чужинці панујуть над Польшчоју і вмісті бажаньньа својеји держави, ј навіть свого королья, — і при цьому поклик покласти своје житьтьа „za ojczyznę" [1]) Тільки ж ми не бачимо в тих пісньах такого невсипушчого ј подрібного протесту (виступу) проти всіх теперешніх порьадків громадських, господарських і церковних, јакиј ми

---

[1]) Напр. Zbiór wiadomości, II: проти *Москальа*: 85, № 105, 90, № 113; *Німцьа*: 110. № 161 (дуже груба), 90 № 114 („шельми німці"); про *„ојчизну"*; 99 № 133, про *свого королья*, 86, № 105, 89, № 110.

показали в украјінських пісньах, — а напроти того ми бачимо в них навіть прояви згоди з тими порьадками (попівством, панством, војацтвом).

Шчо до мужиків московських, то ј по тим јіх пісньам, котрі ми виложили вишче, порьад з украјінськими, — ми всмільујемось сказати просто, шчо московські мужики, не тілько сельане-хлібороби, а ј городські робітники (окрім јединчиків, котрим пошчастило вхопити вишчојі освіти) ј доси стојать дальше од думок новојі европејськојі освіти, ніж сельане-хлібороби украјінські, — і шчо, значить, погодитись освіченому чоловікові з мужиками, не зрікајучись кількох најважнішчих дльа освіченого чоловіка думок, далеко важче в Московшчині, ніж на Украјіні. Најбільша перешкода дльа згоди виходить з великојі пошани московських мужиків до царьа, јак до чогось свьатого, а також з призвички јіх до думки про церковні обрьади, без котројі не обходьатьсьа навіть самі сміливі московські безпопівські братства (по јіхньому „толки“, або „согласія“) [1])

Шчоб хто небудь не зрозумів нас не так, јак слід, ми мусимо сказати, шчо одміни, котрі ми показујемо між украјінськими мужиками з одного боку ј польськими ј московськими з другого, — виходьать, по нашіј думці, не з природи јіх (хоч теплішча ј краснішча земльа украјінська мусить теж мати своју силу), а најбільше з давньојі долі льудеј в усіх цих трьох крајінах: в Польшчі панство вспіло поневолити в кінець мужиків-сельан вже в XIV ст., а в Украјіні тільки в XVIII; в Московшчині кріпацтво вже склалось в XVI ст., а царська та чиновницька сила вже в XV ст., — в Украјіні ж царство запанувало теж тілько в XVIII ст.; окрім того Украјіна здавна — а најбільш з XVI ст. до ½XVIII ст., була одчинена дльа вольного входу загрьаничнојі освіти ј мала своји, вільні громадські школи, — тоді јак Московшчина, післьа того јак царі затерли јіјі вільні городи, а надто Новгород та Псков, — зоставалась до XVIII же ст. зовсім без школ, а потім мала тільки такі, јакі заводило ј терпіло царське начальство.

Такі причини мусили виробити те, шчо в украјінського мужицтва стало більше вільних думок і звичајів, ніж в польського сельанства, а шче більше, ніж в московського мужицтва. От через шчо ті з письменних льудеј на Украјіні,котрі зрікајутьсьа украјінськојі породи ј мови дльа польськојі ј московськојі, а надто коли вони прихильники

---

[1]) Јак на примір ми вкажемо на калужське браство „охохонців“, або „воздиханців“, в котрому братчики не признајуть мајже нијакојі попівськојі науки, ні служби, — та все таки мольатьсьа богу тим, шчо *здихајуть* та *охајуть*, піднімајучи очі до неба ј водьачи по лицьу рукоју, або платком, — бо, бачите, — „бог јесть дух“!! (Раціонализмъ на Югѣ (?) Россіи“ Емельјанова. Отеч. Зап. 1878, № 3, 203—205). А шче Емельјанов каже, шчо „охохонцы какъ двѣ капли похожи на штундистовъ“ і сам, а за ним і другі московські письмовці (напр. д. Е. Р. в „Вѣстнику Европы“ 1881, № VI) виводьать украјінських штундистів од ріжних московських „согласіј“!!

вільнішчих і правдивішчих порьадків, — робльать не тілько велику кривду украјінським мужикам, а ј велику шкоду зросту самих тих порьадків на всьому світі ј навіть чиньать нерозсудливо дльа самих себе. Коли б вони просто повернулись до украјінськоји породи ј мови, то б могли дуже скоро погодитись з украјінським мужицтвом і помогти јому впорьадкуватись до боротьби, шчоб заложити на своји землі вільні державні, громадські ј господарські порьадки ј вільну наукову освіту. А коли б так впорьадковались вкупі украјінці всіх ступнів освіти, то вони б набули величезну силу, шчоб стати, разом з своїми сусідами, до праці дльа свого ј усесвітнього добра ј волі.

М. Драгоманов.

Женева
30 Јульа 1881

ДОДАТКИ Ј ПОПРАВКИ.

До сторони 7, до примітки 1.

Ми можемо тепер виписати точно по книзі те, шчо сказано в нас по памјати в примітці 1, на стор. 7, — про рідкість шльубів між украјінцьами ј москвинами. — В „Древней и Новой Россіи“ 1879 р., № IX, 434—435, напечатані виписки з статьті П. Д. Павловського в „Полтавскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“ про село „Лебяжье“, в Константиноградському повіті. Село це одно з шести сел посередині повіта, в котрих живуть москвини серед украјінців. Ось шчо читајемо про обидві породи в „Др. и Нов. Россіи“: „Они живутъ (полтораста лѣтъ) особнякомъ другъ отъ друга, не роднясь, за исключеніемъ весьма немногихъ случаевъ и не смѣшиваясь другъ съ другомъ: одинъ изъ приходскихъ священниковъ сообщилъ г. Павловскому, что въ продолженіе его, священника, восьмилѣтняго пастырства въ русскомъ приходѣ, онъ совершилъ одинъ только бракъ русской однодворки-вдовы съ малороссомъ, безсрочно-отпускнымъ салдатомъ, поселившимся въ Великорусскомъ селеніи. Великороссъ и Малороссъ — каждый хранитъ свой говоръ, свой характеръ, свои обычаи. Правда, Великороссъ кой что заимствовалъ отъ Малоросса, но только то, что требовалось климатомъ и характеромъ мѣстности: постройку избъ, земледѣльческія орудія, способъ обработки земли, нѣкоторыя мелочи въ одеждѣ; Малороссъ же ничего не позаимствовалъ отъ Великоросса“.

До стор. 11. В Херсоншчині звуть Кіјівську ј Подольську губерніјі Польшчоју, бо грьаниці цих губерніј з Кијівськоју јак раз ті, шчо були в XVIII ст. між запорожськими земльами ј польськоју державоју. Тільки ж називати своjіх льудеј з тих губерніј, польаками херсонські льуде не можуть, — а звуть јіх польшчаками. (Порядокъ 1881, № 194. Допись з Јелисаветграда).

До стор. 11, прим. 3. Навіть в кінці XVIII ст. післьа того, јак Волинь отділено од Польшчі до Россіјі, — або, јак кажуть казенні льуде, — вернуто було до Россіјі, москалі там дерли народ, јак чужих, — так јак колись і польські жовніри. Так генерал-губернатор Тутолмин жалівсь на „наглость и самовластіе поставленныхъ именемъ защитниковъ, а по дѣлу сущихъ притѣснителей“, московських војаків. „Я долженъ теперь безъ закрышки признаться, писав він, что при тягостномъ во вновь присоединенныхъ областяхъ расположеніи многочисленныхъ войскъ, жители оныхъ, съ коими поступа-

ютъ какъ бы съ непринадлежащими намъ, раздражаются отъ часу болѣе“... (Древняя и Новая Россія. 1880. IV, 824—825)

До стор. 32, прим. 3. На Украјіні довго памјатали, шчо в Туречині в загалі не ма панщчини. В одміні доволі звісноји пісні з паперів М. А. Максимовича ми знаходимо слова дівчини:

Ој, отдајте мене та за турчина,
Шчо би мині панщчина не докучила.

До стор. 91—92, прим. 2. Ось донська пісньа, про котру ми згадујемо:

Нынче годы не такіе.
Не такіе, — тяжелые;
Тяжело жить подъ Москвой,
Подъ Москвою у Санотѣ (Сенатѣ? секретѣ?),
Письма пишетъ и газеты;
Газетушка не веселая,
Объ некрутскомъ набори.
Насъ молодцивъ выбиралы,
Чорніи кудри обстрыгали,
И лобочки намъ забрывали,
Чорны шляпы надивали,
По насъ матушки рыдали,
Насъ у службу выряжалы.

(Запис. Судовщчиковъ, в З. В. Донскаго).

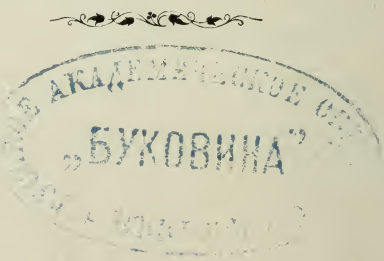

ПРО ВИДАНЬНЬА СПИСКІВ УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ ПРО ГРОМАДСЬКІ СПРАВИ В XVIII і XIX СТ.

Читачам нашим, може, звісно, шчо в 1874 р. почалось в Россіїі виданьньа украінських пісень про громадські справи, — „*Историческія пѣсни Малорусскаго народа. Съ примѣчаніями Вл. Антоновича и М. Драгоманова*“. В цьому виданьньу задумано було напечатати всі пісні украінського народу, в котрих показуютьсьа зміни громадського житьтьа на Украіні ј думки про нього народу, од наідавнішчих часів і до наших, і додати до пісень докази свідків з літописів і всьаких инших записок, котрі або стверждаіуть докази пісень, або поправльаіуть іїх. Пісні ці задумано було видати в таких поділах, котрі підходьать до наіважнішчих змін громадських порьадків на Украіні: I) *Пісні віку кньажеського ј дружинного* (або воіацько-боіарського од IX до XV ст.). II) *Пісні віку козацького* (од кінцьа XV до к. XVIII ст.). III) *Пісні віку гаідамацького* (XVIII ст. наібільш на правім боці Дніпра), IV) *Пісні віку крепацького ј рекрутського* (з кінцьа XVIII ст.), V) *Пісні про вольу* (в Австріїі з 1848, в Россіїі з 1861 р.),

З цих поділів в 1874 р. напечатано: *Пісні віку кньажеського ј дружинного* ј перша частина *пісень віку козацького:* a) *Пісні про віїну з татарами ј турками;* а в 1875 р. друга частина: b) *Пісні про віїну з польаками* до см. *Богдана Хмельницького* (1657 р.). Далі мусили іти остатні частини пісень віку козацького: c) *пісні з часів Гетьманшчини під московським підданством* (од смерти Б. Хмельницького до першоіїі руіїни Січі ј кінцьа Мазепи в 1709) d) *пісні про кінець козачини* (од 1709 р. до другоіїі руіїни Січі в 1775 р.) *з пісньами козаків Чорноморських.* Тільки цих пісень ми не вспіли видати, бо в початку 1876 р. мусили виіїхати з Россіїі, а скоро за тим виішла заборона печатати украінські книги в цьому царстві. Так думка наша ј нашого тодішнього товариша видати повну історіїу (діїепись) нашого народу в іого власних пісньах не справдилась: наше виданьньа стало на 1657 р.

Післьа того појавилась в „Русской Мысли“ 1880 р. працьа д. Костомарова: *„Исторія козачества въ памятникахъ южнорусскаго народнаго пѣсеннаго творчества“*, — котра в другіј својіј половині, хоч і не даје повних списків пісень, та все ж мов продовжује „Историческія Пѣсни Малорусскаго Народа“ до кінцьа XVIII ст. ј заходить трохи ј у XIX ст., в пісні про крепацтво ј вольу. Тільки все ж таки пісень післьа-козацького віку д. Костомаров торкајетьсьа мало, — та ј про пісні остатньоји доби козацького віку, напр. пісні про рујіну Січі, він, јавно, не міг сказати всіји правди під догльадом царських цензорів.

Тим часом в 1879р. ми написали невеличку статьтьу дльа *„Славјанського Альманаху“* на 1880 р. в Відні,—*„Політичні* (громадські) *думки в нових украјінських пісньах“*, в котріј ми перегльанули украјінські пісні про громадські справи з кінцьа XVIII ст. Нежданно дльа нас, та, певно, ј дльа всіх, хто слідить за письменством в Зах. Европі, цісарська цензура задержала нашу статьтьу, вбачивши в ніј „уразу цісарського величества, підбиваньньа одного стану проти другого ј т. и“. А ми в нашіј статьті мајже зовсім нічого не казали од себе, а најбільш тілько поробили виписки з самих пісень, — взьавши собі за підставу ј слова: „je ne propose rien, j'expose“ (ја нічого не раджу, ја тілько викладају). Дльа знајушчих діло ми скажемо, шчо наша статьтьа була написана подібно до переднього слова, котре напечатав д. Пітре перед својеју збіркоју сіцілијських пісень (G. Pitré — Canti popolari siciliani. I—III). Ми певнісінькі, шчо така заборона, јаку наложила на нашу статьтьу цісарська цензура, неможлива нігде в західніј Европі, та навіть і в Австріји вона не була б можлива з статьтьоју про німецькі, або про угорські пісні, — бо всьа б німецька ј угорська печать підньала б проти того крик в один голос. А з працьами славјан, а надто русинів, можна все зробити, між инчим через те, шчо славјане, а надто русини, не тільки побојатьсьа озватьсьа за својім правом, а шче між ними знајдутьсьа льуде, котрі не тілько зрадијуть, коли поліција наложить руку на особу ј думку чоловіка не јіхнього тісного гурту, а шче побіжать сами підцькувати проти нього поліцију, забувајучи стару приказку: „сьогодньа мені, завтра — тобі!“

Пригода з нашоју статьтьоју в Відні ј працьа д. Костомарова в „Русской Мысли“ навела нас на думку написатм нову працьу, котра тепер і напечатана в ціј книзі, працьу, котра б давала хоч короткиј перегльад громадського житьтьа украјінського народу ј думок јого по пісньам з половини XVIII ст., — так шчо б можна було, доложивши јіјі до „Историческмхъ Пѣсенъ Малорусскаго Народа“ ј до праці д. Костомарова, мати хоч і не такиј подрібниј, јак би слід, та все таки цілиј продовж історіји громадського житьтьа украјінського народу з давніх часів і доси, росказаноји слідом за јого власними пісньами. Звести цьу історију слід тим більше, шчо, јак це звісно всім, хто зна

діло, рідко в јакого народу је стільки ј таких гарних пісень, јак в украјінців.

Тілько дуже б було жаль стати на самих тілько витьагах з пісень, так јак це стало в праці д. Костомарова ј у нашіј. Безпремінно треба закінчити виданьньа повних списків украјінських громадських пісень з давнього часу ј до теперішнього. Цьу працьу зовсім добре можуть зробити тільки ті вчені, шчо живуть серед самого народу нашого в Россіјі ј Австро-Венгріјі ј мајуть до праці всі потрібні засоби, з котрих на чужіј стороні бракује навіть најпотрібнішчих книг. Тільки ж ми допевнились, шчо напр. в Россіјі таке виданьньа неможливе через цензурну невольу. От через шчо ми зважились од себе зробити, шчо в нашіј силі. Ми беремось видати по тому ж способу, по јакому видані перші частини „Историческихъ Пѣсенъ Малорусскаго Народа“, хоч ті списки, јакі в нас јесть, в доволі повному зборі з печатних і рукописних збірок: — пісні про кінець козачини (1709—1775) ј пісні віку крепацького ј рекрутського з пісньами про вольу ј про грошове панство, — то б то всі пісні про громадські справи на Украјіні XVIII і XIX ст., окрім пісень гајдамацьких.

Јак можна бачити ј по оціј книзці, — списки ті в нас впорьадковані, — і ми могли би почати печатати јіх, коли б були на те потрібні засоби. Тільки ж поки ми јіх здобудемо, певно, пројде јакијсь час,— і ми б хотіли скористуватись тим часом, шчоб поповнити наш збір новими списками, котрі можуть зібрати наші земльаки в Россіјі ј Австро-Венгріјі. От до тих земльаків ми ј обертајемось і просимо јіх записувати потрібні дльа нашого виданьньа пісні ј посилати нам. По оціј книзці можна бачити, јакі пісні потрібні нам. Австро-Венгерські земльаки можуть посилати своји списки просто на наше имја (M. Dragomanov. Rédacteur de la „Hromada“, Genève), Россіјські завше, коли зхотьать, знајдуть способ передати нам своји папери.

Ми звертајемо тепер најбільшу ввагу на пісні з XVIII і XIX в., не тілько через те, шчо јіх менше напечатано, ніж пісень ранішчих, а ј по другим причинам. Од цих часів мајже не зосталось таких записок, јак козацькі літописі (Самовидцьа, Грабьанка, Величка ј др.), з котрих усе таки видно, шчо́ думали сами украјінці про справи своји землі. Од часу рујіни козацтва на правім боці Дніпра (1711—1714) ј од часу невдачі Мазепи ј першоји рујіни Січі в 1709 р. письменні льуде на Украјіні скоро спольачились і змосковились, а потім і одвернули думки мајже од усіх справ своји крајіни ј самі тілько мужики шче говорьать про ті справи в своји пісньах, котрі зостались јединими украјінськими літописьами XVIII—XIX ст. ј мајже јединим показом того, шчо украјінськиј народ шче не загинув.

І власне ці літописі најменьше звісні письменному світові, јак і в усьому житьтьа украјінського народу власне в новішчі часи XVIII і XIX ст. Причинају до того стаје між инчим і цензура московського

начальства, котра спиньа всьакі вільні праці про Украјіну власне з тих часів, коли більша частина јіјі підіјшла безпосередно під руку московського царства з јого панством і чиновництвом. Через це всьа історіја Украјіни ј јіјі теперішніј стан показујетьсьа в дуже хвальшивому світлі.

Украјінські ј московські письмовці з давна показујуть докладно всі лиха, јакі Украјіна терпіла під польським панством, јак вона повставала проти нього, јак волеју прилучилась до Москви, сподівајучись ліпшоји долі „в сојузі ј протекціји в царьа восточного, православного". Јак же жила Украјіна за цим царем, — про це історики довго мовчали, — коли шче не говорили, шчо, мовльав, жила вона ј живе також шчасливо, јак живуть шчасливо всі підданні богом хоронимого царства. Виходило так, шчо на старіј Украјіні мов би то ј не було ніјакого житьтьа, окрім војацького, козацького, — та шчо козаки на те тільки ј потрібні були, шчоб битись з Польшчеју, а потім прилучити, або шче, јак часто кажуть, вернути Украјіну до Москви, — а післьа цього козаки мусили або счезнути, або перебратись на крај московського царства, шчоб там служити цареві, побивајучи черкесів і т. и. Тільки, мовльав, неспокіјні льуде та безчесні ізмінники між козаками шче кілька часу, — од смерти Б. Хмельницького до Мазепи, — не покорьались московським царьам, — а потім і вони счезли, — і Украјіна в усьому підіјшла під рьад инших, спокіјних земель московського царства. Народ украјінськиј, мовльав, забув про своју колишньу, дуже вже старосвітську ј дику вольу, не дума про своју самостојачість і про самовиправу своједі крајіни. Про це, мовльав, можуть марити тільки купка украјнольубців, завзьатих книжників, або трохи не божевільних.

Подібні думки про украјінськиј народ панујуть і в начальства ј у письменних льудеј і в Австро-Венгріјі. І там також мальујуть історіју ј стан украјінського народу, коли не з пансько-польського, то з казенного цісарського погльаду.

В остатні двадцьать років нові украјінські історики, починајучи з д. Костомарова, трохи розширили рьамки такоји історіји Украјіни. Вони розібрали докладнішче часи од смерти Б. Хмельницького до Мазепи ј показали розум в тодішніх „ізмінах" украјінських гетьманів проти Москви, — показали, јак московські бојаре ј царі зневажали вольності козацькі, гнітили ј обдирали народ, ділили Украјіну, мов „скот", з Польшчоју ј т и. Тут же вони показали, јак і старшина козацька собі змагалась повернутись в панство, подібне до польського ј московського, і јак через те „чернь" козацька та поспільство (мужики) з Запорожцьами ненавиділи старшину ј не піддержували јіјі, коли вона піднімалась проти московського царства. Тільки ж коли дальше історіја Украјіни, післьа того јак царі московські, за помічьчьу черні ј поспільства, зкрутили козацьку старшину, — не була росказана докладно, то виходило, буцім то козацькі противники Москви були вже цілком

не праві, — а московське царство буцім то було правдивим пријателем черні. І справди, — московські історики, јак напр. Соловјов, виставльајуть в такому світлі московське начальство на Украјіні, а надто, коли јім можна вказати на шчо небудь подібне до слов царицї Катерини II, котра, касујучи козацькі виборні урьади в Гетманшчині, казала, шчо вона „вибавльа народ украјінськиј од мучивших јого вкупі многих маленьких тіранів“.

Тілько докладна історіја житьтьа украјінського народу в XVIII і XIX ст. могла б показати, јакоју брехнеју були слова московських правителів, коли вони, јак напр. таж Катерина II, казали, — шчо по скасуваньньу виборного козацького урьаду, „народ буде облегчениј і буде благоденствовати“. Історіја б показала, шчо народ украјінськиј в XVIII—XIX ст. старих маленьких тіранів не збувсь, — а нажив шче нових, більших, — шчо Украјіна, стративши всьаку тінь своје́ји вправи, пішла назад в освіті, в господарстві ј т. и. Докладна історіја украјінського народу в XVIII і XIX ст. з показом јого думок могла б доневнити про дїјсну потребу дльа Украјіни своје́ји вправи, — котроји бажајуть ті украјінцї, шчо не одвертајутьсьа од своје́ји землі ј јеји льуду. Така історіја, звісно, не може појавитись під московськоју цензуроју. От через це великиј гріх перед своїм народом кладуть на себе ті украјінські вчені, котрі, мајучи до того здільность, — по своїм талантам і вчености, — не станутъ до того, шчо б написати ј видати хоч такі праці про житьтьа ј думки украјінського народу в XVIII—XIX ст., јакі вони понаписували про XVI—XVIII ст. Тим самим вони збавльајуть міцного наукового грунту всі змаганьньа до поліпшаньньа теперішнього стану украјінського народу.

Ми не тратимо надіїі, шчо сама льубов до свого крају ј народу приведе украјінських вчених, далеко здільнішчих, ніж ми, до думки виступити на вільному од царськоји цензури полі з науковими працьами про житьтьа украјінського народу в новішчі часи. Тепер більш, ніж коли небудь, чујетьсьа потреба в такому виступі, а також в тому, шчоб познакомлено було широкиј европејськиј світ з украјінським народом. Народ цеј довго жив спільним з цим світом житьтьам і јшов з Европоју, до самого XVIII в., на скілько це јому позвольала нешчасна јого дольа, котра насилала на јого татарські ј турецькі рујнованьньа. Тілько міцниј царськиј кордон, а потім одчужіньньа од украјінського народу панських станів, власне з XVIII ст., — положило межу між украјінцьами ј европејським світом. А все таки ј доси багато вільних і світлих европејських думок і змаганьнь здибујемо серед украјінського мужицтва. Настав час, коли треба з усіјеји сили переносити на Украјіну нову европејську науку, — а порьад з тим показати думки ј змаганьньа украјінського мужицтва европејському світові, котриј, певно, знов признаје в украјінському народі свого брата. Між инчим голос цього европејського світа мусить пристидити ј тих освічених льудеј на Украјіні, котрі, вивчившись на кошт јіјі мужицтва, од-

вертајутьсьа од нього. Перше ж усього, звісно треба зібрати ј видати матерјали дльа списаньньа житьтьа ј думок украјінського народу за остатні часи. Один з таких матерьјалів — пісні, котрі зклав цеј народ про своје житьтьа. Ми ј беремось видати такі пісні ј сподівајемось, шчо наші земльаки не лишать нашого виданьньа без својеји помочи, — најбільш тим, шчо будуть присилати нам нові списки потрібних дльа нього пісень.

Просимо газети, прихильні до науки про Украјіну, оповісти про наше виданьньа јак можна більшому числу земльаків наших.

М. Драгоманов.

Женева
28 Сентьабрьа 1881 р.

РУССКОЕ АКАДЕМИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО
„БУКОВИНА"
* ВЪВѢНѢ *

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 063874835